

STILISTIKA

Eni Buljubašić

Diskursna i multimodalna
stilistika: pregled i nacrt

Eni Buljubašić
Diskursna i multimodalna stilistika: pregled i nacrt

Nakladnik

Stilistika.org
Hrvatsko filološko društvo
Ulica Ivana Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Bernardina Petrović

Urednik

Krešimir Bagić

Oblikovanje

KaramanDesign

Godina i mjesec objavljivanja: 2026, listopad

ISBN 978-953-296-231-4 (HTML)
ISBN 978-953-296-232-1 (PDF)

Eni Buljubašić

Diskursna i multimodalna stilistika: pregled i nacrt

STILISTIKA

Zagreb 2026.

Sadržaj

Uvodna napomena	6
1. Od teksta do (multimodalnog) diskursa: pregled poststrukturalističkih stilističkih disciplina	7
1.1. Kratak pogled unatrag: formalizam, strukturalizam i funkcionalizam u hrvatskom kontekstu discipline	9
1.2. Mostovi prema okretu	18
1.3. Obrat: poststrukturalistička stilistika	20
1.3.1. Diskursna i/li kontekstualizirana stilistika	24
1.3.2. Kritička stilistika	29
1.3.3. Feministička stilistika	30
1.3.4. Kulturalna stilistika	35
1.3.5. Multimodalna stilistika	37
1.3.5.1. Multimodalnost i lingvistika.	37
1.3.5.2. Multimodalna stilistika	40
2. Nužan susret: kritička analiza diskursa i stilistika	45
2.1. Potreba za interdisciplinarnošću	46
2.2. Stilistika i kritička analiza diskursa.	47
2.3. Kritička analiza diskursa unutar diskursnih studija	49
2.4. Kritička analiza diskursa: najvažnije odrednice i pristupi	52
2.5. Kritička analiza diskursa Normana Fairclougha	52
2.5.1. Diskurs i društvena promjena	52
2.5.2. Diskurs i zbilja	56
2.5.3. Interdiskurzivnost i diskursni tipovi	56
2.5.4. Teorijske promjene u knjizi <i>Discourse in Late Modernity</i>	58
2.5.4.1. Kasni modernitet i CDA	56
2.5.4.2. Artikulacija i konjunktura	60
2.6. Osvrt prema prvom poglavlju: interdiskurzivnost, stil, multimodalnost	61

3. Nacrt za stilističko-diskurzivnu analizu neoklanskog diskursa kao primjer kulturalnog interdiskurza.	65
3.1. Uvod	65
3.2. Stilistika i kritička analiza diskursa.	66
3.2.1. Kompatibilnost diskursne stilistike i CDA.	66
3.2.2. Diskursna stilistika Kovačević i Badurine (2001) kao okvir za analizu NKD-a: prednosti i nedostaci	66
3.3. Nacrt za stilističko-(kritičko)-diskurzivni okvir i analizu NKD-a: pregled najvažnijih koncepata	70
3.3.1. Diskurs i zbilja	70
3.3.2. Interdiskurzivnost	71
3.3.3. Artikulacija	73
3.3.4. Diskurni tip, žanr i konjunktura	76
3.3.5. Diskursni rukavac, diskursni događaj, diskursna pozicija	78
3.4. Diskursnostilistička analiza i kulturalni studiji.	80
3.4.1. Uvod	80
3.4.2. Kulturalna analiza, tekstualna analiza i artikulacija	82
3.4.3. Kulturalni studiji, popularna kultura, reprezentacija, identitet – kratke definicije.	86
4. Zaključak	93
Literatura.	95
Bilješka o autorici	103

Uvodna napomena

Tekst koji slijedi teorijski je pregled stilistike, kritičke analize diskursa te u kraćim crtama odabranih tema iz kulturalnih studija. Knjiga je nastala osamostaljivanjem i prilagođavanjem početnih teorijskih poglavlja moga doktorskog rada (2017) odnosno monografije *Neoklapski diskurs i stil: aspekti interdiskurzivnosti mediteranizma, baštine i popularne kulture* (2020). Stilistika diskursa metodološka je okosnica tog rada, a pri teorijskoj konceptualizaciji neoklape koristio se diskursnoteorijski koncept interdiskurzivnosti i artikulacije (Fairclough 1992; Fairclough i Chouliaraki 1999) koji je predstavljen i opisan u kritičkoj analizi diskursa. Koncept interdiskurzivnosti već je uveden u stilistička istraživanja (Kovačević i Badurina 2001; Biti 2006; Ryznar 2014) na koja se oslanjamo u svom istraživanju (Buljubašić 2020).

Prvo poglavlje daje pregled poststrukturalističkih stilističkih pravaca, a u drugom ključne postavke teorije interdiskurzivosti i analize kulturalnih tekstova kasnog moderniteta. Na temelju tih dvaju poglavlja, u trećem se donosi nacrt za diskursnostilističku analizu neoklapskih tekstova, za koji smatramo da može biti teorijski i metodološki instruktivan za slična interdisciplinarna istraživanja diskursa (popularne) kulture.

Split, rujan 2026.

1. Od teksta do (multimodalnog) diskursa: pregled poststrukturalističkih stilističkih disciplina

Stilistika je kao disciplina humanističkih znanosti kolokvijalno smatrana “lingvističkom Pepeljugom” (Enkvist 1971, u Katnić-Bakaršić 2001: 41), ponajprije zbog poroznosti svojih granica. Zbog toga je često bila izložena sumnjičavim pogledima kako lingvista tako i književnih kritičara. U tom je kontekstu stilistika nazivana “mostom između lingvistike i književnosti”, a njezina pozicioniranost “između” čvrsto zadanih prostora disciplina percipirana je kao nedostatak čvrsto izgrađene disciplinarne čvrstoće. S druge pak strane, u očima njenih zagovaratelja, smatrana je otvorenom i (predmetu svog istraživanja) predanom disciplinom. Zagovaroatelji stilistike prepoznavali su u njoj razrješenje problema koji se u interpretacijama tekstova (i pridruženih svjetova) pojavljivao između kulturoloških (i diskurzivno zadanih) čitanja te individualne impresije na kojoj je počivalo tumačenje. Stilistika je u tom kontekstu obećavala “intersubjektivnu validaciju”, odnosno njena je metodologija obećavala “strogoznanstvenu” eksplicitnost i ponovljivost (Verdonk i Weber 1995, u Stockwell 2000: 15).

Prijeperi oko statusa stilistike bili su posebice izraženi 1960-ih i 1970-ih godina. Neuvjerljiv status stilistike u tom razdoblju Stockwell (2006: 744–745) pripisuje njezinom pozicioniranju “između” čvrsto zadanih paradigmi upravo u vrijeme ustanovljavanja lingvistike kao čvrsto pozicionirane discipline bliske društvenim znanostima. Budući da se stilistika uglavnom bavila književnim jezikom, ova ju je činjenica u ovom kontekstu obilježila kao trusno područje koje vrši dekonstrukciju čvrstoće sustava. Suočena s lingvistikom kao ishodišnom disciplinom, stilistika se tako smatrala “mekšom” granom. S druge pak strane, književni su je teoretičari u vrijeme dominacije (književne) teorije smatrali mehanicističkom i reduktivnom, zamjerajući joj nedostatak ideološki i teorijski motivirane teorijske uvjerljivosti.

Interdisciplinarna u svom (idejnom) začetku, stilistika u suvremenom dobu koje je obilježeno interesom i težnjom k interdisciplinarnosti, dobiva čvršće uporište i novu snagu. Dok se govori o krizi u humanistici, stilistika kojoj je takva “kriza” uvjetno rečeno inherentna, iz njezinih odjeka crpi novu snagu. Recentan uzlet stilistike dokazuje pojavljivanje dvaju obimnih međunarodnih

zbornika koji su objavljeni kod prestižnih izdavača. Zbilo se to 2014. godine, a riječ je o stilističkim priručnicima izdavačkih kuća Routledge (*Routledge Handbook of Stylistics*) i Cambridge University Press (*Cambridge Handbook of Stylistics*). Kratak pogled u sadržaj ovih knjiga pokazuje da se na zasadama tradicija u stilistici (britanske, slavenske, francuske i drugih) razvijaju nove perspektive u disciplini, posebice one fokusirane na medije, kogniciju i suvremene diskursne tipove.

Cilj ovog pregleda trendova u stilistici kao disciplini, uzimajući u obzir do sada spomenute trendove i pozicioniranje discipline koje predstavljamo, jest donijeti predgled stilističkih poddisciplina od poststrukturalističkog zakreta 1970-ih godina naovamo, s posebnim naglaskom na takozvane kritičke discipline od 1980-ih te na semiološki i vizualni pristup u disciplini od druge polovice 1990-ih godina. Time će biti ukazano na dva važna postignuća unutar discipline koja imaju odjek u humanistici općenito. Prvo, pokazat će se da stilistika u svom razvoju uspješno nadilazi prethodno zadana ograničenja (ukoliko su ona doista bila prisutna). Drugo, postaviti će se metodološki nacrt za prijelaz u multimodalnu stilistiku. Što se tiče multimodalne stilistike kao stilističke poddiscipline, njezinim prezentiranjem želimo ukazati na nove analitičke mogućnosti koje ova disciplina otvara.

Pri tom će se u radu neprekidno referirati prema tradiciji postignuća discipline. Zato je na početku potrebno dati teorijski okvir i prikazati njegov povijesno-metodološki kontekst. U tom smislu valja nam se vratiti u vrijeme promjene znanstveno-istraživačke paradigme karakteristične za sva područja humanistike. Poststrukturalistički obrat koji se u teoriji odvijao 1960/70-ih godina donio je promjene u paradigmatima humanističkih i društvenih znanosti. To je učinjeno pomjeranjem fokusa interesa s apstraktnih struktura i oblika u svojim izdvojenim pozicijama na njihovu upotrebu i interakciju; s fiksiranosti značenja na njegovu tvorbu u interakciji pojedinaca, grupa i institucija. Također treba ukazati na interes za strukture koje prelaze granice tradicionalne gramatike, diskursa, konteksta jezične upotrebe, raznorodnih semioloških sustava i ostalih pojava koje pridonose gore spomenutim procesima. Riječ je o stvaranju hibridnih znanstvenih disciplina koje se artikuliraju na presjecištima disciplina bliskih po svojim interesima i diskurzivnim praksama (primjeri su sociolingvistika i antropološka lingvistika). Ne čudi stoga razvoj novih istraživačkih disciplina koje uvažavaju taj hibriditet i presjecišta diskurzivnih praksi (npr. analize diskursa, sociosemiotike i sl., usp. van Dijk 1997: 24). U tom kontekstu i na stilistiku je ostavio trag ovaj poststrukturalistički (u smislu “prakse pisanja” postmodernistički) obrat. On je od 1970-ih izmijenio paradigmatiku osnovu humanističkih znanosti u cjelini.

Govor o diskursu zamijenio je govor o tekstualnom, dok su značenje kao stabilno izvedenu kategoriju zamijenile rasprave o procesualnosti i konstruiranosti značenja u interakcijama diskursa, pojedinaca, grupa i institucija. Tradicionalno strukturalistički impostirani pojmovi konteksta i kulture ulaze u “pletivo” tekstualnosti i, upisujući se kao tekst, uzurpiraju strukturalistički zadanu interpretativnu čvrstoću discipline. Kao posljedica navedenog nastaju hibridna interdisciplinarna područja istraživanja – kontekstualna i/li diskursna stilistika, feministička stilistika, kognitivna stilistika – i drugo. U nastavku izlaganja, prije no što se posvetimo detaljima vezanim uz procedure poststrukturalističke stilistike, potrebno je dati okvir disciplinarnom smislu. U tom ćemo se smislu najprije osvrnuti na stanje discipline prije onoga što se obično naziva poststrukturalističkim obratom.

1.1. Kratak pogled unatrag: formalizam, strukturalizam i funkcionalizam u hrvatskom kontekstu discipline

Termini navedeni u naslovu značenjski su složeni kompleksi koji se, generalno govoreći, shvaćaju dvojako: kao historijske formacije s jedne strane te, s druge strane, kao ahistorične škole mišljenja u lingvistici, književnoj teoriji i humanistici općenito. Detaljan pregled i opis odnosa među ovim trima pravcima/školama/teorijskim usmerenjima u stilistici zahtijevao bi samostalan rad. No, kako bismo makar naznačili na što se odnosi predmetak *post-* u disciplinarnoj orijentaciji “poststrukturalističke stilistike” kakvu u našem radu želimo prezentirati, pojasnit ćemo neke aspekte formalizma i strukturalizma. U dodatnom sužavanju fokusa, promatrać ćemo impostaciju pojma *kontekst* u paradigmama formalizma, strukturalizma te poststrukturalizma. Dakle, pratit ćemo mijene značenja termina *kontekst*, od one uže u formalističkoj paradigmi, do destabilizacije čvrsto zadanih granica između teksta i konteksta u poststrukturalističkoj paradigmi.

Pojam “formalizam”, korišten kao historijski termin, najčešće se preklapa s ruskim formalizmom, a ponekad i s angloameričkom novom kritikom. Tako “formalizam” prema Bitiju (2000: 146) uglavnom upućuje na “onu opću orijentaciju analitičkog interesa prema umjetničkoj formi kakva se zatječe u različitim europskim zemljama u drugom desetljeću 20. stoljeća”. Carter i Simpson (2005: 2–3) u angloameričkom kontekstu formalističku struju u stilistici smještaju u 1950-e i 1960-e godine, dok 1970-e smatraju dobom funkcionalizma. Burke i Evers (2014) u radu posvećenom “formalističkoj

stilistici” ovaj pravac definiraju dvojako, kako smo naznačili na početku ovog potpoglavlja. Kao povijesnu formaciju, formalizam spomenuti autori izjednačuju s ruskim formalizmom (u kratkoj sintezi predstavljaju Jakobsonovo istraživanje literarnosti i poetske funkcija jezika, očudenje/defamilijarizaciju V. Šklovskog te Proppovu morfologiju bajke). Kao epistemološko-ontološki postavljen termin, autori “formalizam” ponajprije vezuju uz naslijeđe Praške škole. Takvo se stilističko naslijeđe očituje u konceptu “istaknutosti” (engl. *foregrounding*) odnosno u smještanju literarnog u formu književnog djela te u lingvističkom formalizmu Noama Chomskog (2014: 32).

Ovako shvaćeni “historijski formalizam” i “nehistorijski formalizam” podjednako su važni za razvoj stilistike u 20. stoljeću. Formalizam je s jedne strane omogućio razvoj stilističkog analitičkog instrumentarija, dok je s druge stilističkim analizama postavio ograničenja usko povezana i s pojmom “strukturalizma”, s kojim se stilistički formalizam u teorijskom razvoju discipline običava povezati.¹ Kako upozorava Doležel (2010), shvaćanje pojma strukturalizma u vodećim povijestima poetike i teorije književnosti uglavnom se poistovjećuje s francuskim strukturalizmom, zanemarujući Prašku školu i njene (centralnoeuropske) odjeke, pa se prema tome i poststrukturalizam poistovjećuje s reakcijom na francuski ogranak strukturalizma.²

Ruski formalizam³ u oba je svoja ogranka (moskovskom i petrogradskom) zadao temelje formalističkoj misli dvadesetog stoljeća. Doležel (2013: 145) ruski formalizam naziva vrhuncem romantičarske misli o pjesničkom jeziku te smatra da je on pripremio teren za strukturalizam, koji pak smatra dominantnim skupom teorija o jeziku 20. stoljeća. Posebice se to odnosi na slavenske tradicije stilistike, budući da su brojna djela ruskih formalista na (anglofonom) zapadu ostala nepoznata do 1960-ih, kad ih na francuski prevodi Todorov (Burke i Evers 2014: 32), ili čak do 1990-ih kad je na engleski prevedena *Teorija proze* (1925) V. Šklovskog. Ključni stilistički koncepti koji

1 Pojam je skovao Roman Jakobson potaknut objavom Teza Praškog lingvističkog kružoka 1929. godine (Biti 2000: 422). U našem je tekstu Praška škola pozicionirana kao poveznica između historijskog formalizma i strukturalizma u hrvatskom kontekstu.

2 Doležel poststrukturalizam smatra povijesnim razdobljem odnosno “klupkom trendova” u intelektualnoj povijesti Zapada. Također naglašava da nema povijesnog kontinuiteta između praškog i francuskog strukturalizma, iako su se oba napajala na ruskom formalizmu (2010: 57–59).

3 Naziv “formalisti” su “ruski poetičari dobili od kritičara-protivnika; svoj prvobitni epistemološki stav oni sami su označili mnogo prikladnije, nazvavši svoju grupu morfološka škola” (Doležel 2013: 159).

svoju tradiciju temelje na ruskom formalizmu koriste se i danas: primjeri su knjige hrvatskih stilističara J. Božanića (2015) i B. Vuletića (2005) koji se koriste terminima “očuđenje⁴/defamilijarizacija” u prvom slučaju ili, u drugom, terminima “unutarnja motiviranost” i “zatvorenost pjesničkog teksta”. Naslijeđe ruskog formalizma i Praške škole očituje se i u humanističkim znanostima i izvan stilistike: u naratologiji (koncepti fabule i sižea Šklovskog), retorici (Jakobsonova promišljanja o metafori i metonimiji), strukturalnoj poetici i lingvistici (usp. Majenova 2009) i drugdje. Ruski je formalizam zbog spomenutih razloga minimalno utjecao na razvoj angloameričke “nove kritike” koja pak književni tekst promatra u izolaciji od društvenog konteksta, primjenjujući tehniku pomnog čitanja (engl. *close reading*).⁵ Carter i Simpson (2005) 1950-e nazivaju dobom formalizma, što se preklapa s novokritičkom metodom,⁶ no “formalistička” su bila i stilistička istraživanja 1960/70-ih godina utemeljena na Jakobsonovom shvaćanju poetske funkcije i literarnosti te Chomskyjevoj transformativno-generativnoj gramatici (Wales 2001: 159; Nørgaard, Busse, Montorro 2010: 24–25). Praški lingvistički kružok, osnovan 1930-ih godina predstavlja “prvi sistem književnog strukturalizma XX veka” (Doležel 2013: 171). Sami su članovi kružoka isticali važnost ruske škole u svojim teorijskim razmišljanjima o disciplini. Jakobson, jedan od osnivača Praške škole, koji se krajem dvadesetih godina 20. stoljeća kao “formalist” iz Rusije seli u Prag (Burke i Evers 2014: 32) 1936. godine izjavljuje da je praška teorija bila “rezultat simbioze češke i ruske misli”, uključujući i “saznanja zapadnoevropske i američke nauke”, a slično je smatrao i Mukařovsky (Doležel 2013: 171). Doležel međutim napominje znatnu razliku u recepciji praške lingvističke teorije, koja je priznata kao “prva postsosirovska etapa u razvoju evropskog strukturalizma”, te praške poetičke teorije koja je zanemarivana zbog pogrešne pretpostavke da je ona “čisto formalistička i imanentna” (ibid:

4 “No dok se u formalista očuđivanje provodi u odnosu na svakodnevno istustvo stvari i pojava, u strukturalističkoj koncepciji ono distancira čitatelja prema drugim diskurzima i tekstovima” (Biti 2000: 519).

5 Novokritičari tragaju za značenjem ne oslanjajući se na jezične značajke poput ruskih formalista. Poznat je anegdotalni neuspjeh takve interpretativne prakse s Cambridgea pod vodstvom I. A. Richardsa, dok su “slavenskom” formalizmu upućene brojne kritike koje se spominju kasnije u tekstu.

6 Todorov (1981) novokritička strujanja prepoznaje ranije: “Tridesetih i četrdesetih godina u Engleskoj i SAD razvijaju se različiti pravci formalne kritike, od kojih je najčuvenija takozvana nova kritika” (u Doležel 2013: 172).

172).⁷ Nasuprot tome, Mukařovsky, tvrdi Doležel, semiotičku koncepciju umjetnosti određuje kao nadilaženje formalizma, psihologizma, determinizma i teorije odraza, dok Jakobson definiranjem poetske funkcije književnost određuje kao tekst (ibid: 173–176). Ovo se posljednje, tekstualističko određenje dalje u raspravi koristi sinonimno sa “strukturnalističkim”. Pretpostavljena neutralnost analitičke pozicije u strukturalističkoj paradigmi u epistemološkoj je vezi s teorijom otklona i s tekstualističkim pristupom (Biti 2000: 519).

Prema V. Bitiju (2000: 148), ruski je formalizam utjecao i na semiotičare Tartuske škole a u Hrvatskoj je pravodobna recepcija ove škole vidljiva u radovima komparatista i rusista Aleksandra Flakera. Formalistička impostacija stilističke metode prepoznaje se u lingvostilističkom pristupu Krunoslava Pranjića, osnivača Katedre za stilistiku 1975. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Pranjićevo utemeljenje razina stilističke analize (fonostilistike, morfo(no)stilistike, sintaktostilistike itd.) oslanja se na formalističke ideje ruske škole o čvrsto “znanstvenom” pozicioniranju stilističke metode njezinim približavanjem lingvistici. S jednakim su se ciljem, navode Burke i Evers (2014: 32), ruski formalisti “mogli fokusirati na formalne opservacije unutar rečenice na razinama fonologije, morfologije, leksika, semantike i sintakse, te su na taj način mogli usidriti svoje evaluativne i interpretativne tvrdnje u solidnoj tekstualnoj deskripciji”.

Pranjićevu je stilistiku, međutim, točnije smjestiti u strukturalističku paradigmu. Ona se temelji na koncepciji stilema kao dodatne stilističke obavijesti, stilogenosti i odmaka od norme na tragu tada utjecajne strukturalističke misli američkog stilističara francuskog podrijetla M. Riffaterrea. Riffaterre istraživačku okosnicu stilistike, stil, definira kao “naglašavanje (ekspresivno, afektivno ili estetsko) koje se dodaje informaciji koju prenosi lingvistička struktura, bez izmjene značenja” (1989a: 525). Jedinice stilske naglašenosti

7 Doležel u sintezi poetika Zapada (2013) argumetira viđenja i daje ocjene poetičkih paradigmi koje katkad odstupaju od ustaljenih. Primjerice, praški strukturalizam Doležel ne svodi samo na proučavanje “unutrašnje strukture” književnog djela kao autonomnog znaka već navodi da on nije zanemarivao i odnos književnosti sa širom društvenom sferom (ibid: 171 i dalje). S tim na umu, potrebno je napomenuti da je način prezentacije strukturalističke pranjićevske stilistike u nastavku generalizirajući i pojednostavljujući, a time i nepotpun. No, ovdje nam je potreban tek takav “uopćen”, u širokim zahvatima dan primjer. S druge strane, u socio/funkcionalnoj lingvistici Praške škole, prema Doleželu, riječ je tek o prototeoriji koja, iako ne zanemaruje društveni kontekst, isti ne uspijeva razraditi u sociološkom smislu (ibid: 178).

Riffaterre naziva “stilističkim instrumentima”, a Pranjić (1983) stilemima.⁸ Strukturalna stilistika M. Riffaterrea (1989b), razlikuje mikrokontekst – definiran kao binaristički uspostavljen odnos kontrasta i konteksta unutar stilema koji određeni stilem i tvori; te makrokontekst – koji je stilemu izvanjski, linearno progresivan i kumulativan. Mikrokontekst ostvaruje “odmak” stilema, a makrokontekst ovaj “odmak” osnažuje ili slabi. Na temelju ove razlike Riffaterre uvodi pojam “stilističkog konteksta”, prepoznajući da definicija stila kao odmaka od lingvističke norme “dovodi do teškoća u primjeni stilske analize”, budući da lingvistička norma, za razliku od konteksta, nije automatski relevantna (1989b: 538–539). Pranjić svoj pečat konceptu stilema daje tvrdnjom da *nije svaki stilem stilogen*, odnosno da “isto nije isto” (1983: 198), već da se značenje “istog” elementa stila mijenja ovisno o *kontekstu*. Kontekst o kojem Pranjić ovdje govori kontekst je samog književnog teksta (kontekst i stilem neodvojivi su i međusobno se konstituiraju u tekstu). Ukratko, dakle, kontekst je tekstualno zadan i ne prelazi granice imanentno postavljenog proučavanja književnosti (usp. korištenje pojma “kontekst” u Josić 2011). Nazvat ćemo ovako definiran kontekst *kontekstom teksta (kontekstom prvog stupnja)*.⁹ Hrvatska stilistička škola koja se još naziva i “Zagrebačka stilistička škola” 1960-ih je svoje stilističke kritike i lingvostilističke analize temeljila u pranjićevskom pristupu. Prema V. Viskoviću, riječ je o “unutrašnjem pristupu” u razvoju discipline, koji obuhvaća “različite metode kojima

8 U tekstu “Stil i stilistika” (1983), Pranjić pri definiranju stila i stilema koristi dva pojma stila kao otklona. Uz pojam otklona od konteksta (“isto nije isto”), Pranjić stilem definira i kao “otklon od norme”. U potonjem je slučaju norma ona standardna, jezična neutralnost, razvidno iz definiranja razina lingvostilističke analize gdje se stilemi mogu *popisati-opisati-vrednovati* i gdje je stilem *jedinica stilske pojmačanja* (1983: 195). Ova dva tipa otklona, od kojih je jedan definiran imanentno, a drugi izvan književnog djela u normativnoj strukturi (standardnog) jezika supostoje u teorijskoj napetosti. Compagnon (2007) smatra da je ovaj problem neutraliziran kod Riffaterrea (Tikvica 2008: 146–147), dok se spomenuta “napetost” potpuno uklanjanja konceptualizacijom literarnog stila kao nadstila (Bagić 2004; v. i raspravu u Tikvica 2008).

Britanski stilističar M. Short (prema Burke i Evers 2014: 41–42) svojom teorijom stilske devijacije na razinama diskursa, semantike, leksika, gramatike, morfologije, fonologije i grafologije te konceptualizacijom otkona kao “vanjskog” (prema normama jezika i/li žanra) te kao “unutarnjeg” (prema normi koju uspostavlja tekst) blizak je Pranjićevoj stilistici.

9 Ovakvo shvaćanje pojma kontekst razlikuje se od Jakobsonovog pojma konteksta koji se vezuje uz referencijalnu funkciju i koji je Jakobson predstavio 1958. godine u svom slavnom komunikacijskom modelu.

je svima zajedničko inzistiranje na postavci o autonomiji umjetnosti čija bit nije u svjedočenju, kazivanju istina o stanovitom dobu, već bavljenju formom kazivanja” (1983: 49, u Josić 2011: 87).

Mijene konceptualizacije pojma konteksta poslužit će nam kako bismo, dalje u ovom pregledu, promotрили razlike među paradigmama strukturalističke i poststrukturalističke stilistike. Prije nastavka u tom smjeru potrebno je pak reći i da u stilističkim istraživanjima koja se snažno temelje na pranjećevskoj tradiciji dolazi do pomaka u konceptualizaciji konteksta. Dok se u stilističkom pristupu K. Pranjića pojam konteksta koristio dakle pri konceptualizaciji stila i stilema kao njegova konstitutivnog “okruženja”, dotle je pojam konteksta njegova studenta Joška Božanića proširen izvan “teksta”, zahvaćajući komunikacijsko-retoričku situaciju. U svojoj knjizi, definirajući predmet stilističkog istraživanja – facendu, Božanić (2015) ju kontekstualno određuje uključujući u njezino tekstualno tkanje kategorije prostora, vremena i aktera te performativni karakter kazivanja priče.¹⁰

Kritike strukturalističkog stilističkog pristupa isticale su kratkovidnost shvaćanja stila kao izdvojene devijacije; shvaćanje stila kao ukrasa i dodatka koje se temelji na razdvajanju onoga što se kaže i onoga *kako* se kaže; te njegovu pretpostavljenu znanstvenu objektivnost i egzaktnost. Pozabavit ćemo se odmah prvim dvjema kritikama, dok se o posljednjoj govori kasnije. Problem razdvajanja sadržaja i forme pri definiranju stila pitanje je kojim su se pozabavili mnogi stilističari. U suvremenoj stilistici, ova je “artificijelna analitička distinkcija” uspješno odbačena (Stockwell 2006: 746). U kontekstu literarne stilistike, Bagić (2004: 12) tvrdi da “ozbiljno određenje stila nikako neće moći odvojiti “što” od “kako”, “informaciju” od njezine “govorne konceptualizacije””. Sukladno tome, Compagnon ovaj “problem tijela i odijela” razrješava pozivajući se na filozofa Nelsona Goodmana, zaključujući da “ima znatan broj različitih načina da se kaže otprilike isto” (2007: 220). Compagnon u spomenutom radu odbacuje u stilistici često podrazumijevanu ideju da je načelo sinonimije nužno za definiciju stila utemeljenu u varijaciji istog sadržaja različitim izrazima. U kontekstu konceptualizacije stila kao odmaka od norme, možemo se, pak zajedno sa Svetozarom Petrovićem zapitati, koje norme? Petrovićeva studija *Priroda kritike* (1972), koju smještamo u disciplinarni okvir stilistike visokog strukturalizma, pojam stila kao devijacije komplicira i sljedećim pitanjima: je li autorova norma jednaka standardnoj normi; je li

10 Pripovijedanje facende odvija se u specifičnoj organskoj zajednici koja zadaje uloge svojim pripadnicima i iz čijeg se ustroja i mentaliteta nadaju njeni književno-pripovjedački žanrovi.

autorova norma jednaka pri pisanju književnog teksta kao i ostalih diskursnih tipova (usp. primjer Ujević-pjesnik i Ujević-feljtonist u Bagić 2004); te, što je s čitatelju nedohvatljivom normom (autora, vremena, diskursa) dijakronijski i vernakularno dalekih tekstova (usp. Buljubašić 2012, Božanić 2011, Busse 2014). Silićeva funkcionalna stilistika (2006), usprkos isključivanju književno-umjetničkog stila iz funkcionalnostilističkih istraživanja, uvidima da svaki funkcionalni stil ima vlastita pravila stvara tek umnožene norme, odnosno uzuse koji se uspostavljaju prema specifičnim “odstupanjima” od neutralnosti zamišljene u obliku standardnog jezika. Na problem odmaka od zamišljene neutralne norme odgovorile su Kovačević i Badurina u diskursno utemeljenoj (poststrukturalističkoj) raspravi *Raslojavanje jezične stvarnosti* (2001). Autorice tvrde da je “u polju diskursa sve obilježeno” te da “neutralnosti nema” (2001: 35–36).

Usmjeravanjem na koncepte strukture, znaka i funkcije, Praška škola predstavlja i most prema razvoju stilističkog funkcionalizma u slavenskim lingvistikama (usp. Biti 2000: 422; Mićanović 2006). Prvo je Bühlerov trodijelni model komunikacije pošiljatelja, primatelja i referenta estetskom funkcijom proširio Mukařovský, dok je put do Jakobsonova poznatog šestodijelnog modela jezične komunikacije poploćao i Havránek prijedlogom klasifikacije funkcionalnih stilova na razgovorni, tehnički, znanstveni i pjesnički jezik, s pridruženim jezičnim funkcijama (Doležel 2013: 178). Doležel međutim ocjenjuje funkcionalnu stilistiku Praške škole kao predteorijsku, budući da nije ponudila model spomenutih društvenih djelatnosti. Bez obzira na to, Biti (2000: 422) upravo u Pragu prepoznaje korijene Jakobsonova modela, kao i Hallidayeve sociosemiotike¹¹ 1960-ih. Usto, razvoj i briga za jezičnu kulturu kod Pražana odnosno njihov “intervencionizam” u jezično stanje bio je moguć upravo stoga što Praška škola nije ortodoksno slijedila strukturalističku istraživačku paradigmu deskriptivnosti (Vuković 2015: 1–2).

Razvoj funkcionalističkog pristupa donosi širenje pojma *konteksta*. Dolazimo stoga do takozvanog “konteksta drugog stupnja” – onoga koji se otvara prema van, premašujući granice teksta i smještajući se u društvenu i komunikacijsku situaciju. Burke i Evers (2014: 41) prepoznaju advent funkcionalizma u Praškoj školi u postepenom pomaku od teksta ka kontekstu, od forme ka

11 Točnije, riječ je o Hallidayevoj sistemsko-funkcionalnoj lingvistici (SFL) razvijenoj sedamdesetih godina prošloga stoljeća. SFL je ključni temelj sociosemiotike, odnosno socijalne semiotike koju su razvili Kress, Hodge, van Leeuwen i njihovi suradnici. Termin “socijalna semiotika” danas najčešće upućuje na teoriju spomenutih anglofonih autora (usp. Bertoša 2014).

funkciji, od semantike ka pragmatici i od logike ka retorici. Vuković (2015: 6) pak u ovom kontekstu navodi kao prijeloman Havránekov tekst *Zadaće književnoga jezika i njegova kultura* (1932) u kojem taj češki lingvist razlikuje znanstveni, poslovni, razgovorni i pjesnički stil. Simptomatično je da razvojem funkcionalističkog pristupa dolazi do popularizacije stilističkih istraživanja neknjiževnih tekstova. Proučavanje neknjiževnih tekstova, međutim, integralan je dio tradicije slavenskih (funkcionalno)stilističkih škola koje baštine tradiciju Praške škole. U stilistici angloameričke/anglofone provenijencije se pak “stilistikom” smatra prvenstveno proučavanje književnosti lingvističkim instrumentarijem (Stockwell 2007: 280; Nørgaard, Busse, Montoro 2010: 1). Lingvističko-stilističko proučavanje neknjiževnih tekstova često se u angloameričkom kontekstu naziva kritičkom lingvistikom (Katnić-Bakaršić 2001: 43) i kritičkom stilistikom (usp. Jefferies 2014), no ono je nastalo na drukčijoj tradiciji od slavenske funkcionalne stilistike, o čemu se govori dalje u tekstu.

Funkcionalnostilistička istraživanja približavaju se sociolingvistici i pragmatici, ukratko, disciplinama koje promatraju jezik u društveno kontekstualiziranoj uporabi pri kojoj dolazi do interakcije jezičnih i nejezičnih elemenata. U funkcionalnoj se stilistici dakle opisom i analizom takozvanih funkcionalnih stilova istražuju funkcije jezika u društvu. Hrvatska tradicija funkcionalne stilistike dijelom je slavenske funkcionalno-lingvističke paradigme koja se oslanja na naslijeđe Praškog lingvističkog kružoka i istraživanja standardizacijskih procesa, jezične kulture te funkcionalnih stilova standardnog jezika (Mićanović 2006). Istraživanje polifunkcionalnosti jezika uz istraživanje poetskog jezika *forte* je Praške škole, a kako napominje Doležel (2010: 68), Praška se funkcionalna lingvistika transformirala u funkcionalnu stilistiku u tridesetim i četrdesetim godinama 20. stoljeća. Polifunkcionalnost standarda vezuje se uz kompleksne kulturne i civilizacijske potrebe modernih i suvremenih društava gdje standardni jezik služi nacionalnoj identifikaciji, kohezivnoj nadregionalnoj komunikaciji, uspostavi relacija moći u društvu, a historijski je uvjetovan i povijesnim i ideološkim mijenama i gibanjima koji premašuju okvire nacionalne zajednice (Mićanović 2006: 17). U svjetlu kompleksnih dinamičnih gibanja i prelomljavanja jezika, diskursa i društva, tradicionalna podjela na pet funkcionalnih stilova: znanstveni, administrativno-poslovni, novinarsko-publicistički, razgovorni i književnoumjetnički (Silić 2006), pokazuje se zastarjelom i nepotpunom. Silićeva *Funkcionalna stilistika hrvatskoga jezika* (2006), koja predstavlja sintezu autorovih radova od sredine devedesetih godina 20. stoljeća na ovom području, doživjela je ambivalentnu recepciju, od ekstatičnog prihvatanja (Udier 2006) do potpunog odbacivanja (Kordić 2008), uz dominaciju prvih stavova (ibid: 23). Usprkos

kritikama, petodijelni model po uzoru na Silića i dalje se održava u srednjoškolskom a donekle i akademskom obrazovanju (Silićeva knjiga jest sveučilišni udžbenik). Međutim, u posljednje je vrijeme argumentirana nedostatnost takvog modela, pa se sustav funkcionalnih stilova s jedne strane nastoji temeljitije reorganizirati, kao u radovima M. Katnić Bakaršić (2001, 2012, 2013), ili temeljitije opisati, kao kod B. Tošovića (2002). Tošović u ovom kontekstu razlikuje funkcionalnostilske komplekse, funkcionalne stilove (petodijelni model) s detaljno razrađenim podstilovima i žanrovima te međustilove (esejistički, epistolarni, oratorski, memoarski, reklamni, scenaristički). Većinu Tošovićevih međustilova Katnić Bakaršić (2001) također osamostaljuje, ali u njezinoj podjeli ne nalazimo epistolarni stil, dok pronalazimo stripovni, što uz stilistiku hiperteksta i hipermedija predstavlja zanimljiv iskorak prema multimodalnoj stilistici kakva se postavlja u ovom radu. S druge strane, pojavljuju se mišljenja da je samu “funkcionalnu stilistiku” i njezin temeljeni pojam “funkcionalnog stila” potrebno temeljito prevrednovati,¹² budući da i spomenuta preosmišljavanja ove teorije i dalje operiraju nedostatnim pojmovima te ostaju zarobljena u, za potrebe konceptualizacije suvremenih komunikacijskih i diskurzivnih praksi, preuskom i statičnom modelu. Marina Kovačević (Biti) i Lada Badurina u knjizi *Raslojavanje jezične stvarnosti* (2001) umjesto “funkcionalnog stila” predlažu termin “diskursnog tipa”. Ta studija predstavlja u teoriji diskursa utemeljeno repozicioniranje funkcionalne stilistike. Jezična je stvarnost pritom pojmljena i analizirana kao polje diskursa, koje se istodobno raslojava horizontalno prema društvenim domenama te vertikalno, na razgovorni i pisani plan diskursa. Diskursni tipovi određeni su kao domene ukupnog polja diskursa, a oblikuju privatni, javni, specijalizirani, multimedijalni i literarni diskurs. Diskursni tipovi uvijek se konkretiziraju u tekstove i žanrove, a “zajednička nas pak obilježja tekstnih tipova i/ili žanrova nanovo vraćaju pojmu diskursa kao domeni nekoga naddiskursa unutar polja diskursa kao sfere sveukupne realizacije jezika” (2001: 19). U ovakvoj koncepciji diskursnog raslojavanja granice se teksta, konteksta i diskursa međusobno pretapaju i prožimaju. Proučavajući tekst, slijedi iz postavki Kovačević i Badurine, proučavamo i diskurs koji on egzemplificira, koji mu je nadređen i kojega je dio. Pritom najčešće nije riječ o tek jednom diskursu već o većem broju diskursa koji su u dinamičnim svezama interdiskurzivnih prožimanja u tekstu. No, s tom studijom izlazimo iz granica tradicionalne funkcionalne

12 Takvi su stavovi iskazani na konferenciji *Svijet stila, stanja stilistike* održanoj u Zagrebu 13. 2. 2015. godine, kako od izlagača (M. Katnić Bakaršić), tako i iz publike (T. Pišković).

stilistike ka diskursnoj stilistici. Ili, prema osvrtu A. Ryznar: “Osim i više nego dobrodošle modernizacije pristupa koja je u obzir uzela promjene koje su se dogodile u komunikacijskom procesu kao posljedica pojave novih tehnologija i medija, ta je knjiga nastojala hrvatsku funkcionalnu stilistiku uključiti u recentne teorijske struje (teoriju i analizu diskurza, diskurznu stilistiku, kognitivnu stilistiku, pragmalingvistiku) (2013: 18)”.

1.2. Mostovi prema okretu

Funkcionalistički zaokret u lingvistici pozicioniran je u ovom pregledu trendova u teorijskom pozicioniranju stilistike kao značajan korak ka diskursno utemeljenoj stilistici. Kada je riječ o literarnoj stilistici, unutarnji se pristup tradicionalne (strukturalističke, u Hrvatskoj pranjaćevske) stilistike u zaokretu prema stilistici diskursa otvara metodološkim komponentama paradigme takozvanog vanjskog (kontekstualiziranog) pristupa proučavanja tekstova književnosti i kulture. Pritom se interpretacijski fokus usmjerava na u tekstu upisane tragove društvene moći, diskurzivnih pozicija aktera, uvjeta (književne) produkcije i percepcije i tome slično. Također, poststrukturalistička paradigma pridonijela je usložnjavanju odnosa teksta i svijeta, pri čemu subjektova pozicija interpretatora teksta/svijeta reflektira relativizaciju granica među njima. Često korišten kognitivnolingvistički primjer pokazuje da odabir leksema “nerođeno dijete” ili leksema “plod” u kontekstu diskursa o reproduktivnim pravima rezultira različito konceptualiziranom stvarnošću; izbor i transdiskurzivacija jedne od ovih inačica dodatno osnažuju diskurs iz kojeg ona proizlazi. Dinamika takvih odnosa jasno upućuje na propusnost granica teksta i svijeta/stvarnosti, odnosno diskursnih ishodišta i ciljeva jednih i drugih.

Formalistički a zatim i strukturalistički pristup u najužim granicama obilježava povjerenje u racionalnost istraživača koji egzaktnim analitičkim metodama dolazi do “istine” teksta. Drugim riječima, riječ je o čvrstom povjerenju u znanstvene metode popraćene transparentnim i jednoznačnim metajezikom. Njima se, u ovako zadanoj paradigmi, služi objektivan kartezijanski subjekt čiji je odnos prema tekstu impersonalan i neobilježen mrežom kontekstualnih, historijskih, društvenih odnosa. Takav bi postupak imao rezultirati jednakim takvim tvrdnjama o *analiziranom* tekstu: objektivnim, ahistorijskim, “istinitim”. Riffatere (1959) o rigoroznosti strukturalističke metode u proučavanju stila piše: “Zbog srodnosti jezika i stila postoji mogućnost primjene lingvističkih metoda za objektivnu i točnu deskripciju korištenja jezika

u književnosti” (1989a: 524). Poststrukturalistički pristup negira mogućnost ovako impostirane interpretacije, zauzvrat osvjetljujući takozvanu “prtljagu” analitičara (njegove preferencije, obrazovanje, klasni, rodni, etnički identitet i tome slično) u *interpretacijama* u koje kao historijski subjekt *ulazi* – a ne kojima *pristupa*. Strukturalistička su se istraživanja bavila morfologijom i strukturom djela (Proppova morfologija bajke, Levi-Straussova struktura mita, Barthesov “Mit danas” (2009) i analize “mitologija” suvremenog mu francuskog društva), izdvojitivim mehanizmima i funkcijama jezika i književnosti (očuđenje, isticanje, jezične funkcije). Poststrukturalistička paradigma fokus premješta na odnose jezika i teksta s moći, ideologijom i društvenim strukturama uopće. Međutim, u disciplinama poput stilistike, koje svoju metodologiju razvijaju na zasadama i strukturalizma i poststrukturalizma, poststrukturalistički je obrat, maločas prikazan kao diskontinuitetan događaj, prožet i kontinuitetima. Koncepti, termini i metode razvijeni prije poststrukturalističkog obrata nisu dakle u poststrukturalističkoj stilistici odbačeni već prevrednovani unutar nove istraživačke paradigme/modela. Od sedamdesetih godina 20. stoljeća naovamo stilističari u različitoj mjeri prihvataju nazore svojstvene post/strukturalističkoj paradigmi ili njihova prožimanja. U *Prirodi kritike* S. Petrović govori o neprozirnosti stilističkog nazivlja na primjeru korištenja termina *stil* (termina indikatora) te kritizira pojam “norme” u odnosu na koju bi se stil definirao kao “otklon”: “Nije sasvim jasno kako bi se utvrđivanje devijacije od jezične norme moglo zamisliti kao objektivan lingvistički postupak. Što ćemo smatrati normom prema kojoj treba da tražimo odstupanja u književnom djelu?” (Petrović 1972: 100). Božanić (1984) prepoznaje proturječnosti u zahtjevu za egzaktnim proučavanjem književnosti od kojih stilistika, prema njemu, ne može pobjeći: “Odričući se pretenzije da dosegne bit umjetničkog fenomena književnosti, s namjerom da dobije što pouzdanije i objektivnije rezultate, ona se scijentizira i postaje tako lingvističkom stilistikom ili lingvostilistikom. S druge strane, nastojeći zahvati bit literarnog fenomena, da se odredi prema vrijednostima djela, uz cijenu odricanja od pretenzije objektivnog suda o djelu, stilistika se konstitutira kao stilistička kritika” (1984: 571). Prema navedenom, Petrović i Božanić uviđaju granice imanentne kritike zadržavajući premisu o neponovljivoj (ahistoričnoj, stabilnoj) biti umjetničkog djela. Ovu je istu bit postmodernistička kritika osporila proglašavajući književni kanon arbitrarnim, tako što ga je odredila kao “mjesto utemeljenja i podupiranja hegemonijskih i ideoloških vrijednosti dominantne društvene skupine” (Herrnstein Smith 1988, u Protrka 2008: 36). Poststrukturalistička misao odbacuje mogućnost objektivnog suda o djelu, smatrajući ga konstruktom dominantne skupine (Fishove “interpretativne

zajednice”) koja uspostavom kanona stremi održavanju društvenog i vrijednosnog *statusa quo*. No, u istom je poststrukturalističkom okviru moguće reći da postoji veći broj interpretativnih zajednica i interesnih grupa koje nastoje uspostaviti svoje kanone. S druge strane, (i)ako je relativna vrijednost književnog djela rezultat kontingentnih društvenih odnosa, unutarknjiževne osobine djela nisu isključene, već predstavljaju “tek jednu, premda važnu, varijablu književne vrijednosti” (ibid: 37). Književna su i kulturna vrijednost stoga proizvod društvenog sustava u kojem su relacije promjenjive. Nasuprot pretenziji za dopiranjem do jezgre literarnosti, istine i jedinstvenog značenja teksta, analitičari vođeni poststrukturalističkim metodologijama prepoznaju i oglašavaju svoju pristranost u interpretaciji. Ta se pristranost prepoznaje već u izboru teksta za interpretaciju kao i analitičkim pristupima tesktu te se auto-kritički upisuje u analize. Katkada je autorska pristranost definirana i kao dio političkog programa, što je uobičajeno u kritičkim disciplinama. Primjerice, u kritičkoj analizi diskursa, analitičar je na strani obespravljenih, utišanih, društvenih “gubitnika” (Wodak i Meyer 2001), odnosno u kritičkoj se analizi diskursa “često izabiru perspektive onih koji pate i kritički analizira jezična uporaba onih koji imaju moć, koji su odgovorni za postojanje nejednakosti i koji također imaju sredstva i prilike da poboljšaju takve uvjete” (Wodak 2001 prema Bertoša 2014: 80).

1.3. Obrat: poststrukturalistička stilistika

Ostavimo li po strani impresionističku struju te bogato nasljedstvo retorike, stilistika je prema razdoblju svog disciplinarnog konstituiranja, od 1930-ih do 1960-ih, strukturalistička disciplina. Međutim, kako piše Compagnon “kad je slava lingvistike bila u punom jeku, njezina hajka nije poštedjela stilistiku, prema kojoj se odnosila kao prema prijelaznoj disciplini između smrti retorike i uspona nove poetike (između 1870. i 1960.). Stil se tada smatrao “predteorijskim” konceptom, što ga znanost o jeziku mora predvladati” (2007: 206). No, stilistika je preživjela, iako podijeljena u dvije grane: lingvostilistiku i stilističku kritiku (usp. Josić 2011, Božanić 1984). I danas se često govori o stilistici kao o ovim dvjema granama: prva je “lingvistički opis teksta”, “za koji se smatra da mora biti objektivan i sustavan, kao da je to moguće” dok se druga odnosi na “dubinsku stilistiku” koja je interpretativna i koja “povezuje oblike i teme, opsesije, mentalitete” (Compagnon 2007: 210). Binarizam uspostavljen u relaciji lingvističkog opisa teksta/lingvostilistike i dubinske stilistike/stilističke kritike reflektira problem sinonimije i odvajanja tijela od

odijela, što od *kako*. O tom problemu i njegovu rješenju govorili smo u dijelu 1.1. U tom kontekstu, možemo se složiti sa Stockwellom (2006) koji o međusobno isključivom odnosu deskriptivne i kritičke stilistike govori kao o lažnoj debati, na pogrešnim premisama uspostavljenoj dihotomiji:

(...) je li stilistika tip deskriptivne lingvistike ili tip kritičke teorije? Dojam ekskluzivnosti postiže se samo ako se predmnijeva da je deskripcija neideološka. [...] Međutim, ja sam protiv ovakvog stajališta, prvo iz gore postavljene teorijske perspektive da interpretacija barem djelomično prethodi analizi, a drugo iz perspektive prakse: budući da se stilistika kao alat manifestira samo kad se upotrebljava, činjenica da je ona deskriptivni alat u idealnoj situaciji je točna, no nevažna. Čim se poduzima stilistička analiza, ona je dio ideoloških motivacija, od prirode čitanja do odabira određenog djela/teksta i određenog lingvističkog modela za analizu (2006: 748).

Poststrukturalistički obrat u humanistici, vidjeli smo, donio je preosmišljanje odnosa umnažanje disciplina, što se odrazilo i u stilistici. Danas stoga govorimo o tradicionalnoj i suvremenoj stilistici, ili, primjerenije, o *stilistikama*, pri čemu se množina pri definiranju discipline ne svodi na dualizam stilističke kritike i lingvostilistike zadan paradigmom visokog strukturalizma. Nasuprot tomu, riječ je o pojavi stilističkih poddisciplina koje analitički instrumentarij stilistike razvijaju otvarajući ga interdisciplinarnim prožimanjima i osvještavanju političnosti interpretativnog dogovora. U razvoju poststrukturalističke stilistike zadržava se jezično uporište u pristupu tekstu/diskursu, no sada je taj pristup višestruko kontekstualno određen kulturnim, političkim, povijesnim, sociološkim kontekstom. Promijenjeno je shvaćanje odnosa jezika i "t/Teksta", njihova odnosa sa "svijetom" i društvom, shvaćanje konteksta te razumijevanje uloge čitanja i stilističke analize i/li interpretacije. Prikaz poststrukturalističkih stilističkih poddisciplina ilustrirat će ove promjene. Ekspanzivna dionica stilistike započela je 1980-ih (Stockwell 2006) i još uvijek traje. Od 1980-ih, te posebice 1990-ih godina moguće je pratiti i promjene percepcije stilistike kao cjelovite discipline, odnosno prepoznavanje promjena njezinih dominantnih trendova. U tom će nam smislu biti ilustrativna dva zaključka stilisticarke M. Katnić-Bakaršić o disciplinarnom statusu stilistike koja navodimo u nastavku. Prvo, Katnić-Bakaršić o strukturalnoj lingvističkoj stilistici početkom ovog stoljeća tvrdi:

Posljednjih decenija dominantna je upravo ova stilistička škola. Njeni su predstavnici lingvisti-strukturalisti po vokaciji; oni smatraju da se rigoroznim lingvističkim tehnikama s jedne strane mogu dublje i preciznije analizirati

književni tekstovi, odnosno odrediti njihov stil, a s druge strane mogu se analizirati i svi drugi tipovi tekstova, ne samo književni (2001: 43).

Zatim, otvarajući raspravu o poststrukturalističkoj stilistici, autorica navodi:

Poststrukturalna stilistika nastala je u okrilju poststrukturalne filozofije i teorije književnosti. U skladu sa ovim teorijama, tekst se posmatra u smislu dekonstrukcije, kao mjesto proizvođenja značenja na interaktiv, dinamički način. Kritizirajući strukturalnu stilistiku, predstavnici ovoga *pravca* [istaknula EB] postavljaju pitanje: Šta dalje? U tom smislu oni pokušavaju krenuti dalje od izoliranog teksta (ibid).

Iz navedenog proistječe da Katnić-Bakaršić strukturalističku i poststrukturalističku stilistiku smatra različitim, ali i simultano postojećim i legitimnim *pravcima* stilističkog istraživanja. Također se može iščitati autoričin stav da poststrukturalistički obrat nije normativan i obvezujući za sve stilističare: priklanjanje jednom od ta dva pravca ovisit će o osobnom izboru i uvjerenjima (preferencijama, ciljevima – znanstvenim, političkim, pedagoškim itd.) pojedinog stilističara. Također, u trenutku pisanja navedenih redaka autorica je smatrala (izdanje knjige 2001.) strukturalistički pravac dominantnim proteklih nekoliko desetljeća. Međutim, već dvije godine kasnije ista autorica u radu naslovljenom “Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika” (2003), govori o krizi tradicionalne, strukturalne stilistike. U tom radu autorica krizu stilistike pripisuje njezinoj statičnosti i shematiziranosti, istrošenosti strukturalističkog modela, ali i činjenici da stilistika uspješno istražuje nove modele i otvara nova područja istraživanja (2003: 37). Ove nove *stilistike*, prema Katnić-Bakaršić, obilježava kontekstualiziran i dinamičan odnos teksta, autora i recipijenta, multiperspektivizam stilističke analize koja uz kombinaciju poststrukturalističkih perspektiva (feminističke, kognitivne i drugih) može uključiti i strukturalističke analitičke metode, svijest o mogućnosti stilističkog iznalaženja višestrukih značenja teksta, neodvojivost teksta od jezičnih/društvenih diskursa, praksi i društvenih odnosa u njihovoj bourdieuovskoj i foucaultovskoj koncepciji itd. Uz dojam energiziranosti zbog novih stilističkih horizonata, iz ovog se teksta iščitava i bojazan o rasplinuću stilistike kao jedinstvene i samostalne discipline, posebice stoga što diskursnu stilistiku autorica smješta u šire područje diskursnih studija:

Činjenica jeste da stilistika danas nije jedinstvena disciplina jedinstvene metodologije, već je bitno interdisciplinarna, ponekad postajući vezivni model koji povezuje različite aspekte diskursnih studija. Koliko joj pri

tome prijeti opasnost od gubitka omeđenosti, neophodne za autonoman status, (...) ostaje da se vidi (2003: 45).

Uz opasku o simplifikaciji i generalizaciji takve tvrdnje, Carter i Simpson (2005: 15) su 1960-e retrospektivno proglasili godinama strukturalističkog formalizma, 1970-e godinama funkcionalizma, 1980-e godinama diskursne stilistike, dok 1990-e obilježavaju sociokulturna i sociohistorijska proučavanja. Govoreći iz suvremene perspektive, međutim, ovakvoj bismo korisnoj generalizaciji dodali i da je kraj 20. i početak 21. stoljeća obilježen i vizualnim i multimodalnim obratom (usp. Purgar 2009; Kress 2010). Potonja dva “obrata” nastavljaju se na poststrukturalističku interdisciplinarnost utemeljenu u teoriji diskursa (usp. Faircloughovo (1992–1999) treritanje “teksta” koje uključuje vizualne i druge semiotičke elemente). O učincima ovih dvaju obrata na stilistiku govori se u nastavku teksta.

U Hrvatskoj se radovi koji tematiziraju i oprimjeruju poststrukturalističku stilistiku učestalije pojavljuju od početka 21. stoljeća. Prvi rad o diskursnoj stilistici je članak “Diskursnoteorijski i diskursnoanalitički okviri stilistike (2002), u kojem autorica M. Biti stilistiku povezuje s diskursnom teorijom i kritičkom analizom diskursa (o kojoj će biti govora u sljedećem poglavlju), a pri čemu se stil poima kao efekt diskursnih prožimanja i dinamike teksta s njegovim kontekstom. Taj je rad slijedio maločas citiran tekst M. Katnić-Bakaršić u kojem autorica termin “stilistika diskursa/kontekstualizirana stilistika” koristi kao holonim za posttradicionalnu stilistiku koja uključuje pragmatičku stilistiku, kognitivnu stilistiku, kritičku stilistiku i druge poddiscipline.

Prikaz poststrukturalističkih stilističkih disciplina koji slijedi nije potpun. Iako vrlo popularne i plodne, discipline poput kognitivne stilistike (ili kognitivne poetike)¹³ i korpusne stilistike¹⁴ izostavljene su u ovom pregledu.

13 U dijelu o multimodalnoj stilistici dan je kratak osvrt na multimodalnu kognitivnu stilistiku. Kognitivna stilistika se uz kognitivnu lingvistiku, pragmatiku i analizu diskursa pojavljuje 1990-ih godina, a područje proučavanja su joj veze kognicije i interpretacije i/li čitanja tekstova, tvorba značenja i razumijevanja teksta/svijeta (Wales 2001). Za pregled ove discipline vidjeti Freeman (2014). Jedno od popularnih područja istraživanja je kognitivna metafora. Istaknute radove iz kognitivne stilistike, poput studije *Poetika uma: Osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja* (2008), kod nas pišu M. Biti i D. Marot-Kiš.

14 Wynne (2005a) korpusnu stilistiku definira kao disciplinu koja koristi alate i metode korpusne lingvistike pri proučavanju stila, pretežito književnih ali i neknjiževnih tekstova. Za kraći pregled korpusnog pristupa u stilistici vidjeti Wynne (2005b) i tamo navedenu literaturu. Udruga PALA također pruža uvid u [anglofonu bibliografiju korpusne stilistike](#).

Neke poddiscipline ili stilistički trendovi, poput intermedijalne stilistike, interdiskurzivne stilistike, stilistike hipermedija itd. tek su spomenuti, ponajviše u odnosu na multimodalnu stilistiku. Naš prikaz stilističkih poddisciplina/trendova nije sveobuhvatan ni iscrpan i stoga što je, s jedne strane, riječ o područjima koja se brzo razvijaju, i stoga što bi takav zadatak, s druge strane, premašio mogućnosti i ciljeve ovog pregleda. Nadam se, ipak, da će pregled koji slijedi barem donekle odgovoriti na predrasude o stilistici kao o disciplini “između” čvrsto zadanih teorijskih uporišta. Ova kriva shvaćanja, prema Stockwellu (2000) najviše se odnose na mišljenje da je stilistika potpuno formalistička, da stremlje objektivnim analizama i rezultatima time što kreira model koji iz teksta “izvlači” tek jedno moguće značenje, pritom onemogućujući drukčije interpretacije, da je ahistorijska i time dekontekstualizirana. (Nekad valjan) uzrok ovih predrasuda možemo pronaći u analitičkom razdvajanju forme i sadržaja o kojem smo već govorili. Za stilistiku je bilo rezervirano izučavanje *kako* tekstovi znače, a ne *što* znače. No, taj je dualizam ukinut.

1.3.1. Diskursna i/li kontekstualizirana stilistika

Kontekstualiziranu stilistiku i/ili stilistiku diskursa možemo gotovo smatrati sinonimom za suvremene stilističke trendove, odnosno za suvremenu stilistiku u cjelini. Implicira li to da je stilistika prije poststrukturalizma bila dekontekstualizirana? Stockwell (2000: 2) pokazuje da nije tako, tvrdeći: “Čak i najdekontekstualiziranije diskusije jakobsonovaca (u 1950-ima i 1960-ima) te hallidayjevaca (u 1970-ima i 1980-ima) nikad nisu bile posve ni isključivo formalističke ili funkcionalističke da bi isključile druge faktore”. Autor smatra da, ako je tako i bilo “u dalekoj prošlosti”, to više (autor piše 2000. godine) nije slučaj. Autor svoju tvrdnju pojašnjava navodom da su kritike upućene stilistici poput one S. Fisha (usp. Ryznar 2010) uzimale u obzir analize koje oprimjeravaju “lošu stilistiku”, generalizirajući njihove mane na čitavu disciplinu. Fish je tako prešao put od afektivne stilistike do potpunog negiranja “postojanja” odnosno relevantnosti teksta u interpretaciji, lociravši kreiranje značenja u potpunosti u “interpretativnu zajednicu” (Fish 2011). Drugi su, kako pokazuje Doležel (2010), kritizirali stilistički (strukturalistički) reduktivizam i objektivizam bez pozivanja na konkretne “loše” analize, djelujući na osnovi predrasuda, generalizacija, ali i nepoznavanja cjeline stilističkih tradicija i njihovih praksi. Ono što se u “kontekstualiziranoj stilistici” promijenilo, prema Stockwellu (2012), u odnosu na prijašnju stilističku praksu jest svijest da kontekst treba eksplicitno teoretizirati u istraživačkom modelu.

Predvodnici kontekstualizirane stilistike u britanskoj stilističkoj tradiciji, nazvani su “integracionalistima” (termin M. Toolana), a među njihovim se radovima izdvajaju dvije knjige. Prva je već spomenuta knjiga R. Cartera i P. Simpsona (1989) podnaslova *Reader in Discourse Stylistics* a druga zbornik naslova *Contextualized Stylistics* (2000). Termin “kontekst” prema shvaćanju britanskih stilističara može označavati takozvani ko-tekst odnosno “verbalni i lingvistički kontekst nezvan za situacijski kontekst” (Wales 2001: 88) kao i društveno-kulturalnu pozadinu produkcije teksta i njegove recepcije itd. Stockwell (2000) teoretizaciji konteksta pridodaje kulturalni, lingvistički, artistički, namjerni, recepcijski, idiosinkratički i pedagoški kontekst, koji svi mogu biti relevantni za stilističku analizu. Prema Stockwellu, u kontekstualiziranoj stilistici osvještava se, i za interpretaciju teksta mobilizira, višestrukost konteksta s kojima tekst ulazi u produktivne značenjske veze.¹⁵

Konceptualizacija stilistike kao “mosta” između književnih i kulturnih studija te lingvistike, daje naslutiti da će razvoj u objema spomenutim poljima utjecati i na samu stilistiku. Razvoj lingvističkih disciplina kao što su pragmatika, sociolingvistika i diskursna analiza, omogućio je stilistici da područja svoje analize proširi od poezije i kraćih proznih ulomaka na veće tekstove i izvan granica književnosti, te na različite fenomene u samim tekstovima (Stockwell 2006: 745). Drugim riječima, kontekstualizirana stilistika podrazumijeva odmak od imanentno zasnovane lingvističke stilistike kako bi se u analizu/interpretaciju uključili i faktori *izvan* teksta, dakle *kontekst*, shvaćen uže ili šire. Pritom je ključno pitanje istraživačke impostacije koji se aspekti konteksta smatraju relevantnima te kako se konceptualiziraju učinci konteksta u tkanju teksta. U tako postavljenom interpretativnom okviru može se dalje reći i da se tekst i kontekst međusobno diskurzivno sukreiraju.

15 Kako pojašnjava Biti, termin kontekst je strukturalistički pojam uveden 1960-ih kao posljedica jezičnog obrata a koji “predminijeva da je referentno polje svakog iskaza, pa tako i književnog teksta, uvijek-već-tekstualizirano” (2000: 270), čime se prvenstveno naglašava čitateljska recepcija teksta. Najkraće rečeno, strukturalisti su dakle kontekst podređivali tekstu, dok fenomenolozi i marksisti, a u novije vrijeme novohistoričari postupaju obrnuto. Od 1980-ih uviđa se da je “i najbanalniji dokument višestruko zapleten u mrežu diskurzivnih i neskurzivnih praksi svojega vremena” (ibid: 272), što je premisa kritičke analize diskursa, dok u perspektivi dekonstrukcije nije mogući odrediti prethodi li kontekst tekstu ili tekst kontekstu. Kontekst kao okvir teksta i uvjet za njegovo razumijevanje “dolazi na vidjelo” tek u “receptivnoj aktualizaciji” koja ne može izbjeći svoju povijesnost. Drugim riječima, kontekst od poststrukturalizma polaže veća prava u određivanju značenja teksta.

Sara Mills (1992, 1995) redefinira pojam konteksta u odnosu na prethodna shvaćanja konteksta u stilističkoj teoriji kojima zamjera da zaboravljaju da (1) autor/ica nema potpunu kontrolu nad jezikom/iskazom – u “igru” ulaze književne i druge konvencije; (2) oslanjajući se na Fishov pojam interpretativne zajednice, opominje kako se ne može dokazati valjanost argumenata u smislu otkrivanja autorove namjere; (3) nedovoljnu uključenost čitatelja. Ta autorica tekstualnu produkciju i recepciju smatra dakle dijelovima konteksta. Takva konceptualizacija “konteksta” i njegova odnosa s tekstom relevantna je jer pokazuje pomak u shvaćanju “prirode” književnog djela: pomak koji nam služi pri (pedagoškom) odjeljivanju poststrukturalističke i strukturalističke stilistike. Jakobsonovska stilistika “literarnost” je tražila u tekstu, u njegovim jezičnim obilježjima i funkcijama (dominacija poetske funkcije), dok model S. Mills smatra da “literarnost” određuju konteksti produkcije i interpretacije (usp. Stockwell 2006: 747). U Millsinu modelu (1995: 23) književni tekst vizualno je prikazan u središtu diskursnih presjecišta, oko kojeg se grupiraju njegovi tvorbeni čimbenici. Među tim se čimbenicima nalaze tekstualni prethodnici, literarne konvencije, trenutni literarni trendovi, afilijacija autora (spol, rod, nacija, rasa i tomu slično), osoba autora, izdavačke prakse i društvenopovijesni faktori. Čimbenici koje identificira Millsu također su i osoba čitatelja, ciljana publika te stvarna publika.

Spomenuti je model Mills osmislila za potrebe feminističke stilistike, no on se može primijeniti i na diskursnu stilistiku uopće. Model djeluje s dvojakom konceptualizacijom konteksta kao konteksta produkcije i konteksta recepcije. Prvo, važno je napomenuti da autorica feminističku stilistiku definira kao odmak od imanentnog stilističkog pristupa tekstu preuzimajući model interakcije teksta i konteksta iz kritičke analize diskursa Normana Fairclougha. Faircloughovu ideju da formalna obilježja teksta predstavljaju *tragove* procesa produkcije (u književnom ili neknjiževnom) tekstu koji se koriste kao niti vodilje (engl. *cues*) za interpretaciju, Mills preuzima za model konteksta i čitanja teksta u kojem faktori izvan teksta mogu determinirati, oblikovati elemente teksta i ulaziti s njima u interakciju (Mills 1995: 22). Ovim se metodološkim preokretom tradicionalna postavka da određeno formalno obilježje (nužno) vodi ka jednoj ispravnoj interpretaciji pokazuje neodrživom. Značenje više ne čeka da bude “otkriveno”, već se čitanje pozicionira kao produktivan proces pregovaranja koji uključuje tekst u komunikaciju s kontekstima produkcije i recepcije. S druge strane, analiza formalnih obilježja teksta otkriva spomenute tragove – niti vodilje interpretacije – tako sužavajući moguće interpretacije. U drugom koraku stilističke analize, tvrdi dalje Mills, potrebno je postaviti generalne predikcije o predznanju (jezika, književnih konvencija

itd.) čitateljstva te kombinirajući te dvije skupine informacija, pretpostaviti da bi određena društvena grupa mogla čitati tekst na određeni način (ibid: 25). Mills čitatelju namjenjuje aktivnu ulogu: iako tekst adresira čitatelja na određen(e) način(e), on/a te strategije može prepoznati te im se oduprijeti ili im se prikloniti. Ipak, autorica zadržava kategoriju “dominantnog čitanja” – inače ne bi bilo moguće odrediti koherentnu poruku teksta niti bi konsenzus oko njegova značenja bio moguć.¹⁶ Više o ovoj temi bit će rečeno u dijelu o feminističkoj stilistici.

Produktivna i pregovaračka interakcija teksta i konteksta u Millsinu modelu (1995) upućuje na shvaćanje *diskursa* koje premašuje njegovu lingvističku definiciju jedinice veće od rečenice. Slično je i s pojmovima kontekstualizirane i diskursne stilistike. Među ovim bismo terminima mogli staviti znak jednakosti jer se tekst u potonjem slučaju “nužno iščitava u kontekstu – daka-ko, i nadalje iz filološke perspektive, no *podjednako* (istaknula E. B.) i iz one sociološke, psihološke, kulturološke... te se u takvoj analizi relaciono rastvara” (Biti 2004: 158). Prema Wales (2001: 114) diskursnu stilistiku obilježava odmak od formalno-analitičkog pristupa te zaokret ka kontekstualiziranoj stilistici koja uključuje i sociolingvistički, pragmatički i feministički pristup. Walesina definicija diskursne stilistike podržava dakle konvergenciju termina “diskursne” i “kontekstualizane” stilistike.

Diskursna stilistika, konstituirajući se oko diskursa,¹⁷ a ne teksta, pokazuje se “općom” poststrukturalističkom stilistikom koja inherentno uključuje

16 Slično shvaćanje konteksta otkriva i Paton (2000) koja kritizira Fishovu afektivnu stilistiku koja se pri interpretaciji osvrće samo na retoričku situaciju konzumacije teksta, no ne i teksta i konteksta njegove produkcije. Paton smatra da u interpretaciju možemo unijeti što više “originalnog konteksta” (nastanka teksta) i u odnosu na nj promatrati iskaknute formalne oblike, odnosno da posredstvom poznavanja kulturnog konteksta (književnog) teksta možemo otkriti ideološke tragove u njegovu jeziku (2000: 168–9).

17 Diskurs je među najfrekventnijim terminima u stilistici, lingvistici te književnoj i kulturnoj teoriji. Način na koji Wales (2001) definira diskurs omogućuje devet značenja koje pojam diskursa ima unutar stilistike: (1) u tehničkom je smislu diskurs značio pisani dokument poput rasprave ili općenito govor; (2) pojam koji uz tekst/poruku obuhvaća ostale komunikativne aspekte, aktere komunikacije i komunikacijsku situaciju/kontekst, ne obuhvaćajući samo govor već i pisani diskurs, poput narativnog diskursa, diskursa romana; (3) diskursna stilistika kao grana koja proučava (2); (4) alternativni naziv za registar ili diskursni tip/žanr; (5) slobodni neupravni ili upravni diskurs unutar naracije; (6) foucaultovski pojam diskursa i diskurzivnih praksi; (7) sinonim za “tekst”, dok neki diskurs smatraju procesom, a tekst rezultatom tog procesa (ovdje se uključuje i shvaćanje diskursa kao nadrećeničnog

kontekst u svoju koncepcijalizaciju tekstualnosti. “Diskursnu stilistiku” tretiramo dakle kao skupni termin za poststrukturalističke stilističke poddiscipline užeg fokusa kakve su feministička, kognitivna, postkolonijalna stilistika. Istog su mišljenja Katnić-Bakaršić (2003)¹⁸ i M. Biti (2004). Stoga u daljnjem tekstu navedene raspodjele pod/disciplina treba shvatiti uvjetno. Feministička stilistika se primjerice uglavnom smatra dijelom kritičke stilistike zbog neizostavne oznake *angažiranosti* kritičkih disciplina na koju se “opća” diskursna stilistika ne mora (ali može) eksplicitno pozivati. Bradford (1997) na počecima ove discipline koju on naziva “kontekstualističkom” unutar njezinih granica uključuje feminističku stilistiku i “sociolingvistička” istraživanja R. Fowlera, za koja se kasnije ustalio naziv “kritičke lingvistike”. Biti (2004) kao interesna žarišta diskursne stilistike identificira literarni i feministički diskurs, kao i proučavanje geneze i evolucije diskursa te odnose moći među njima.

Stilističari upozoravaju i na potencijalno problematične posljedice opisanog rastvaranja teksta prema sve šire postavljenom kontekstu za stilistiku kao disciplinu. Katnić-Bakaršić (2003) uočava mogućnost rasplinuća stilistike u diskursnim teorijama. Stockwell (2006) raspravlja o posljedicama proširenja konteksta u kontekstu recepcije. Posljedice su, tvrdi on, ukratko te da se stilistička čitanja pokazuju idiosinkratičnima i neponovljivima, a ponovljivost postupka stilističke analize uvjet je “znanstvenosti” kakvoj stilistika teži. Stockwell drži i da je čitanje uvijek već interpretacija koja prethodi tek navodno deskriptivnoj stilističkoj analizi.¹⁹ Stilističko čitanje je prema tome “osvještavanje učinaka teksta u procesu njegove aktualizacije” i praćenje interpretativnog čitanja, odnosno “formalno i sustavno bilježenje ovog procesa, čime ono [stilističko čitanje] postaje dostupnim za usporedbu (2006: 748). Jefferies pak (2014: 411) tvrdi da je prednost stilistike upravo u tome što njezina metoda premošćuje jaz između dekontekstualiziranih i potpuno kontekstualiziranih pristupa.

Na ovom se mjestu možemo zapitati kakav je status tradicionalne stilističke analize i metodologije u paradigmi poststrukturalističke stilistike? Marina

jedinstva izjava i interakcija); (8) diskursna analiza/analiza diskursa koja proučava (7); (9) nova saznanja o govoru koji tradicionalne gramatike ne mogu opisati a koja su rezultat (8), kao što su diskursni markeri.

18 U ovom tekstu autorica stilistiku smatra autonomnom disciplinom, no i dijelom diskursnih studija.

19 Na “začarani krug” deskripcije i interpretacije prethodno je upozorio Fish (2011), no Stockwell ne slijedi Fishovo razmišljanje koje dokida mogućnost stilističkog čitanja kao uvjerljivog postupka.

Biti (2004) tvrdi da je tekst i dalje poprište istraživanja diskursne stilistike, ali i mjesto s kojeg analitičari, posredstvom konteksta koji “stilistički repozicionira tekst” pristupaju društvenim diskursima. Takvo repozicioniranje teksta nepovratno mijenja status formalne analize, no ne isključuje njezine procedure. Drugim rječima: “Pridružujući diskursnoanalitičkome aparatu i diskursnoteorijski spoznajni alat, ona [diskursna stilistika, op. E.B.] propituje svoje predloške u stilotvornim uvjetima diskursnih mijena” (2004: 159).

Poststrukturalističke stilističke discipline dominantne su u suvremenim stilističkim istraživanjima, što potvrđuje i samo pluralno imenovanje discipline (*stilistike*). Kontrast među tradicionalnom i novim diskursnom stilistikom, međutim, nije (bio) tako dubok ni nagao, kako pokazuju Doleželova i Stockwellova razišljavanja na koja smo se referirali. Ipak, historijski i metodološki model kakav predstavlja strukturalna stilistika *per se* pripada prošlom stoljeću (usp. Katnić-Bakaršić 2003: 46).

1.3.2. Kritička stilistika

Mnogi od teorijsko-metodoloških posulata navedenih za diskursnu stilistiku primjenjivi su i na kritičku stilistiku. Primjerice, Katnić-Bakaršić piše: “Kritička lingvistika, odnosno kritička stilistika kako je drugi imenuju, počiva na pretpostavci da značenje nikad nije statično i jednom zauvijek dato, već je rezultat složenih procesa pregovaranja i niza relacija između po sebi sociokulturnoga i kognitivnoga okruženja u kojem je proizveden i konzumiran te između autora i recipjen(at)a” (2003: 42). Kritičku stilistiku u odnosu na druge diskursnostilističke poddiscipline karakterizira najšire definiran kontekst: “socio-kognitivni, kulturni, ideološki, ekonomski...” (ibid: 39). Nemogućnost potpunog određivanja konteksta, označena u citatu trotočkom, upućuje na analitičku praksu diskursne stilistike, kao i kritičke analize diskursa gdje se kontekst dinamički određuje za svaku analizu pojedinačno.

Angažiranost je ključna odrednica kritičke stilistike. Tu osobinu ova stilistička poddisciplina dijeli s kritičkom analizom diskursa te kritičkom lingvistikom s kojima ima metodoloških dodira. Kritički stilističar/ka etičko-politički impostira svoje djelovanje nasuprot hegemonijskim praksama moći, razotkriva takve prakse i nastoji pridonijeti njihovom prevladavanju u široj društvenoj sferi. Izbor materijala, metode i perspektive stoga ne pretendira “znanstvenoj objektivnosti”, a kritički stilističari na tekstovima političkog i medijskog diskursa proučavaju naturalizaciju ideologije, jezičnu konstrukciju iskustva, sveze vrijednosti i jezične modalnosti i tome slično (Nørgaard et al 2010: 12).

Općenito možemo reći da kritičku stilistiku u maniri socijalnog konstruktivizma zanima kako su moć i ideologija izraženi i konstruirani jezikom.

Kritička lingvistika britanske provenijencije razvijena je 1970-ih i 1980-ih u radovima R. Fowlera, T. Trewa, R. Hodgea i G. Kressa na Sveučilištu East Anglia u istraživanjima sveza jezika i ideologije, društvenih odnosa i značenja, a utjecala je i na Faircloughov rad desetljeće kasnije (Wales 2001). Britanska stilističarka Lesley Jefferies u knjizi *Critical Stylistics: The Power of English* (2010) kritičku stilistiku definira kao disciplinu koja sjedinjuje stilistiku s kritičkom analizom diskursa. Kritičkoj analizi diskursa je pritom svojstvena makroanalitička razina istraživanja teksta/diskursa u društvenom kontekstu produkcije i recepcije, te produktivne ulogu koju oni imaju u društvu i koje društvo (ideologija) ima na njih. S druge strane, stilistika na mikroanalitičkoj razini omogućava precizniju analizu samih tekstova. U recentnijoj prezentaciji kritičke stilistike, Jefferies (2014) naglašava razlike među ovim dvjema disciplinama. U tom tekstu autorica tvrdi da je ključna razlika između kritičke analize diskursa i stilistike ta što stilistika ne ispušta iz vida da joj je polazište tekst, a ne “labavije” definiran diskurs. Druga se razlika odnosi na opseg pridjeva “kritički” u nazivima ovih disciplina. Prema Jefferies, dok “kritički” u kritičkoj analizi diskursa označava socijalistički (pa i marksistički) ideološki stav pri analizi, *a priori* zauzimanje bilo kakva aksiomatskog ideološkog stava u lingvistički utemeljenoj disciplini značilo bi odricanje od stremljenja k (makar nedostižnoj) objektivnosti (2014: 408–410). Usprkos simpatijama prema ciljevima kritičke analize diskursa, kritičku stilistiku ona zato definira kao “metodu pronalaženja ideologije u svim tekstovima, slagali se s njom [ideologijom, op. E. B.] ili ne” (ibid: 410).

1.3.3. Feministička stilistika

Feminističku stilistiku, prema njezinoj teorijskoj uvjetovanosti, možemo smatrati samostalnom stilističkom disciplinom ili ju pak uključiti u kritičku stilistiku. Prije rasprave na ovom tragu, reći ćemo nekoliko općenitih riječi o feminističkom pristupu u humanističkim disciplinama u posljednjim desetljećima. Feministički pristup (književnosti, kulturi) najčešće je opisan takozvanim “valovima” svog djelovanja, pa se uz nedoumicu jesmo li još uvijek u trećem ili možda u četvrtom valu feminizma nerijetko vezuje proliferacija “feminizama” u raznim društvenim i humanističkim znanostima. Krećemo se tako od afirmacije “ženskog” i isticanja uloge žena u povijesti (književnoj, nacionalnoj...) u prvom valu, preko drugog vala obilježena antibinarističkim

stavovima, isticanjem društvene konstruiranosti roda, do poststrukturalističkog obrata koji je rezultirao podjelom na “esencijalistice” i “poststrukturalistice” u odnosu na Subjekt, ali i na tzv. postfeministice. I, konačno, dolazimo do današnjice u kojoj je nemogućnost jednoznačnog određenja Subjekta i predmeta feminizma postala gotovo novim pravilom. S jedne se strane kroz prizmu intersekcionalnosti naglašava heterogenost “žena” te dijalektička dinamika između dominantne kulture i margina, bilo klasnih, seksualnih, rasnih itd., dok se s druge strane zastupa “strateški esencijalizam” koji razliku uzima u obzir, ali ističe nužnost zadržavanja zajedničke platforme i povezivanja žena na političkoj razini.

U tekstu “Feministička stilistika: izazovi i ograničenja” (2000: bez paginacije) M. Katnić-Bakaršić feminističku stilističku disciplinu smješta u okvire kritičke stilistike, “odnosno kritičke lingvistike uopće”. Nastanak feminističke stilistike autorica prepoznaje u devedesetim godinama prošlog stoljeća, obilježenima “daljnjim razvojem stilistike diskursa, ali uz to i pojavom kontekstualne stilistike, koja proučava stil u njegovim sociokulturnim i sociohistorijskim aspektima” (ibid.). Odrednica “feministička/i” susreće se i u drugim humanističkim disciplinama, od feminističke antropologije, feminističke književne kritike, feminističke etnologije do feminističke kritičke analize diskursa itd. Zajedničko je svim tim disciplinama otvoreno političko pozicioniranje vlastitog djelovanja, razotkrivanje dinamike naturaliziranih rodnih odnosa i njima inherentnih odnosa moći te zagovaranje egalitarnijeg društva.

Katnić-Bakaršić u knjizi *Stilistika* (2001) ovako definira feminističku stilistiku:

Feministička stilistika jedan je vid kritičke stilistike, koja je nastala u okviru poststrukturalizma. Ona je blisko povezana sa diskurs-analizom i socijalnom semiotikom. Zadatak joj je da proučava razlike između stila muškaraca i žena, te da pokaže socijalnu, kulturnu i političku uvjetovanost, odnosno kontekst tih različitih stilova. Ova stilistika često djeluje u okviru kritičke diskurz-analize, pokušavajući pokazati razlike u polnim stilovima kao razlike između dva tipa diskursa – dominantnih (po pravilu muških) i potčinjenih (po pravilu ženskih) (ibid.: 49).

Prema navedenoj definiciji, predmet je feminističke stilistike proučavanje muškog i ženskog stila, odnosno muških i ženskih stilova u kontekstu njihove društvene uvjetovanosti u širem smislu. I dok se slažem s tim zadatkom, smatram da drugi dio definicije zahtijeva pomnije određenje: prihvaćen je foucaultovski stav da postoje diskursi koji se nadmeću za pozicije društvene moći te koji formiraju svoje subjekte – no ovdje se uvođenjem sintagme “polni

stilovi” susreću diskursi biološkog determinizma i poststrukturalističke paradigme. Iz metodološki čvršće zadanog polazišta sretnije bi rješenje bilo govoriti o *rodnim stilovima* ili “društvenoj kategoriji femininog/maskulinog stila”. Također, ako na području stilistike ne djelujemo s pojmom “queer stilistike”, što (još uvijek) nije slučaj, moguće je iz tog rakursa kritizirati i sintagmu “stila muškaraca i žena” jer se pritom gube iz vida osobe koje se ne uklapaju u takav binarni okvir, a takvom se dinamikom pridonosi i perpetuiranju hegemonijskih rodnih odnosa, onih patrijarhalno-heteroseksualnih. Međutim, i bez ovakve “semantičke sitničavosti”, smatram da je gornja definicija također preuska. Na području proučavanja koje spominje Katnić-Bakaršić zaista su postignuti značajni i do danas zanimljivi rezultati. Ističu se tako radovi V. Woolf, H. Cixous (i cijelog pokreta *écriture féminine*), S. Gilbert i S. Gubar, S. Mills, S. Erlich i drugih, koji su pokazali koja su obilježja “ženske rečenice”, ali i ukazali na njezinu kulturnu uvjetovanost te vezanost za određene stilske formacije i autore koji nisu nužno žene. Naime, proučavanje muškog i ženskog književnog stila dovelo je do zaključka da koncept ženske rečenice proizlazi iz generalizacije inherentne prije kritičaru negoli tekstu.²⁰ Također, teorija interseksionalnosti identiteta zasnovanog na diskursnim čvorištima (klase, nacije, religije, dobi itd.) prevladala je teorijsko tretiranje žena kao homogene skupine.

Osim dakle proučavanja razlika u “muškom” i “ženskom” stilu, predmetom feminističke stilistike, koju bismo s ovim metodološki utemeljenim proširenjima mogli nazvati i stilistikom roda, trebalo bi biti i pitanje/područje (re)prezentacija²¹ žena/femininosti, muškaraca/maskulinosti (ali i onih graničnih seksualnosti i rodova – zašto kao predmet analize unaprijed isključiti primjere dnevnik hermafrodita, iskaze transrodnih osoba, nebinarnih rodnih identiteta različitih društava, koji potencijalno ukazuju upravo na međuodnose roda kao društvene i jezične kategorije te stila i pozicioniranja iskaza?). Ovdje uključujem i književni i neknjiževni diskurs, razvidno iz pojma (re)prezentacije. Također, feminističku bi stilistiku mogli zanimati određeni problemi koji

20 Više o ovoj temi u Livia (2003). Autorica između ostalog navodi zanimljiv slučaj kada je izdavačka kuća odbila tiskati roman otkrivši da ga je napisao sredovječni engleski vikar, a ne mlada Indijka, kako im je isprva rečeno.

21 Ovaj pojam kako ga shvaća G. C. Spivak, odnosno “reprezentacija kao ‘govor za’ odnosno zagovaranje kao u politici i reprezentacija kao ‘ponovna prezentacija’ kao u umjetnosti i filozofiji” (Spivak 2011).

se radije²² smještaju u pragmatičku stilistiku ili kognitivnu stilistiku, a koji se tiču odraza spola/roda u jeziku ili njihova pozicioniranja u mreži diskursa. Primjerice, Lazar (2007, 2005) se bavi feminističkom kritičkom analizom diskursa analizirajući reklamni diskurs u njegovoj re/prezentaciji žena; u feminističkom se ključu mogu promatrati i govorni činovi književnih likova te njihov efekt na reprezentaciju lika kao femininog, maskulinog, dominantnog, subalternog itd.; u konverzacijskoj analizi tzv. *rapport* i *report* stil tradicionalno su vezivani za pretežito “muški”, odnosno “ženski” stil; istražujući kognitivnu stilistiku, Biti i Marot Kiš (2008) uspostavljaju odnos tijelo – um – jezik: zaključuju da se tijelo tiče svih produkata kognicije – no potrebno je i postaviti pitanje odražava li se to, i kako, na spolnu/rodnu razliku u jeziku? Feminističku bi stilistiku zanimala i analiza seksizma u različitim tipovima diskursa, od viceva do medijskog i političkog diskursa. Primjeri su brojni te ih je nemoguće pobrojiti, tim više što takvim postavljanjem pitanja ulazimo u transdisciplinarna područja. No usprkos tome važno je prepoznati udio i funkciju feminističke stilistike u njima. Pri određivanju predmeta feminističke stilistike (hrvatskog jezika) potrebno je obratiti pozornost i na iskustva drugih jezika, i onda kada se ona ne mogu direktno prenijeti u hrvatski jezik, ali zato često upozoravaju na određene probleme i (ne)mogućnosti istraživanja. Bitna je odlika hrvatskog jezika postojanje kategorije gramatičkog roda kao morfološke i sintaktičke nužnosti. Budući da je gramatički rod nužnost u izražavanju koja ne omogućuje varijacije, poigravanje i/ili prikrivanje, izmicanje kategoriji roda, ta je jezična kategorija nepodobna za ostvarivanje stilističkih varijacija/efekata. Mogućnost manipuliranja gramatičkim rodом u nekim jezicima rezultira književnim djelima koja su zanimljiva jezična, literarna i društveno-kulturalna pojava. Livia (2003) analizira takve primjere na francuskom i engleskom jeziku. Primjerice, roman Janette Winterson *Written on the Body* (1992) ispričovijedan je u prvom licu, a čitatelj nikada ne doznaje spol glavnog lika. Informacije koje čitatelj/ica dobiva rodne su oznake lika, koje su u toj romanesknoj naraciji i muške i ženske: ogoljavanje konstruiranosti roda kao društvene kategorije i poigravanje njime omogućeno je izmicanjem kategoriji gramatičkog roda. Takvu je subverziju nemoguće prevesti na hrvatski jezik (bez značajnih gubitaka), što otvara brojna pitanja kontrastivnoj i prijevodnoj stilistici. Uvjetno se ovdje izdvaja roman *Smrt u Opatiji* Damira Miloša u kojem nailazimo na ovaj odlomak: “Sama, koračala

22 Razlog tomu može biti i zazor od etikete “feminističk/og/e (rodn/og/e) teoretičar/a/ke” zbog još uvijek, držimo, njihova marginalizirana statusa u hrvatskom društvu i znanosti.

sam putem približavajući se prijestolju na kome sam već odavna sjedio, pitajući se hoću li ikada stići. Pomislih, kako sličan mi je, onaj na prijestolju, mahnuvši joj žezlom neka požuri tim neprohodnim putem. Brže nisam mogla, već razderana biljnim trnjem, niti sam to htio” (Miloš 1988: 41). Pišući o tom Miloševu romanu, Nemec ga (2003) svrstava u poetiku eksperimenta radi eksperimenta, iskušavanja granica jezika samog; ističe začudnost brojnih sintaktičkih “odmaka od norme” koji ipak teško dopiru do čitatelja (2003: 370). Miloš dokida ne samo slaganje rodova (Nemec kaže “brze smjene roda i spola”, no pitanje je koliko je tu o rodu zaista riječ) već i broja (npr. “Gledali sam se”), uz brojne druge eksperimente, te taj roman ne možemo na istoj razini usporediti s romanom Janette Winterson ili s onima koji se još izraženije poigravaju rodnim “pravilima”, ipak zadržavajući tradicionalne kategorije fabule, naracije, kohezije, karakterizacije lika itd.

Feministička se stilistika razvila ponajprije kao stilistika književnog diskursa. Prema Wales (2001: 149) ta se stilistička poddisciplina posvetila s jedne strane preispitivanju kanona kao ahistorične vrijednosne kategorije, čitanju takozvanih “muških” tekstova, ginokritici i sličnome. S druge je strane u području jezikoslovlja feministički pristup za svoj predmet odredio jezično stereotipiziranje te gramatičko označavanje roda u jeziku (ibid). Feministička se stilistika formira na granici tih dvaju područja. Kamenom temeljcem feminističke stilistike uglavnom se smatra knjiga Sare Mills *Feminist Stylistics* (1995), no Mills se feminističkog pristupa u stilistici dotiče i u knjizi *Discourse* (1997) te u članku “Knowing Your Place: A Marxist Feminist Stylistic Analysis” (1992). Wales (2001: 149–150) ovako definira feminističku stilistiku (engl. *feminist stylistics* ili *feminist text analysis*):

Općenito uzevši, cilj je feminističke stilistike pružiti rodnu perspektivu pri kritičkoj analizi književnih i drugih tekstova, koristeći se “alatima” stilistike i kritičke analize diskursa. U tekstualnim praksama zanimaju je pitanja seksizma i ideologije, djelatne uloge i fokalizacije itd., kao i odnos implicitnih čitatelja i njihovih “stvarnih”, društveno i povijesno uronjenih dvojnika.

Takvo određenje zadržava poziciju stilistike kao discipline između lingvistike/kritičke analize diskursa, prvenstveno u zadržavanju metodološkog instrumentarija te književne teorije u zanimanju za odnos roda, seksizma i ideologije te odnos implicitnih i “stvarnih” čitatelja. Na pitanje kako jednom nogom ostati čvrsto u filologiji dok se zakoračuje u studije diskursa i/ili kulturalne studije, Mills (1992: 184), redefiniravši pojam konteksta na ranije opisan način, odgovara da tekst čitatelja pozicionira na nekoliko načina koje

čitatelj može prihvatiti ili im se oduprijeti. Interakcija autora i čitatelja u kontekstu produciraju tekst i omogućuju nekoliko čitanja, od kojih je jedno dominantno (kanonsko, sveučilišno, ono u knjigama i kritici), dok ostala (p)ostaju moguća, marginalna. Autorica u tom kontekstu predlaže oprez pri donošenju pravocrtnih zaključaka kod povezivanja formalnih struktura i njihova *značenja* – ona istražuje kako određene formalne karakteristike teksta *upućuju* na određeno čitanje – kojemu se možemo prikloniti, osporiti ga ili, prema M. Biti (2004: 160), i jedno i drugo.

Mills je, komentiravši razvoj feminističke stilistike, recentnije upozorila da njezin zadatak nije tek upozoravati na diskriminatorne jezične prakse, već analizirati kompleksne poruke tekstova (koje ne moraju nužno biti (samo ili jednoznačno) rodno i seksualno diskriminatorne) te promatrati odnos čitatelja prema tim porukama (Mills 2006, prema Nørgaard, Montoro i Busse 2010: 18–19). Katnić-Bakaršić upozorava pak protiv socio-kulturnog redukcionizma pri rodnom određenju bez uzimanja u obzir različitih kultura, društava i osobnih iskustava “žena”, navodeći za primjer derogativni termin “žene trećeg svijeta (2003: 44). Međunarodna redakcija knjige ključnih pojmova u stilistici (*Key Terms in Stylistics*, 2010) među suvremene je istraživačke trendove feminističke stilistike uvrstila napuštanje binarnog poimanja roda, istraživanja na diskursnoj i multimodalnoj razini, te otvaranje ka do sada manje u stilistici istraženim žanrovima i područjima kao što je dječja književnosti (Nørgaard, Montoro i Busse 2010: 20; Montoro 2014: 356–358). Uz sva ova nova područja feminističko-stilističkog interesa, i dalje je znatan broj stilističkih istraživanja na mikro-jezičnoj razini gdje tradicionalno leži najveća produkcija feminističke stilistike (reprezentacija tijela, konstrukcija ženskog identiteta itd). Montoro (2014: 351) se zalaže za feminističku stilistiku koja istodobno prati razvoj feminističke teorije i mijene koncepata roda, feminiteta, maskuliniteta i slično, kao što razvija svoje stilističke metode. Na tom tragu, zalaže se za preispitivanje pojmova “drugog” i “trećeg” vala feminizma, uviđajući da su pitanja i problemi koje historijski smještamo u “drugi” val katkada vrlo aktualni, te poziva na njihovu konvergenciju s (prezentnim) trećim valom.

1.3.4. Kulturalna stilistika

U hotimice pojednostavljenoj kategorizaciji stilistike od 1960-ih godina naovamo, brazilska stilističarka Sonia Zyngier (2001) identificira dva glavna pristupa stilistici: tekstualni i kontekstualni. Tekstualni pristup obuhvaća formalističku, mentalističku (utemeljenu na transformacijsko-generativnoj

gramatici N. Chomskog) i tekst-lingvističku granu (koja se fokusira na makrostrukture teksta i diskursa kao jezika u uporabi), dok kontekstualni pristup obuhvaća pragmatičnu, radikalnu i empirijsku stilistiku. Parafrazirano ćemo istaknuti najvažnije karakteristike ovih pristupa prema Zyngier (2001). Radikalna stilistika traži otisak ideologije u tekstu koji se promatra kao društveni konstrukt: tekstualnost je dijelom lingvistička karakteristika a dijelom rezultat sociokulturalnih sila (Van Peer 1991 u Zyngier 2001: 372). Empirijska stilistika drži da je tekst rezultat dijaloške interakcije između različitih sudionika koji utječu na to kako je tekst percipiran i evaluiran – a svi su oni (autori, čitatelji) historijska bića, produkti kulture. Stavove slične empirijskoj i radikalnoj stilistici već smo opisali prikazujući feminističku i diskurzivnu stilistiku. Zyngier u spomenutom tekstu također pokazuje kako stilistika nije ahistorijska te se ne bavi isključivo, kako autorica piše, “riječima na papiru” u izolaciji od konteksta, stilistika ne ignorira ideološke pozicije čitatelja, autora, medijatora itd. Nasuprot tome, autoričin se stav iščitava već iz naslova njezina teksta koji otkriva propagiranu kulturološku usmjerenost stilistike (“Towards a Cultural Stylistics”). Prema Zyngier, stilistika se udobno smješta između lingvističkih te književnih i kulturoloških studija, pridonoseći konceptualizaciji teksta kao kulturalne prakse (2001: 367). Tako shvaćena stilistika u skladu je s dosadašnjom prikazom poststrukturalističkih stilističkih disciplina. Naime, pristup koji stilističar zauzima u odnosu na kulturne i književne teorije s jedne ili lingvističke teorije s druge strane, utjecat će na tip stilističke analize koji vrši (ibid: 375).

Američka stilističarka Fiona Paton u tekstu “Beyond Bakhtin: Towards a Cultural Stylistics” (2000) također razvija metodologiju, ciljeve i interesna područja kulturalne stilistike. Poput Zyngier i Stockwella o kojima smo već govorili, i Paton se zalaže za ukidanje jaza između “formalističkog” i “ideološkog/kritičkog” pristupa u stilistici, odnosno između apstraktne podjele vanjskog i unutarnjeg pristupa književnosti (2000: 166). Pritom se autorica oslanja na Bahtinovu misao da su “forma i sadržaj jedno” (ibid), te, ustanovivši zatim da je ideološka dimenzija konstanta svakog diskursa, Paton kulturalnu stilistiku postulira na temelju Bahtinovih ideja o polifoniji, dijalogizmu i heteroglosiji te na njegovu nacrtu “sociološke stilistike” koju taj ruski teoretičar nikada nije razvio. Shvaćanje dinamike forme i sadržaja kod Paton je slično kao kod Bagića (2004) i Katnić-Bakaršić (2001) – stil obuhvaća i *što* i *kako*, no, kako ističe Paton, potpuno implodiranje ove razlike onemogućilo bi istraživanje retoričkih efekata različitih stilskih izbora (Paton 2000: 171).

Od Bahtinovih koncepata o kojima Paton raspravlja, intersekcija se različitih govornih tipova/registara/sociolekata/idiolekata/diskursnih tipova u

određenom kontekstu čini najzanimljivijom. Pritom nije važno samo njihovo supostojanje, presijecanje, već dijaloški kut (engl. *dialogical angle*) u kojem su sup/r/otstavljeni (ibid: 171–173). Riječ je o dijalogizaciji, procesu kreiranja značenja, koji premašuju propozicijske sadržaje samih izjava. Književni je tekst dakle dio retoričke razmjene u široj društvenoj sferi u svom kulturalnom trenutku, ili, Patoninim riječima, “retorička intervencija u tekući kulturalni razgovor/tok” (eng. *cultural conversation*; ibid: 178). Jezik teksta ključni je dio spomenute retoričke razmjene, koja se odvija na razini jezika i stila te ju je upravo na tom mjestu moguće detektirati i analizirati (ibid).

Promjenu paradigme od tekstualne ka kontekstualnoj stilistici Paton pripisuje naslijeđu foucaultovske teorije diskursa i moći te, u tom kontekstu, smatra da je za kulturalno-stilističku analizu nužna impostacija konteksta djela na zasadama novog historicizma i kulturnog materijalizma (2000: 169). Stoga autorica slijedi T. Eagletona definirajući ideologiju i ideološko kao aktivno presijecanje kulture sa strukturama moći – moć razdvaja ideološko od (samo) kulturološkog (ibid: 171). Cilj materijalistički utemeljene stilistike prema Paton jest slijediti jezik teksta van samog teksta prema njegovu društvenom miljeu i promotriti koje su kulturne silnice/sile mogle proizvesti te stilističke efekte. Kulturalna stilistika trebala bi, smatra autorica, promotriti glavne teme ili preokupacije književnog ili kritičkog teksta te tada potražiti točke preklapanja (eng. *points of intersection*) između promatranog teksta i drugih diskursa o istoj temi (ibid: 178). Zadatak se kulturalnog stilističara otkriva u dvama različitim koracima. Prvo je potrebno detaljno analizirati formalna obilježja teksta i opisati njegov kontekst. Zatim se promatra kako jezik i stil teksta sa svojim retoričkim efektima ulaze u interakciju s kulturalnim razgovorima (diskursima, odnosima moći) koji se vode u društvu. Kulturalna stilistička analiza otkriva kako tekst dijalogizira sa svojim kulturnim trenutkom, kakav stav/poruku artikulira naspram njega te kakvi su retorički efekti tog i takvog stava/svjetonazora za tekst i za čitatelja (ibid: 190).

1.3.5. Multimodalna stilistika

1.3.5.1. Multimodalnost i lingvistika

Reprezentacija je multimodalna. Komunikacija je multimodalna. Diskurs je multimodalna. Tekst je multimodalna. Navedene se izjave mogu smatrati najvažnijim propozicijama multimodalnih studija – onih koji istražuju ili u svoje istraživanje na neki način uključuju koncept multimodalnosti. Paradigma multimodalnosti pozicionira se nasuprot monomodalnoj konceptualizaciji komunikacije, žanrova, tekstova i diskursa. Prema zagovarateljima multimodalnosti (v. dolje), monomodalna je paradigma omogućavala postojanje zasebnih i čvrsto odijeljenih disciplina. Lingvistika tako monomodalno istražuje jezik, povijest umjetnosti slikarstvo, muzikologija glazbu, psihologija gestikulaciju itd. Najistaknutija kritika upućena monomodalnoj konceptualizaciji ljudske komunikacije postulira da jezik nije jedini, a često niti temeljni modus komunikacije i reprezentacije. U tom smislu književni teoretičar W. Hallet multimodalnost definira kao “integrativni pristup koji nastoji odgovoriti rastućoj važnosti slike u kulturalnim procesima signifikacije, kao i porastu multimodalnih elektronskih prostora koji izazivaju stoljetnu dominaciju verbalne komunikacije” (2009: 139). Koncept multimodalnosti pruža teorijsko-analitički okvir za ispitivanje svih oblika ljudske komunikacije koji uključuju više od jednog modusa (a ponekad i medija) kreiranja značenja. Učvršćivanje i popularnost multimodalne paradigme potpomažu teorijske postulatice da je i sama stvarnost multimodalna (Kress 2010), odnosno ljudska percepcija (Gibbons 2010), pa onda i diskursi koje čovjek stvara (Scollon&LeVine 2004, Hallet 2009). Multimodalni studiji teže razvijanju generalnog i sustavnog istraživanja te metodologije što bi omogućilo opis i analizu multimodalnih tekstova neovisno o odvojenim humanističkim disciplinama posvećenima različitim tipovima komunikacije. Recentnu popularnost multimodalnih istraživanja možemo povezati s činjenicom da živimo u dobu koje, zahvaljujući razvoju tehnologije, sve više stvara eksplicitno multimodalne (najviše verbalno-vizualne) tekstove. “Advent” multimodalnosti, čini nam se, predstavlja uzbudljiv istraživački projekt, ali i postavlja značajne izazove jezično utemeljenim disciplinama kao što je stilistika.

Zagovaratelji multimodalnosti u lingvističkim disciplinama shvaćanje multimodalnosti preuzimaju iz socijalne semiotike²³ (Gibbons 2008, Nørgaard

23 U radu će se dalje koristiti opći naziv sociosemiotika po uzoru na Bertošu (2008; 2014). Ovdje se nazivom socijalna semiotika ističe anglo-australska struja sociose-

2010, Machin 2013). Među istraživačima čiji rad ovdje prikazujemo postoji konsenzus da su multimodalnost u lingvistiku uvele dvije knjige Gunthera Kressa i Thea Van Leeuwena. Prva od njih je *Reading Images: The Grammar of Visual Design* (1996; 2006), a druga *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication* (2001).²⁴ Prva od njih u navedenom se akademskom kontekstu smatra temeljem multimodalnih istraživanja, iako u naslovu stoji da se bavi tek čitanjem slika. Međutim, ovaj “detalj” pokazuje i da je promišljanje “gramatike” i čitanja vizualnih tekstova te općenito “zaokret ka slici” (usp. Purgar 2009) neodvojiv od “zaokreta ka multimodalnosti”. Što se tiče disciplinarnih ishodišta autora ovih multimodalnih prvienaca, Kress je proizišao iz škole kritičke lingvistike Sveučilišta East Anglia, a van Leeuwen iz kritičke analize diskursa.²⁵ Obojica dakle prvenstveno lingvisti i teoretičari diskursa, svoju su teoriju multimodalnosti utemeljili na proširenju i prilagodbi općih postavki Hallidayeve funkcionalne lingvistike na nejezična (vizualna) područja komunikacije. U samostalnoj studiji o multimodalnosti pak Kress (2010) rigoroznije razvija tezu da je neverbalne moduse komunikacije nemoguće “prevoditi” i analizirati prema lingvističkim konceptima.

Multimodalnost znači supostavljanje i integraciju različitih modusa – semiotičkih resursa – u tekstu. Semiotičke resurse nazivam “modusima” prema engleskom terminu *mode*. U multimodalnoj teoriji, modus je semiotički resurs korišten za artikulaciju diskursa i proizvodnju kulturnog značenja (Hallet 2009: 129). U moduse se uglavnom uključuju verbalni jezik, zvuk, gesta, slika, tipografija, boja i kompozicija (engl. *layout*) (Nørgaard 2010, 2011) ili pak veće cjeline kao što su fotografije, faksimili pisama, novinskih isječaka ili mapa (Hallet 2009). Govor i pismo se pak mogu smatrati različitim modusima

miotike. O razlici pojmova sociosemiotika, socijalna semiotika i socio-semiotika vidjeti u Bertoša (2014).

24 Gibbons (2008) kao značajan doprinos razvoju multimodalnih studija spominje i suradnju australskih istraživača Baldryja i Thibaulta *Multimodal Transcription and Text Analysis* (2006). U odnosu na njihovu prvu knjigu, u knjizi *Multimodal Discourse* (2001) Kress i van Leeuwen imaju ponešto drukčije razumijevanje multimodalnosti, koja se ostvaruje na četiri razine: razini diskursa, dizajna, produkcije i distribucije (Nørgaard 2010).

25 Nakon suradnje na knjizi *Multimodal Discourse* (2001) koja predstavlja značajniju orijentaciju prema socijalnoj semiotici, Kress 2010. objavljuje knjigu *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication* (2010) gdje razvija socijalnu semiotiku u koju “utapa” srodne discipline, napose pragmatiku, stilistiku i sociolingvistiku. Wodak&Meyer (2001: 8–9) uključuju Leeuwena u kritičku analizu diskursa.

verbalnog jezika (Kress 2010). Već se iz ovog kratkog pregleda tipičnih modusa može razabrati da se neki od modusa razdvajaju na podmoduse: “slika” primjerice sadrži boju, a “tipografija” pisani modus i boju.²⁶ “Modusi” su kao sredstva izražavanja značenja razvijeni onoliko koliko je to određenoj kulturi potrebno. Dok je boja odavna razvijena kao modus, tipografija tek u posljednje vrijeme prolazi svoj razvoj. Modus valja razlikovati od modalnosti, koja je od gramatičkog (monomodalnog) također postala transmodalni temin za označavanje odnosa iskaza/kazivača prema stvarnosti, odnosno odnosa koji govornik ima prema izjavi, manifestirajući (“kao”) “koliko stvarnom” se izjava smatra (Nørgaard 2010: 65).

Multimodalni tekstovi su dakle oni u kojima se odvija interakcija i integracija dvaju ili više semiotičkih resursa – ili “modusa” komunikacije – kako bi se postigle komunikativne funkcije teksta. Ti semiotički resursi mogu uključivati aspekte govora, gestikulacije, proksemike, artefakte aktivnosti crtanja, slikanja, pisanja, arhitekture, snimanja slike i zvuka, kao i afterakte proizvedene IT tehnologijom. (O’Halloran i Smith 2012: 2). Primjeri multimodalnih tekstova u raznolikim analizama koje se smatraju multimodalnima uključuju: ispriповijedanu priču ili “običan razgovor”, tradicionalni i eksperimentalni roman, reklamni plakat, film, web stranicu, izvedbu drame, glazbeni spot, spomenik pa i dječji crtež. Machin (2013) iz perspektive multimodalne kritičke analize diskursa analizira ratne spomenike, Kress (2010) iz perspektive multimodalne društvene semiotike analizira stvaranje značenja u dječjim crtežima, arhitekturi, reklamama i drugim spomenutim vrstama tekstova. Tekstualno i diskursno utemeljene multimodalne analize poduzimaju nova čitanja tekstova kojima se njihove ishodišne discipline inače bave, primjerice romana u radovima Nine Nørgaard i Alison Gibbons. S druge strane pak tekstualno utemeljene humanističke discipline, poput stilistike, u svojim se multimodalno impostiranim istraživanjima otvaraju i tekstovima koji nisu ishodišno zadani u disciplini. U tom su kontekstu zanimljivi radovi Dana McIntryea (2008) i Massimiliana Morinija (2009) koji oprimjeruju multimodalno-stilističke analize filma, drame i popularne glazbe.

26 Ch. Forceville te Kress i van Leeuwen (2001) slažu se da nije potrebno strogo kategorizirati moduse komunikacije jer se, s jedne strane, takve klasifikacije pokazuju arbitrarnima, dok s druge, takav poduhvat nije nužan za uspješno istraživanje nelingvističkih aspekata komunikacije (Machin 2013: 349).

1.3.5.2. Multimodalna stilistika

U zasad najmlađoj stilističkoj poddisciplini, multimodalnoj stilistici, identificirane su dvije dominantne struje: kognitivistička i sociosemiotička (Nørgaard, Busse, Montoro 2010: 31). U ovom se pregledu bavimo najviše potonjom, koja ulazi u kritičku struju do sada promatranih stilističkih poddisciplina, prvenstveno zahvaljujući nasljeđivanju koncepta multimodalnosti iz društvenokonstruktivistički impostirane anglofone sociosemiotike. Kognitivna struja, budući da nije ovdje u fokusu, naznačena je tek u najkraćim crtama.

Kognitivistički utemeljena multimodalna stilistika razvija se na razmjeni znanja iz kognitivne stilistike (kognitivne poetike), kognitivne lingvistike, teorije multimodalnosti te, ovisno o interesima istraživača, neuroznanosti, književne znanosti (Gibbons 2008, 2009, 2010), teorije filma, reklamnog diskursa i argumentacije (Nørgaard, Busse, Montoro 2010: 30–33). Alison Gibbons proučava iskustvo čitanja multimodalnih romana s obzirom na ostvarivanje kognitivnih metafora te iskustva otjelovljenosti i intermedijalnosti u njima. Charles Forceville bavi se multimodalnom metaforom (Forceville, Urios-Aparisi 2009), jednim od najproduktivnijih područja multimodalne kognitivne stilistike, pokazujući na primjerima metafora u reklamnom diskursu da su metafore konceptualni konstrukti koji se mogu realizirati monomodalno (jezično) ili multimodalno (verbalno-vizualna metafora). Forceville i Montoro se pak bave filmskim adaptacijama romana (Nørgaard, Busse, Montoro 2010: 33), pri čemu Montoro proučava “prevođenje” slobodnog neupravnog govora u gestikulaciju (Morini 2013: 284–285). Među kognitivistički i sociosemiotički utemeljenom multimodalnom stilistikom, međutim, ne postoji jaz jer se obje oslanjaju na bliske teorije multimodalnosti i stilistike, a među njima ima i prožimanja. Kress (2010) primjerice ističe kako se u sociosemiotičkoj teoriji komunikacije i reprezentacije svi znakovi smatraju metaforama, uvijek nanovo kreiranim (2010: 55). On također smatra da nema razloga za održavanjem logocentrične dihotomije kognicije i afekta (2010: 59).

Nina Nørgaard je multimodalnu stilistiku definirala u više navrata (Nørgaard 2010, Nørgaard 2011, Nørgaard, Busse, Montoro 2010, Nørgaard 2014). Ova danska stilističarka multimodalnu stilistiku smatra “sretnim brakom” stilistike i (multimodalne) semiotike (2011) te književne znanosti, ukoliko je riječ o literarnoj stilistici (2010). Interdisciplinarna proširenja poststrukturalističke paradigme obogatila su stilistički analitički instrumentarij (engl. *stylistic toolkit*), no on nije dovoljno opremljen kad se suoči s tekstovima koji uz jezične koriste i druge semiotičke resurse za stvaranje značenja, smatra Nørgaard (2010: 63). Autorica na tom mjestu ističe da se lingvistika općenito pokazala

nedovoljno jakim u susretu s multimodalnim tekstovima, a multimodalna stilistika, upravo nastoji riješiti ovaj problem. Multimodalni stilističari tako stvaraju okvir za analizu (i) neverbalnih modusa kao što su tipografija, kompozicija (*layout*), boja i slika te interakcije ovih modusa – pritom se oslanjajući na detaljan i sistematičan pristup tradicionalne stilistike (*ibid*). Zajedno s ostalim multimodalnim stilističarima koji stilistički pristup kombiniraju sa sociosemiotičkim, i Nørgaard uporište pronalazi u multimodalnom proširenju Hallidayjevih načela o simultanom ostvarivanju triju komunikacijskih metafunkcija: iskustvene/ideacionalne, interpersonalne i tekstualne (*ibid*: 64) (usp. Katnić-Bakaršić 2001: 22).

Multimodalna stilistika, dakle, pri samom disciplinarnom konstituiranju mora proširiti tradicionalni stilistički instrumentarij prigrbljivanjem perspektiva i alata iz multimodalnih studija, a kako bi se mogla “uhvatiti u koštac” s multimodalnim tekstovima. Kao stilistička disciplina, ona pak treba podjednak naglasak i analitičku energiju posvetiti i verbalnim i neverbalnim elementima multimodalnog teksta (Nørgaard 2011: 258). Ovakva se ravnoteža u posljednje vrijeme ne održava, no recentnu zaokupljenost neverbalnim elementima može se objasniti njihovim predugim ignoriranjem u prošlosti (*ibid*). Ipak, “brak” stilistike i semiotike možemo sa Nørgaard ocijeniti “sretnim”, budući da se sociosemiotika u svom osnutku oslanjala na lingvističku teoriju (Halliday), koja se zatim širi na analizu nejezičnih semantičkih kodova/resursa. Time je “prijelaz” olakšan jer dvije discipline u znatnoj mjeri dijele znanstvenu terminologiju i deskriptivni aparat. Nadalje, multimodalna sociosemiotička teorija stilistici pruža alate za analizu multimodalnih (dakle, svih) tekstova koje stilistika ne bi mogla samostalno razviti (2011: 256). Ova nova stilistička disciplina, dakle, preuzima znanja o različitim modusima koja se razvijaju u teoriji multimodalnosti i u disciplinama koje tradicionalno zasebno istražuju moduse komunikacije kao što su tipografija, boja, pokretne i statične slike, kompozicija, glazba itd. (v. Nørgaard 2010). Cilj multimodalne stilistike je “razviti usustavljenu deskriptivnu ‘gramatiku’ svih semiotičkih modusa i njihovih interakcija, kao što je takva gramatika razvijena za modus pisanja (tj. leksičke i gramatičke aspekte verbalnog jezika” (Nørgaard, Busse, Montoro 2010: 30–31). Kako bi ostvarili ovaj cilj, stilističari trebaju biti vješiti u analizi barem još jednog modusa uz onaj verbalni, i/li blisko surađivati s drugim multimodalnim analitičarima. U kasnijem radu, Nørgaard se osvrće na tako zadan cilj multimodalne stilistike s komentarom da mu valja stremiti makar on u krajnjoj instanci bio nedostižan (2011: 258).

Svakako, primjeri uspješnih multimodalnih stilističkih analiza mogu pružiti poticaj za daljnji razvoj discipline. David McIntyre u radu “Integrating

multimodal analysis and the stylistics of drama: a multimodal perspective on Ian McKellen's *Richard III*" (2008) provodi stilističku analizu snimljene dramske izvedbe. Premisa autora jest da je žanr drame inherentno multimodalan jer je drama namijenjena izvođenju, a svaka izvedba je novi tekst, čija interpretacija uvijek uključuje elemente (multimodalne) izvedbe. Efemernosti i neuhvatljivosti "izvedbe" autor doskače analizirajući filmski snimak izvedbe, odnosno audiovizualni transkript koji uključuje lingvističke, paralingvističke i nelingvističke elemente kazališne produkcije i izvedbe (2008: 309). Pritom je prvo stilistički analiziran scenarij, a potom provedena integralna multimodalna analiza. Jezična analiza temeljila se na deikticima, Griceovim komunikacijskim maksimama i semantici didaskalija (*screen directions*). McIntyre-ova je multimodalna analiza pokazala kontrast između onog što je "kazano" i onog što je "pokazano", sa značajnim implikacijama za interpretaciju. Autor se oslanjao na filmske studije i pružio smjernice za stilistiku filma (usp. Tololan 2014). Drugi zanimljiv primjer multimodalne stilističke analize onaj je Massimiliana Morinija naslovljen "Towards a musical stylistics: Movement in Kate Bush's "Running Up That Hill" (2013). Autor prepoznaje trend da se multimodalna stilistička analiza oslanja uglavnom na tiskane tekstualne forme ili one u kojima dominira vizualni medij te se u svom radu posvećuje "žanru koji je privukao malo pozornosti u kritičkoj lingvistici – modernoj pop-rock glazbi", odnosno načinu kako je u njoj kreirano značenje (2013: 283). Autor prvo provodi stilističku analizu stihova pjesme (fokusrirajući se na deiktike i tranzitivnost), zatim jezično-glazbenu analizu, načina pjevanja (fokusrirajući se na isticanje pojedinih riječi pjevanjem i melodijom) te napokon glazbenu analizu fokusrirajući se na pokret i metaforički paralelizam glazbe i stihova (2013: 285). Morini zaključuje da je multimodalna (lingvističko-glazbena) struktura pjesme više od zbroya njezinih dijelova.

Književni i neknjiževni hipertekstovi te hipermediji, koji "reintegriraju naše vizualne i auditivne sposobnosti u tekstualno iskustvo, povezujući grafičke slike, zvuk i video sa verbalnim znakovima", već su razmatrani kao prostor stilističkog interesa (Katnić-Bakaršić 2001: 296). Zahvaljujući razvoju IT tehnologije, broj takvih tekstova je u porastu, kao i stupanj njihove sofisticiranosti. Hallet hipertekst smatra prototipom multimodalnosti i transmodalnog značenja jer ima "najbolju sposobnost integracije različitih modusa i medija komunikacije u jednom činu semioze" (2009: 140). Multimodalna stilistika pruža odgovarajući okvir za njihovu analizu, od digitalnih književnih tekstova do analize web stranica, koje su već bile predmetom analiza Kressa (2010) i van Leeuwena (2005). Također, metodološki instruktivni mogu biti radovi o multimodalnoj digitalnoj naraciji o osobnim životima (Alfonso, Molina,

Pinto 2013; Porto, Belmonte 2014) te o promjenama “čitanja” i “pisanja” u suvremenosti u odnosu na njihove tradicionalne oblike, posebno u edukacijskom kontekstu (Walsh 2004, Serafini 2012, Boeriis 2008, Jewitt 2005).²⁷

Navedeni primjeri ilustriraju specifične i inovativne prostore multimodalnih stilističkih istraživanja. Daljnje nabranje mogućih interesnih područja multimodalne stilistike nije potrebno stoga što se, kako je navedeno, svi tekstovi mogu smatrati multimodalnima. U tom smislu, “obični” tiskani roman koji ne sadrži vizualne elemente niti eksplicitno koristi kakve druge module (boja, neobična kompozicija) u stvaranju značenja, može multimodalnoj stilistici biti potencijalno zanimljiv i po tim konvencionalnim grafološkim i kompozicijskim rješenjima, no, također (širenjem pojma “teksta”) i po materijalnim obilježjima knjige kao što su naslovnica, korice, kvaliteta papira (Nørgaard, Busse i Montoro 2010: 30). Suprotno takvom stajalištu, Hallet (2009: 130) naglašava da ilustrativni vizualni elementi i multimodalni paratekst (češće pod ingerencijom urednika nego autora) nisu dostatni razlozi za prihvaćanje novog generičkog termina “multimodalnog romana”. On smatra da su za definiranje multimodalnog romana relevantni samo oni neverbalni elementi koji ostvaruju narativne funkcije (ibid). Izvan književnog diskursa, svakodnevno nas okružuju eksplicitno multimodalni tekstovi: raznovrsni žanrovi reklamnog i medijskog diskursa, udžbenici na svim razinama obrazovanja, kompjuterski (internetski) ekrani itd. Dovoljno je odabranom tekstu, žanru ili diskursu dodati pridjevak “multimodalni” – primjerice jumbo plakatu koji susrećemo na putu na posao – kako bismo započeli drukčiji način njegova čitanja i tumačenja.

27 Kress i suradnici u Centru za multimodalna istraživanja pri sveučilištu University College London opširno istražuju multimodalnost u edukaciji.

2. Nužan susret: kritička analiza diskursa i stilistika

2.1. Potreba za interdisciplinarnošću

Posljedica ekspanzije stilistike u pitanja socio-kulturalnog konteksta i konteksta čitanja je da je stilistika postala usko povezana sa srodnim područjima naratologije, socijalne semiotike, kritičke analize diskursa, kognitivne poetike i drugim područjima koja se bave literarno i kulturalno značajnim tekstovima (Stockwell 2006: 749).

U ovom poglavlju promatramo kritičku analizu diskursa kao disciplinu blisku stilistici, a koja nudi određene analitičke pojmove i alate koji mogu pomoći u oblikovanju preciznijeg razumijevanja i analize suvremenih (multimodalnih) diskursa. Na početku je dan kratak pregled kritičke analize diskursa i njezinih teorijskih prožimanjima sa stilistikom.

Prema M. Biti (2002), diskursna stilistika – koju smo u o ovom radu definirali kao kišobranski termin koji okuplja srodne poststrukturalističke discipline – dijeli s kritičkom analizom diskursa dio istraživačkih interesa jer obje discipline istražuju:

konkretnu jezičnu strategiju i njihovo žanrovsko oblikovanje; kulturološko-modelativne procese koji pokreću jezičnu uporabu; estetičke i pragmatičke efekte u procesu recepcije tekstualnih značenja i njihovo proizlaženje iz suodnosa eksplicitnih i implicitnih ciljeva govornika; tekstualna višeglasja izravnih i decentriranih subjekata; ideologijske i druge agense kako kreiranih, tako i potisnutih značenja; kognitivne modele koji omogućuju proces recepcije i socijalne okvire u koje se značenja uklapaju ili se od njih otkidaju (2002: 123).

Diskursna stilistika dakle te posebice njezini kritički odvojci (kritička i feministička stilistika, radikalna i empirijska stilistika) dijele s kritičkom analizom diskursa ne samo istraživačke interese koji su iscrpno navedeni u gornjem citatu te sociokonstruktivističke premise, već djelomično i metodologiju, posebice u detaljnoj analizi jezika i stila. Ilustrirano je to u dijelu o feminističkoj stilistici koja je definirana kao disciplina koja se prožima s lingvistikom/kritičkom analizom diskursa s jedne, te s književnom i kulturnom teorijom s druge strane. Kritički lingvisti i kritički analitičari diskursa često u analizama jezika

i stila pridaju pozornost istim obilježjima teksta kao i stilističari: sintaktičkim konstrukcijama, leksičkim izborima, modalnosti itd. (Mills 1997: 148).

2.2. Stilistika i kritička analiza diskursa

Poststrukturalističke stilističke discipline poput kulturalne, kritičke i feminističke stilistike proučavaju stilska obilježja teksta kao tragove šireg “kulturalnog razgovora” (Paton 2000) i kao niti vodilje za ideološku kritiku društva koje u jeziku reflektira svoje strukture moći (Mills 1995; Jefferies 2014). Slično tomu, diskursnokritičke analize jezika pretpostavljaju da “diskurzivne prakse pridonose kreaciji i reprodukciji nejednakih odnosa moći među društvenim grupama, primjerice među društvenim klasama, među ženama i muškarcima, etničkim manjinama i većini. Ovi efekti shvaćaju se kao ideološki efekti” (Wodak 2001b: 63). Pridjev “kritički” u nazivu “kritička analiza diskursa” odnosi se na osviještenu i izravnu političku dimenziju bavljenja ovom disciplinom, koja analitički razotkriva ideološke uvjete i posljedice diskursnih praksi u reprodukciji društvenog *statusa quo* i/li opiranju istom (usp. Jefferies 2014). Ta posvećenost društvenoj promjeni još se više kristalizira kada se područje političkog sužava na precizno određena polja ciljanih promjena, primjerice u feminističkoj kritičkoj analizi diskursa (usp. Lazar 2005, 2007), koja društvenokritičke ciljeve dijeli s feminističkom stilistikom.

Među kritičke studije diskursa Fairclough uklapa kritičku analizu diskursa, kritičku lingvistiku te francusku tradiciju temeljenu na Althusserovoj teoriji ideologije koju je razvio M. Pecheaux, a u nekritičke studije diskursa konverzacijsku analizu te socijalnu psihologiju (1992: 12–13). O ulozi istraživača u kritičkim studijama kao što su kritička analiza diskursa, te kritičke poddiscipline u stilistici, retorici itd. van Dijk kaže: “Kritički analitičari čine svoju društvenu i političku poziciju eksplicitnom; oni zauzimaju strane, i aktivno sudjeluju u razotkrivanju, demistificiranju i općenito izazivanju dominacije u svojim diskursnim analizama. Umjesto fokusiranja tek na njihove discipline i njihove teorije i paradigme, takvi analitičari diskursa fokusiraju se na relevantne društvene *probleme*” (1997: 22).

Zahvaljujući prožimanjima poststrukturalističkih stilističkih disciplina s diskursno analitičkim pravcima (Stockwell 2006: 749), teorijske postavke potonjih mogu informirati stilistički pristup te mu dati širu diskursnoteorijsku pozadinu u analizi društveno-popularnih i kulturnih diskursa. No, važna razlika među navedenim disciplinama je ta da je metodološki pristup kritičke analize diskursa izrijekom pragmatičan i problemski orijentiran (Meyer 2001),

odnosno usmjeren ka ideološkim efektima izvan okvira discipline. “Kritički pristupi razlikuju se od nekritičkih po tome da ne samo što opisuju diskurzivne prakse, već pokazuju kako je diskurs oblikovan odnosima moći i ideologijama, te konstruktivnu ulogu diskursa na društvene identitete, odnose te sustave znanja i vjerovanja” (Fairclough 1993: 12). Stilistička analiza može pak biti dominantno i opravdano usmjerena na uže disciplinarnu, opisnu, eksplikativnu ili pedagošku ulogu, uz onu ideološko-kritičku. Drugim riječima, stilistika nije orijentirana prokazivanju određenog društvenog problema (pr. rasizma, šovinizma), iako to dijelom može biti cilj stilističke analize. Naposljetku, stilistika se bavi širokim spektrom tekstova, posebice književnih koje kritička analiza teksta ne razmatra, dok se kritička analiza diskursa češće bavi govornim i medijskim diskursima u domenama politike, novinarstva, zakonodavstva i slično.

Kritička analiza diskursa (engl. *critical discourse analysis*; koristi se engleska kratica CDA u nastavku rada),²⁸ međutim, nema uvriježen disciplinarni status. Teoretičari i istraživači u disciplinama bliskima CDA i unutar nje ne slažu se oko njezinog disciplinarnog statusa. Ponekad se tako tvrdi da ona nije “pravac, grana, posebna škola ili disciplina nego perspektiva”, odnosno “tip analitičkog diskursnog istraživanja koji prvenstveno proučava način na koji su zloupotreba društvene moći, nejednakost i nadmoć ozakonjeni, reproducirani tekstem i govorom u društvenom i političkom kontekstu, s jedne strane, te načine na koje im se, s druge strane, pružaju otpori” (Bertoša 2014: 79). Suprotno takvom stavu, CDA se percipira i kao disciplina *per se* posebice kada je čvrsto teorijski impostirana (v. Jørgensen i Philips 2002). Chouliaraki i Fairclough tvrde: “Mi vidimo CDA kao dovođenje u dijalog različitih teorija, posebice društvenih teorija s jedne te lingvističkih teorija s druge strane, tako da je teorija CDA pomična sinteza drugih teorija, no ono što CDA teoretizira jest medijacija između društvenog i lingvističkog – “poredak diskursa”, društveno strukturiranje semiotičke hibridnosti (interdiskurzivnosti)” (1999: 16). Chouliaraki i Fairclough nastoje lingvistički operacionalizirati odabrane društvene teorije (Giddens, Habermas, Harvey) i naglasak stavljaju na međusobno informiran razvoj teorije i metodologije bez nužne stabilizacije ijedne od tih dviju dimenzija discipline (ibid: 17).

28 Prema [Struni](#). Pristup rujan 2026.

2.3. Kritička analiza diskursa unutar diskursnih studija

Vrsta diskurzivnog istraživanja ovisi o brojnim međusobno povezanim faktorima: od istraživačkog pitanja ili teme, tipa korpusa koji se analizira, akademske discipline u okviru koje se istraživanje provodi, do tradicije istraživanja diskursa na koju se istraživač oslanja (Wetherell 2001: 380). Akademska disciplina unutar koje se istražuje neki diskurs tako mogu biti kulturalni studiji, lingvistika, stilistika ili njihova kombinacija. Govoreći o diskursnoistraživačkim tradicijama, Wetherell (ibid) u pregledu diskursnih teorija i metodologija kao najistaknutije navodi konverzacijsku analizu, foucaultovsku tradiciju, kritičku analizu diskursa, diskurzivu psihologiju (i etnometodologiju), bahtinovsku tradiciju, interakcijsku sociolingvistiku te etnografiju govora/komunikacije. Delimitacija navednih tradicija izučavanja diskursa nije uvijek jednoznačna budući da su neke tradicije međusobno bliske (kao CDA i foucaultovska tradicija)²⁹ dok među drugima postoje jasne razlike (foucaultovska tradicija i konverzacijska analiza). Jørgensen i Phillips (2002) najutjecajnijim tradicijama proučavanja diskursa smatraju kritičku analizu diskursa, foucaultovsku tradiciju (onu E. Laclaua i Ch. Mouffe) te diskurzivnu psihologiju, svakoj od njih posvećujući pregledno poglavlje u knjizi *Discourse Analysis as Theory and Method*. Autorice međutim ističu da te tri discipline dijele društvenokonstruktivističku istraživačku paradigmu. Sara Mills u knjizi *Discourse* (1997) posebno obrađuje Foucaultovo naslijeđe u diskursnim studijama i humanističkim disciplinama, a potom daje pregled diskursnih studija u suradnji s književnom i kulturnom teorijom, prvestveno feminističkim i postkolonijalnim teorijama s jedne strane, dok s druge strane promatra oblikovanje diskursnih studija u suradnji s kritičkom lingvistikom i društvenom psihologijom. Teun van Dijk u uvodnom tekstu dvotomnog zbornika posvećenog diskursnim studijama iz 1997. godine razlikuje “diskurs” kao tekst i govor, diskurs i komunikaciju kao kogniciju te diskurs u suodnosu s društvenim strukturama i kulturom.³⁰ Van Dijkov diskursnokognitivistički pristup

29 Za pregled foucaultovske diskursne tradicije vidjeti: Diaz-Bone, R., Bührmann, A., Gutiérrez Rodríguez, E., Schneider, W., Kendall, G., & Tirado, F. (2007). [The Field of Foucaultian Discourse Analysis: Structures, Developments and Perspectives](#). *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 8(2). Pristup: rujan 2026.

30 Ovaj je uvodni tekst pod naslovom Editor's Introduction: The Study of Discourse: An Introduction The Emergence of a New Cross-Discipline dostupan (bez paginaci-

promatra diskurs u konceptualnim trokutu (diskurs – kognicija – društvo), teorijsku kompleksnost čijih dijelova drži uzrokom multidisciplinarnosti diskursnih studija (1997: bez paginacije).

Iz navedenih se pristupa i podjela diskursnih studija može zaključiti da se diskursni studiji pozicioniraju na razmeđu lingvističkih (semiotičkih) pristupa, teorija kulture i književnosti te društvenih teorija (sociologije, psihologije). Budući da se studiji diskursa, a među njima posebice kritička analiza diskursa, bave društvenim problemima, pitanjima moći i nejednakosti, često u vidu seksizma, rasizma, nacionalizma, netrpeljivosti, ksenofobije i sličnog te, budući da te probleme nerijetko istražuju u medijskom i političkom diskursu (van Dijk 2001), diskursni se studiji tako u jednoj svojoj dimenziji približuju kulturalnim studijima kakve je prakticirala britanska škola kulturalnih studija pod vodstvom Stuarta Halla (van Dijk 2001: 358–362). Ovoj se točki, relevantnoj za teorijsko usmjerenje našeg istraživanja, posvećujemo na kraju trećeg poglavlja.

2.4. Kritička analiza diskursa: najvažnije odrednice i pristupi

U pregledu polja kritičke analize diskursa (eng. *critical discourse analysis*, kratica CDA) Norman Fairclough i Ruth Wodak su 1997. godine odredili pet značajki zajedničkih svim pristupima unutar tog, prema njima, istraživačkog polja. To su, parafrazirano (prema Jørgensen i Phillips 2002: 60–64), sljedeće postavke: (1) karakter društvenih i kulturalnih procesa i struktura je dijelom lingvistički-diskurzivan; (2) diskurs je društveno uvjetovan ali i uvjetuje, (strukturiran ali i strukturirajući, bourdieuovski rečeno); (3) empirijska analiza jezika mora uzeti u obzir njegov društveni kontekst; (4) diskurs funkcionira ideološki; (5) ustanovljena je nužnost kritičkog pristupa. Kratko ćemo pobliže odrediti navedene postavke. Diskurzivne prakse³¹ (produkcija, konzumacija, interpretacija tekstova) su društvene prakse koje pridonose konstituiranju društvenog svijeta (društvenih identiteta i odnosa). Iako svi društveni fenomeni nisu lingvističko-diskurzivni, neke diskurzive prakse pridonose reprodukciji “stanja stvari” kao i njihovoj promjeni. Diskurs kao društvena praksa

je) na [van Dijkovoj osobnoj stranici](#). Pristup: rujan 2026.

31 Važna je međujezična i terminološka napomena u ovom kontekstu da Fairclough koristi naziv “discourse practice” vezano za institucije i društva, dok se “discursive practice” odnosi na dimenzije samog diskursa. (1993: 5)

u dijaloškom je i dijalektičkom odnosu s ostalim društvenim dimenzijama, budući da je njima uvjetovan ali ih i uvjetuje (reproducira ih, modificira, ali im se i odupire). Ovakvo razumijevanje tipično je za kritičku analizu diskursa. Diskursna teorija E. Laclaua i Ch. Mouffe (1985/2001) iznosi pak tezu da je i ono što postoji materijalno dostupno uvijek i samo preko diskurzivnog (usp. Jørgensen i Phillips 2002: 35). Kritička analiza diskursa zatupa, zatim, *empirijsku* i *lingvističku* analizu teksta u društvenoj interakciji što je s jedne strane razlikuje od diskurzivne psihologije (koju zanimaju retorički obrasci), no što ju s druge strane približava srodnim disciplinama koje proučavaju ideološke efekte jezika, primjerice sociolingvistici (usp. Wodak 1997, 2003).

Urednička knjiga R. Wodak i M. Meyera (2001) pruža uvid u raznosvrstnost pristupa unutar kritičke analize diskursa. Ruth Wodak u svom pristupu koji naziva diskursno-historijskim, približava kritičku analizu diskursa sociolingvistici, a riječ je i o prognostičkoj kritici koja želi poboljšati buduće komunikacijske činove (2001b). Ta se autorica, koja se često bavi problemima rasizma, nacionalizma, manjinskih i rodni identiteta u diskursu (1997), katkad metodološki približava i konverzacijskoj analizi i etnometodologiji, no budući da identitete ne smatra samo diskurzivnima, u svojim analizama koristi i Bourdieuov koncept habitusa te koncept višestrukih identiteta (engl. *multiple identities*) (Wodak 2001).

Zanimljiv pristup kritičkoj teoriji diskursa ima i Siegfried Jäger koji pripada tzv. duisburškoj školi kritičke analize diskursa te vodi Institut za jezična i društvena istraživanja (DISS) na Sveučilištu Gerhart Mercato. Duisburška škola kritičke analize jezika obilježena je foucaultovskim pristupom, a Jägerov rad općenito istraživanjem diskurzivnih toposa odnosno jezičnih i ikoničkih “kolektivnih simbola” (Wodak 2001a: 9). Jägerov je pristup – tzv. analiza diskursa i dispozitiva – relativno manje poznat i dostupan od onog njegovih kolega koji pišu na engleskom jeziku (Ruth Wodak, Normana Fairclougha, Teuna van Dijka). Naspram spomenutih pristupa unutar kritičke analize diskursa, Jäger predstavljala iznimku po tome što se bavi (i) književnim diskursom, uz Foucaulta se ponajviše oslanjajući na njemačkog književnog teoretičara Jürgena Linka. Središnje mjesto u Jägerovom pristupu ima “znanje” – a Jäger tim terminom obuhvaća sve sadržaje svijesti (uključujući i emocije i afekte) te sve vrste značenja koje se koriste pri interpretaciji i oblikovanju stvarnosti (Jäger 2001: 58). Pojam *znanja* omogućuje analizu dispozitiva: mreže koja povezuje diskursne i nediskursne prakse, budući da je znanje prisutno u (a) diskursnim praksama govorenja i mišljenja, (b) nediskursnim praksama tako što ih omogućava i prati, te (c) u manifestacijama/materijalizacijama znanja, odnosno

“objektima” realnosti (2001: 56–61; 57). Ova trodioba koja čini dispozitiv³² omogućuje Jägeru premošćivanje jaza između stvarnosti i diskursa koji smatra slijepom pjegom Foucaultove teorije. Stoga je kod Jägera djelatni subjekt medijator među diskurzivnim i nediskurzivnim fenomenima te objektima/manifestacijama, između stvarnosti i diskursa (Meyer 2001: 20). Iako je dakle Jägerova epistemološka pozicija bazirana na laclauvskom društvenom konstruktivizmu, on u svoj teorijski okvir postavlja djelatnog pojedinca koji svojim praksama povezuje diskurs, nediskursne prakse i manifestacije a ovom dinamikom teoretizira diskurzivne promjene (ibid).

Teun van Dijk, kako smo već spomenuli, promatra diskurs na trima razinama: lingvističkoj, kognitivnoj i socio-kulturalnoj (1997), pa se njegov pristup često naziva socio-kognitivnim (Jørgensen i Phillips 2002: 64). Na razini produkcije, recepcije i razumijevanja teksta, van Dijkov pristup je kognitivistički, dok je smještanjem promatranog teksta/diskursa u društveni kontekst njegov pristup socio-kulturalan (Hidalgo Tenorio 2011: 185). Na lingvističkoj razini promatranja diskursa kao teksta i govora, van Dijk analizira sintaksu, semantiku, stilističke i retoričke dimenzije teksta, primjećujući da je do sada (1997) nedovoljno pažnje posvećeno “površinskoj” razini diskursa, odnosno fonetičkim/fonološkim aspektima zvuka govora, vizualnim/grafičkim aspektima pisanog teksta, kao i neverbalnim aspektima komunikacije kao što su geste, mimika i proksemika (1997: 6–7). Tom se opaskom van Dijk pridružuje Faircloughu (1992, 1999) koji također poziva na slično proširenje pojma “teksta” (vidi dolje). Ovi se koraci van Dijka i Fairclougha mogu protumačiti u vidu skorog razvoja teorije multimodlanosti.

Fairclough (1992) kritičku analizu diskursa predstavlja kao sintezu lingvističke metodologije, diskursnih studija foucaultovske tradicije te društvene teorije. Fairclough smatra da su lingvistički orijentirane tradicije nedovoljno razvijene u aspektima značajnima za analizu društvene promjene u diskursu i kroz diskurs, dok s druge strane društvene teorije nisu, sve do “jezičnog obrata”, dovoljno pažnje pridavale diskursu (1992: 2–3). Fairclough kritičku anali-

32 Jägerova analiza dispozitiva uključuje dakle analizu diskursnih i nediskursnih praksi te objekata. No, njih Jäger ne odvađa u potpunosti, već ih zamišlja kao dio trokuta, ili kruga u kojem se dispozitiv vrti zauzimajući sad jedan, sad drugi oblik. Kao i diskursi, dispozitivi su međusobno isprepleteni a njihovi su dijelovi povezani znanjem. Zato analiza dispozitiva zahtijeva analizu/rekonstrukciju znanja u diskursu, znanja u djelovanju i znanja u materijalizacijama. Dispozitiv je napokon, “konkretnan kontekst u kojem tri aspekta znanja međusobno surađuju” (2001: 60). I dok Jäger kao primjer analize dispozitiva navodi Foucaultovo djelo *Nadzor i kazna*, smatra da za analizu dispozitiva još uvijek nije moguće dati shematiziran recept.

zu diskursa stoga impostira kao sintezu ovih dviju tradicija, premošćujući jaz među njima (1992, posebice treće poglavlje). U nastavku ovog poglavlja predstavljena je utjecajna tradicija kritičke analize diskursa Normana Fairclougha.

2.5. Kritička analiza diskursa Normana Fairclougha

Govoreći o kritičkoj analizi diskursa, nemoguće je zaobići Normana Fairclougha koji se, uz R. Wodak i T. van Dijka, smatra jednim od ključnih pokretača (Blommaert, Bulcaen 2000: 447) te discipline. Prikaz njegova pristupa kritičkoj analizi diskursa kompleksan je zadatak, koliko zbog brojnih publikacija autora, toliko i zbog činjenice da je njegov rad prošao nekoliko dionica u kojima je došlo do nemalih pomaka u konceptualizaciji odnosa diskursa i društva te metodologije kritičke analize diskursa. Stoga ću se ovdje osvrnuti na ona mjesta koja se najčešće spominju kao najvažnije točke Faircloughovog pristupa: trodimenzionalni model diskursa, intertekstualnost i interdiskurzivnost, odnos diskursa i stvarnosti i status subjekta. Pritom ću se koncentrirati na dvije knjige: *Discourse and Social Change* [Diskurs i društvena promjena] (1992) te na knjigu u suautorstvu s Lillie Chouliaraki, *Discourse in Late Modernity* [Diskurs u kasnom modernitetu] (1999). U prvoj se knjizi po prvi put sustavno predstavlja konceptualizacija odnosa diskursa i društvene promjene te se sintetiziraju dotadašnji radovi o analitičkim razinama teksta/diskursa. U drugoj pak knjizi dolazi do manjih promjena u poimanju odnosa društva kasnog moderniteta i diskursa, a dosta je prostora posvećeno teorijama društva. Te dvije knjige stoga predstavljaju ključne stepenice u razvoju Faircloughova pristupa. Važnije promjene konceptualizacije diskursa u luku koji omeđuju ove dvije knjige, primjerice pomak od trodimenzionalnog modela diskursa do koncepta artikulacije, bit će posebno naglašene.

2.5.1. Diskurs i društvena promjena

Kako sugerira sam naslov knjige, Fairclough ciljem analize smatra društvene promjene koja se reflektiraju u diskursu i/li diskursne promjene koje se reflektiraju u društvu. Diskursne promjene su ujedno i društvene promjene, one zahvaćaju subjekte, znanje i odnose: “Promjene u diskursnim praksama pridonose promjeni u znanju (uključujući vjerovanja i “zdravorazumska” stajališta), u društvenim odnosima i društvenim identitetima; potrebna je koncepcija diskursa i metoda analize koja će obuhvatiti međuigru svih razina” (1992: 8).

Koristeći pojam “diskurs”, autor promatra jezik kao oblik društvene prakse, ne kao individualnu aktivnost (sosirijanski *parole*) ili refleks situacijskih varijabli (kao u sociolingvistici i konverzacijskoj analizi). To znači (1) da je jezik način djelovanja u svijetu, interakcije među pojedincima, ali i način reprezentiranja svijeta; (2) postoji dijalektičan odnos između diskursa i društvenih struktura (1992: 62).

U toj knjizi Fairclough predstavlja trodimenzionalni model diskursa, koji je postao jedan od klasičnih modela u disciplini. Taj model razlikuje diskurs kao tekst, diskurs kao diskurzivnu praksu te diskurs kao društvenu praksu. Proučavanje svake od triju razina trodimenzionalnog modela ima svoje zakonitosti, postupke i ciljeve. Pritom je važno naglasiti da, iako se te tri razine analitički razdvajaju, one su u stvarnosti nerazdvojivo isprepletene (ibid: 73). Parafrazirano ćemo predstaviti odlike triju razina modela.

(1) Diskurs kao tekst. Pri analizi teksta, za koju je nužno lingvističko obrađivanje, promatraju se njegove lingvističke odlike i organizacija, no zapravo se nikad ne govori o karakteristikama teksta a da se ne govori o produkciji i/li interpretaciji (ibid: 73). Pri analizi se istodobno pažnja usmjerava i na formu i na značenje, koje Fairclough ne razdvaja (ibid: 74), jednako kao u stilistici (Bagić 2004). Što se tiče značenjskog potencijala teksta i interpretacije, Fairclough smatra da su tekstovi uglavnom ambivalentni i otvoreni za više interpretacija. Interpretanti reduciraju taj potencijal izabirući jedno ili manji broj značenja. (ibid: 75). Ovdje Fairclough kritizira tradiciju kritičke lingvistike u kojoj analitičari smatraju da tekst ima tek jedno (ideološko) značenje.

(2) Diskurs kao diskurzivna praksa.³³ Diskurzivnim praksama Fairclough smatra proizvodnju, diseminaciju i konzumaciju teksta. Priroda tih procesa varira između različitih tipova diskursa i društvenih faktora (ibid: 78).

³³ Pri operacionalizaciji Foucaultove teorije u oblikovanju CDA, Fairclough nailazi na određene teškoće, posebice u konceptualizaciji otpora. Stoga ne slijedi Foucaulta u njegovoj “nebrizi za tekstualnu analizu” i “stavljanju prevelikog naglaska na to koliko su ljudi pod utjecajem moći” (1992: 56–7). Poteškoće s operacionalizacijom otpora diskursu moći Fairclough pripisuje tome što Foucault ne operira pojmom “prakse” – doslovne prakse kao što su djelovanje, čitanje i pisanje. Fairclough stoga praksu uvodi kao srednju razinu u svom trodimenzionalnom modelu.

Iako Foucault operira s “diskurzivnom praksom” na apstraktnoj razini, kao pravilima koji reguliraju ljudske prakse, Faircloughovo je mišljenje da se ne može ekstrapolirati od strukture do konkretne prakse, jer to daje sliku da su prakse mnogo homogenije nego što jesu (ibid: 58). Dakle, ono što Faircloughu nedostaje u Foucaulovoj teoriji je impostacija po kojoj prakse imaju vlastite karakteristike koje (i) se ne mogu reducirati na implementaciju struktura; (ii) ne može se pretpostaviti kako

Primjerice, produkcija i konzumacija mogu biti individualne ili kolektivne. Distribucija je ponekad predviđena u proizvodnji pa su različite publike ugrađene u tekst (ibid: 79). Pri analizi diskurzivnih praksi fokus je na tri ma aspektima koji tekst vežu za kontekst: govornim činovima, koherenciji i intertekstualnosti. Diskurzivne prakse (proizvodnja, distribucija, potrošnja) društveni su procesi koji se referiraju na ekonomske, političke i institucionalne okvire u kojima diskurs nastaje (ibid: 71).

(3) Diskurs kao društvena praksa. Pri analizi diskursa kao društvene prakse, a po uzoru na Gramscijevo poimanje hegemonije i Althusserovu ideju interpelacije,³⁴ promatraju se ideološki učinci diskursa i odnos određenog diskursa spram hegemonijskih praksi. Najvažniji koncepti za Fairclougha u ovom analitičkom dijelu su ideologija i hegemonija. Ideologije smatra “signifikacijama/konstrukcijama stvarnosti (fizičkog svijeta, društvenih odnosa, društvenih identiteta) koje su ugrađene u različite dimenzije formi/značenja diskurzivnih praksi, i koje pridonose produkciji, reprodukciji ili transformaciji relacija dominacije” (ibid: 87). Koncept ideologije, potrebno je još naglasiti, kod Fairclougha znači uspostavu nejednakih odnosa moći i princip dominacije/potčinjavanja koji se vrši diskurzivnim i nediskurzivnim praksama, a koje kritička analiza diskursa nastoji p(r)okazati. Koncept hegemonije harmoniziran je s Faircloughovom koncepcijom diskursa i omogućuje mu da teorijski impostira promjenu u diskurzivnim praksama kao dio širih društvenih promjena (ibid: 92).

U oslanjanju s jedne strane na Foucaulta, a s druge strane na gore navedeno marksističko naslijeđe, Faircloughova kritička analiza jezika može se smatrati područjem susreta poststrukturalističke i neomarksističke tradicije. Od Foucaulta Fairclough preuzima sljedeće koncepcije: iz arheološke faze (1) konstituirajuću narav diskursa te (2) primat interdiskurzivnosti i intertekstualnosti, a iz genealoške faze (3) diskurzivnu koncepciju moći; (4) koncepciju

će strukture biti ostvarene u praksama već se to treba utvrditi; (iii) prakse na kraju oblikuju, reproduciraju i transformiraju strukture (ibid: 58).

34 Poredak diskursa može se pojmiti kao diskurzivno lice nestabilne ravnoteže koja čini hegemoniju. Diskurzivne prakse tako su dio hegemonijskih borbi (ibid: 93). Hegemonija je “nestabilna ravnoteža” koja se temelji na pristanku “dominiranih klasa i skupina na ravnotežu moći i njihovoj integraciji u status quo”. Suprotno Althusserovom determinističkom poimanju interpelacije (1971), Fairclough u odnosu poretka diskursa i subjekta vidi mogućnost aktivnog djelovanja: hegemonije se mijenjaju pri čemu diskurs igra važnu ulogu. Također, isti pojedinac može biti “interpeliran” u različite i međusobno suprotstavljene diskursne pozicije, a napetost među njima razrješava se (ili ne) na različite načine međusobnim pregovaranjima među značenjima.

inherentne političnosti diskursa, te (5) koncepciju diskurzivne naravi društvene promjene. Kratko ću prikazati navedene točke (1993: 55–56).

(1) Konstruktivnost diskursa odnosi se na formaciju subjekata i objekata znanja. Objekti su su “objekti znanja, entiteti u svakodnevicu i znanosti”, npr. “nacija” i “sloboda” (ibid: 41). Oblikovanje objekata znanosti ovisi o diskursnim formacijama, interdiskurzivnim odnosima u “poretku diskursa”, odnosno “totalitetu diskurzivnih praksi unutar institucije ili društva” (ibid: 43). Foucault decentrira subjekte i naziva ih “izjavnim/enuncijativnim modalitetima”, njihova je pozicija funkcija diskursa pa stoga društveni subjekt ne postoji samostalno izvan diskursa kao izvor izjave (ibid). Fairclough na ovom mjestu prihvaća da učinci diskurzivnih praksi djeluju na subjekte, no ipak ih smatra samostalnim ontološkim entitetima koji imaju veću mogućnost djelovanja (engl. *agency*). (2) Unutar diskurzivne formacije odnosi između mogućih izjava su složeni i manifestiraju se kao intertekstualnost, dijalogičnost, reaktualizacija. O ovome će biti više govora kasnije, kada budemo govorili o drugoj Faircloughovoj knjizi i pojmu reartikulacije. (3; 4) Moć je implicitna u svakodnevnim društvenim praksama; produktivna je i foucaultovski rečeno, mikrotehnike moći kapilarno prožimaju društvo. Jedna takva tehnika je moć/znanje, o kojoj Fairclough tvrdi: “Koncept moći sugerira da su diskurs i jezik od središnje važnosti za društvene procese u suvremenim društvima” (ibid: 50). Napokon, (5) dok Fairclough prihvaća “da su i ‘objekti’ i društveni subjekti oblikovani diskurzivnim praksama, želi[m] inzistirati na tome da su ove prakse ograničene činjenicom da se nedvojbeno odvijaju u materijalnoj realnosti” (ibid: 60). Konstitutivnu narav diskursa Fairclough dakle smatra dijalektičnom, pri čemu se utjecaj diskurzivne prakse omjerava time kako djeluje s prekonstituiranom stvarnošću.

O ideologiji u diskursu Fairclough piše sljedeće: “[r]adije nego smatrati da određeni diskursi nose određene političke i ideološke vrijednosti, tvrdim da različiti diskursi u različitim društvenim domenama i institucionalnim okvirima mogu postati politički ili ideološki “obojeni” (eng. “invested”) na različite načine, a i ta se značenjska punjenja mogu mijenjati” (ibid: 67). Fairclough dakle smatra da su neke prakse i diskursi više ideološki od drugih, što Jørgensen i Phillips (2002: 75) drže problematičnim mjestom njegova pristupa. Autorice s jedne strane smatraju da je teško odrediti da neki diskurs nema učinka na odnose moći u društvu, dok s druge strane ističu konsenzus u komunikacijskim i kulturalnim studijima da je značenje teksta/diskursa kreirano i u procesu interpretacije. Fairclough tvrdi da nije moguće iščitati ideologiju iz teksta, kako su svoju praksu postavljali kritički lingvisti (1992: 88–89), pa se i interpretacije razlikuju po tome koliko ideologije iščitavaju iz teksta ili

učitavaju u tekst. Fairclough, međutim, smatra i da su neki konzumenti ponekad imuni na efekte ideologije koji su navodno “u” tekstu (ibid: 89). Slično tome, Fairclough drži i da ljudi često nisu svjesni ideologije u svojim praksama, odnosno mjere u kojoj su njihove prakse uvjetovane (naturaliziranim) ideologijama, pa tako ni ideoloških učinaka svojih vlastitih praksi koje nisu mogli predvidjeti (ibid: 90). Drugim rječima, iako tekstovi “postuliraju i implicitno postavljaju interpretativne pozicije za interpretirajuće subjekte” koji generiraju koherentne interpretacije, interpretatori mogu generirati i interpretacije otpora, ili pak ostati “između”, ne pomirujući kontradiktorne elemente tekstova u koherentnu interpretaciju (1992: 135; usp. Mills 1992; Hall 1980).

2.5.2. Diskurs i zbilja

U Faircloughovoj konceptualizaciji diskurs je samo jedan od oblika društvene prakse. Fairclough naglašava nužnost zadržavanja dijalektičke konceptualizacije odnosa između diskursa i nediskurzivnih društvenih struktura kako bi se izbjeglo prenaplašavanje jedne od ovih dimenzija u korist druge (1992: 65). Društvene prakse, tvrdi ovaj autor, imaju različite orijentacije – ekonomske, političke, kulturološke, ideološke – diskurs može biti dio svake od njih, ali prakse ne moraju biti u potpunosti svodljive na diskurs (ibid: 66). Mehanizmi diskursnih praksi, naglašava Fairclough, drukčiji su od, primjerice, ekonomskih praksi koje funkcioniraju prema vlastitoj logici, ili od praksi društvenih struktura kao što je obitelj (Jørgensen i Philips 2002: 62). Diskurs je prema tome u dijalektičkom odnosu s nediskursnim praksama, on je njima strukturiran, ali ih i strukturira.

Opisani trodimenzionalni model (tekst – diskurzivna praksa – društvena praksa) koji komunikacijski događaj vezuje uz društvene prakse u knjizi *Discourse in Late Modernity* (1999), koautorskom radu N. Fairclougha i L. Chouliaraki, zamijenjen je konceptom *artikulacije* po uzoru na diskursnu teoriju E. Laclaua i Ch. Mouffe (2001). Međutim, usprkos uklapanju koncepta artikulacije u svoju teoriju, Chouliaraki i Fairclough zadržavaju razliku diskurzivnih i nediskurzivnih mehanizama, ključnu razliku između kritičke analize diskursa i diskursne teorije iz koje posuđuju spomenuti koncept.

2.5.3. Interdiskurzivnost i diskursni tipovi

Pojam diskursnih tipova usko je vezan uz pojam interdiskurzivnosti, budući da se interdiskurzivnost otkriva u tome “kako je diskurzivni tip konstituiran kombinacijom elemenata iz poretka diskursa” (Fairclough 1992: 118). Fairclough razlikuje intertekstualnost i interdiskurzivnost. Terminološki, kao nadređeni termin koristi “intertekstualnost” koju zatim dijeli na “manifestnu intertekstualnost” i “konstitutivnu intertekstualnost” ili “interdiskurzivnost”. U manifestnoj intertekstualnosti drugi su tekstovi eksplicitno prisutni u analiziranome tekstu; njihova prisutnost manifestira se na površini teksta, primjerice pojavom drugog teksta kao citata. Konstitutivna je intertekstualnost, međutim, “konfiguracija diskursnih konvencija uključenih u produkciju teksta” (ibid: 104). Fairclough veću teorijsku važnost daje konstitutivnoj intertekstualnosti odnosno “interdiskurzivnosti” jer ona analitički fokus usmjerava na poredak diskursa i njegovu unutrašnju dinamiku. Autor ustvrđuje da se interdiskurzivni tekstovi razlikuju po stupnju integriranosti heterogenih elemenata koji ih tvore. Drugim riječima, razlikuju se po tome koliko je njihova heterogenost vidljiva na površini teksta. Iz rečenog slijedi da se interdiskurzivnost može promatrati kao strukturni i stilistički princip gradnje teksta. Primjer interdiskurzivnosti kao stilske činjenice teksta jest parafrastička prisutnost jednog teksta u drugom (ibid: 104). I dok interdiskurzivnost može biti konvencionalna, Fairclough upozorava da je ona ponajprije indeks diskursne i/li društvene promjene.

Poredak diskursa, “zbroj svih žanrova i diskursa koji se koriste u određenoj domeni”, delimitira što se može reći, no, pojedinci na nj utječu svojim praksama “koristeći diskurse i žanrove na nove načine ili uvodeći diskurse i žanrove iz drugih poredaka diskursa” (Jørgensen, Phillips 2002: 72). Interdiskurzivnost kao uvođenje u jedan diskurs elemenata drugog diskursa predstavlja diskurzivnu i društvenu promjenu, koja je to značajnija ako se prožimaju diskursi koji pripadaju različitim (tematski određenim) poretcima diskursa.³⁵ Intertekstualnost Fairclough vidi i kao izvor ambivalencije teksta: različiti diskursi mogu supostojati u istom tekstu onemogućujući determiniranje njegova “pravog” značenja (Fairclough 1992: 105).³⁶ Napokon,

35 O interdiskurzivnosti u literarnoj stilistici i stilističkoj razradi ovog pojma koja nadilazi Faircloughov koncept interdiskurzivnosti vidi Ryznar 2014.

36 Fairclough ovu pojavu analizira na primjeru novinskog članka u kojemu se miješaju diskursni tipovi izvješća vlade i novinskog članka koji o njemu izvještava tako da novinar zauzima ulogu medijatora koji popularnim govornim stilom i metafo-

interdiskurzivnost i intertekstualnost su usko vezane za hegemoniju u Faircloughovoj konceptualizaciji diskursa: intertekstualnost je resurs/strategija restrukturiranja diskurzivnih praksi i postojećih konvencija, no ta je produktivnost limitirana i ovisi o odnosima moći (ibid: 102–103).

Interdiskurzivnost se u ovom teorijskom okviru shvaća kao generator promjene koji omogućuje stvaranje novih diskursnih tipova. “Diskursnim tipovima” Fairclough smatra žanr, diskurs, stil i tip aktivnosti (ibid: 124–5). Fairclough žanrom naziva “relativno stabilan skup konvencija koji je povezan s društveno ratificiranim tipom aktivnosti, koji dijelom i utjelovljuje,” (ibid: 125). Žanr pritom podrazumijeva ne samo određeni tip teksta, već i s njim povezane procese proizvodnje, distribucije i konzumacije teksta. Primjeri žanra za Fairclougha su tako intervju za posao, kupovina u supermarketu, televizijski dokumentarac, pjesma, znanstveni članak itd. Žanr se uglavnom povezuje i s određenim stilom,³⁷ iako žanrovi mogu biti kompatibilni s različitim stilovima (ibid). Najautonomniji element uz žanr je diskurs. Diskursi u ovom smislu ugrubo korespondiraju sa “sadržajem”, “temom”, ili “predmetom govora” no Fairclough termin diskurs smatra boljim, foucaultovski poentirajući da je diskurs “poseban način konstruiranja teme te se ovaj koncept razlikuje od prethodnih po tome što naglašava da sadržaji ili teme – područja znanja – ulaze u tekst samo posredovani konstrukcijama koje ih tvore” (ibid: 127).

2.5.4. Teorijske promjene u knjizi *Discourse in Late Modernity*

Nakon pregleda osnovnih postavki Faircloughova rada do 1992. godine, nastavljamo s teorijskim pregledom kritičke analize diskursa ovog autora. Kao i do sada u ovom poglavlju, u nastavku se navode samo ona konceptualna mjesta koja smatramo najrelevantnijima za teorijsko-metodološko postavljanje okvira analize tekstova suvremene kulture.

rizacijom zabarušuje diskurs moći prisutan u vladinom izvješću, time obavljajući “ideološki posao” konvergencije privatnog i javnog (Mills 1997: 156–157). Ovakav tip analize metodološki je ilustrativan za istraživanja kojima se “povezuje pažljiva, detaljna analiza teksta s diskursnim procesima koji se događaju u široj društvenoj zajednici” – što je formulacija koja sažeto opisuje ciljeve kritičke analize diskursa.

37 Fairclough stil promatra kroz perspektivu sistemsko-funkcionalne lingvističke tradicije, prepoznajući ga kao kategoriju određenu dimenzijama formalnosti (engl. tenor), modusa (pismenost, umenost) i retoričkog modusa.

2.5.4.1. Kasni modernitet i CDA

U knjizi *Discourse in Late Modernity* (1999), autori Lillie Chouliaraki i Norman Fairclough teorijski preciznije uglavljaju CDA u kritičke društvene znanosti s jedne te u lingvistiku s druge strane. Najveći dio knjige posvećen je prvom cilju. Autori smatraju da je najveća prednost kritičke analize diskura ta što metodološki povezuje lingvistiku i kritičke društvene znanosti, (Chouliaraki i Fairclough 1999: 7).

Kasnim modernitetom autori nazivaju razdoblje koje obuhvaća posljednja dva desetljeća dvadesetog stoljeća (i koje traje do danas) te koje je obilježeno postmodernizmom i neoliberalizmom (ibid: 3). Drugim rječima, kasni modernitet razdoblje je dubokih ekonomskih i društvenih promjena na globalnoj razini. Chouliaraki i Fairclough (1999: 93–96) identificiraju četiri dijalektička odnosa među diskurzivnim praksama u kasnom modernitu za koje smatraju da trebaju biti predmetom kritička analize diskursa. To su dijalektika između kolonizacije i apropijacije, globalizacije i lokalizacije, refleksivnosti i ideologije, te identiteta i razlike. Dijalektika (1) kolonizacije i apropijacije odnosi se na kretanja između diskursa i žanrova iz jedne prakse u drugu unutar mreže društvenih praksi. Ovakva se kretanja mogu konceptualizirati kao kolonizacija (i time dominacija) jedne prakse nad drugom, ili kao apropijacija (i time dominacija) prve u drugoj praksi (ibid: 93). Rezultat je hibridizacija, a pitanje koja je od ove dvije dominantnija jest pitanje moći, s time da nikada jedna ne potire do kraja drugu. Dijalektika (2) globalizacije i lokalizacije otežava govor o jednom društvu kao objektu analize. Riječ je o dijalektici jer ne samo da “iskorijenjene diskurzivne prakse (kao određeni tipovi intervjua, u poslu i politici) sve više prelaze lingvističke i kulturalne granice, one su uvedene u nove artikulacije jedna s drugom i s lokalnim formama koje variraju od mjesta do mjesta te su oblikovane i djeluju unutar lokalnih logika praksi” (ibid: 94). Ova je dijalektika dio borbe moći na globalnoj a ne samo na nacionalnoj ili lokalnoj razini (ibid: 95). Treća je dijalektika (3) između refleksivnosti i ideologije. Autori tvrde da je u suvremenim društvima povećana refleksivnost u vlastitim praksama i diskursima, iako ne dijele svi jednaku razinu refleksivnosti. Primjeri koje navode su refleksivnost o seksizmu i rasizmu. “Povećana diskursna refleksivnost prividno ide nasuprot diskursa koji radi ideološki, što zahtijeva visoku razinu naturaliziranosti diskursa” (ibid: 95). Povećanje refleksivnosti, dakle, ne vodi ka ukidanju ideologije. I posljednja je dijalektika između (4) identiteta i razlike. Pozadina ove dijalektike perspektiva je destabilizacija identiteta u kasnom modernitetu i potraga za identitetom na individualnim i kolektivnim razinama. S jedne strane su identiteti reprezentirani u diskursu

kao nepromjenjivi i stabilni (pr. žene) dok se s druge strane naglasak stavlja na konstrukciju identata u diskursu. Unutar ove dijalektike, autori predlažu istraživanje diskurzivnih aspekata nacionalizma i fundamentalizma, primjerice kako se koristi zamjenica “mi” u diskursu (ibid: 96).

Autori navode rastuću važnost jezika u (kasnom) modernitetu, kao i to da u društvenim teorijama sve više raste svijest o važnosti uloge jezika u društvu (ibid: 74). Posebna je pozornost u knjizi posvećena teorijama Harveya, Giddensa i Habermasa koje autori “čitaju” iz lingvističke perspektive, nastojeći operacionalizirati njihove koncepte za kritičku analizu diskursa. Pritom ne žele specifično priključiti CDA ni jednoj od spomenutih teorija već općenito području društvene teorije (ibid: 75).

Od postmodernističkih teorija Chouliaraki i Fairclough očekivano u svoj konceptualni okvir ne uključuju one koje “napuštaju projekt društvene borbe i promjene” odnosno “postmoderne ontologije koje poistovjećuju društveno s diskursom” i “epistemologije koje zastupaju poziciju “samo igre” (engl. *just gaming*) za teorijsku praksu” (ibid: 89). S druge strane, autori prepoznaju djelomičnu kontingenciju i otvorenost suvremene društvene zbilje. Autori u knjizi na više mjesta (1999: 16; 32–33; 126; posebice treće poglavlje itd.) naglašavaju dijalektički odnos diskursa sa strukturom s jedne te s interakcijom s druge strane. Analiza diskursa trebala bi, po njihovom mišljenju, uvijek imati na umu obje dimenzije. Fokusom samo na strukturu (strukturalizam) gubi se iz vida djelatnost pojedinaca i događaja koji djeluju povratno na strukture koje ih uvjetuju. Fokusom samo na diskurs kao interakciju, odnosno pojedinačne diskursne događaje gube se iz vida strukture i odnosi moći koji ograničavaju događaje, diskursne prakse i pojedince u njihovom specifičnim diskursnim pozicijama i odnosima prema diskursu. Opozicija između strukturalizma i interpretativizma, koju autori prepoznaju u kritičkim društvenim znanostima, treba biti nadiđena u korist konstruktivističkog strukturalizma (ili strukturalističkog konstruktivizma), smatraju Chouliaraki i Fairclough (1999: 28–29).

2.5.4.2. Artikulacija i konjunktura

Društveni se život sastoji od *praksi*, “habitualiziranih načina, vezanih za određeno mjesto i vrijeme) u kojima ljudi koriste resurse (materijalne ili simbolične) kako bi zajedno djelovali u svijetu” (ibid: 21). Fokusiranje na prakse u istraživanju društvenog života autori smatraju prednošću jer su prakse locirane između struktura i konkretnih događaja. Elementi društvenog života koji su dovedeni u vezu u praksi nazivaju se *momentima* te prakse, a svaki

moment “internalizira” druge unutar prakse, no nije svodljiv na njih. Koncept *artikulacije*, preuzet je od Laclaua i Mouffe (1985/2001), kao i koncept/termin *momenata* društvene prakse. Artikulacija kod Chouliaraki i Fairclougha (1999) opisuje odnose među momentima prakse i dinamiku internalizacije među njima. “Artikulacija implicira da su elementi društvenog, prvo, u promjenjivim međusobnim odnosima, iako ih se artikulacijom može stabilizirati u više ili manje permanentne odnose kao momente prakse, te, drugo, da su transformirani u procesu dovodenja u međusobne odnose” (ibid: 21). Za ovako postavljen koncept društvene prakse, jezična je ambivalentnost termina prakse (engl. *practice*) dobrodošla, smatraju autori. Tome je tako jer se značenje termina praksa kreće između “društvenog djelovanja” i nečeg što je otvrdnulo u relativnu stabilnost (habitualno djelovanje) (ibid: 21–22). Slična je ambivalentnost i kod pojma “subjekt”, između podređenosti/subjektiviziranosti diskursom i društvenim strukturama te s druge strane aktivnog djelovanja (ibid: 25).

Chouliaraki i Fairclough kao razinu posredovanja između društvenih struktura, koje su relativno stabile, i diskurzivnih događaja uvode *konjunktore* (engl. *conjunctures*). Konjunktore su “relativno trajne skupine ljudi, materijala, tehnologija i dakle praksi (u značenju relativnih stabilnosti) oko određenih društvenih projekata u najširem smislu riječi” (ibid: 22). Autori kao primjere konjunktura navode borbu za pravo glasa žena i proces proširenja bolnice. Konjunktore mogu dakle obuhvaćati i prožimati više institucija, a rasponi njihova trajanja su raznoliki. Fokus na konjunktore omogućuje istraživačima određenog diskursa da se ne usmjere samo na izolirane događaje, već na nizove događaja čiji se učinci mogu pratiti kroz vrijeme (ibid: 22).

Chouliaraki i Fairclough (ibid: 22) navode sljedeće karakteristike društvenih praksi: (1) prakse su produktivne, one oblikuju društveni život; (2) svaka je praksa locirana u mrežu praksi koja determinira njezinu “unutarnju” konstituciju; (3) prakse imaju refleksivnu dimenziju – ljudi generiraju reprezentacije onog što i kako rade. Objasniti ćemo kratko ova tri zaključka. Konstruktivni aspekt diskursa odnosno praksi nije novost u teoretizaciji CDA. No, autori ovdje napominju da se društveni svijet proizvodi svim praksama, materijalnim i/li simboličkim/semiotičkim, s time da su potonje u kasnom modernitetu sve zastupljenije. Svaka praksa, pa i jezik primjerice ima fizičke (materijalne – u ovom slučaju pisane, govorene) i simboličke elemente (ibid: 23). Drugo obilježje navodi da je svaka praksa “locirana u mrežu praksi koje “izvana” determiniraju njene “unutarnje” karakteristike (ibid: 23). Ovu točku možemo povezati s gore spomenutim konjunkturama. Mreže praksi određene su odnosima moći a pomične (engl. *shifting*) artikulacije praksi povezane su

s borbama za moć. Reflektivnost praksi pak znači da sve prakse imaju diskurzivni aspekt te da su uhvaćene u društvene borbe: “Diskurzivno konstruiranje praksi je i samo dio praksi – to je što reflektivnost znači” (ibid: 26).

2.6. Osvrt prema prvom poglavlju: interdiskurzivnost, stil, multimodalnost

Dosadašnji prikaz kritičke analize diskursa iz perspektive N. Fairclougha i L. Chouliaraki, a posebice njihovih razmišljanja o odnosu diskursnih tipova, interdiskurzivnosti, artikluacije i društvene promjene, dopušta nam zaključiti da je analiza diskursa u suvremenim društvima zapravo analiza interdiskurzivnosti. O interdiskurzivnosti kao općem stanju diskursa u društvu, oni pišu: “Tvrdimo da je ovakva hibridnost nesvodiva karakteristika kompleksnog modernog diskursa te da koncepti “poretka diskursa” i “interdiskurzivnosti” čine moćan [teorijski i analitički] resurs (ibid: 59).

Ryznar (2013; 2014) u disciplinarnom okviru stilistike razrađuje Faircloughov koncept interdiskurzivnosti, prilagođujući ga analizi literarnog (inter)diskurza (2013). Ta autorica pritom slijedi i književnoteorijsku koncepciju stila kao diskurzivne kategorije i identitetske navigacije Marka Juvana (2011). U potonjem je slučaju riječ o koncepciji stila koja dekonstruira ideju stila kao izbora. Ideju subjekta koji svjesno i namjerno bira izražajna sredstva Juvan proglašava iluzijom, naglašavajući da je izbor uvijek određen konvencijama i praksama vezanima uz žanrove, sociolekte, dijalekte, govorne čino ve, registre i druge potkodove (prema Ryznar 2014: 58). U širem smislu, dekonstrukcija stila kao izbora utemeljena je poststrukturalistički, uvidom da “subjektom govora raspolažu oni” (diskursi) te uvidom da je “stil (kao i identitet) određen dvojno, odnosima ponovljivosti i razlikovnosti” tako što “upućuje na subjektovu “istovjetnost” (individualnu posebnost) te na njegovu uključenost u druge diskurse, jezike i tekstove” (Ryznar 2014: 58). Stil se u ovako postavljenoj diskursno-stilističkoj teoriji poima kao princip izgradnje tekstualnog identiteta. Taj se tekstualni identitet ostvaruje interdiskurzivno, “uključujući” u sebe (kao svoje momente) u procesu svoje artikulacije elemente drugih tekstova, diskursnih tipova, žanrova, stilova, a “isključujući” neke druge.

Stilovi se dakle, kao i disursi i subjekti u takvoj diskursnostilističkoj teoriji shvaćaju dvojno odnosno dijalektički. U skladu sa zauzimanjem “srednjeg puta” između determiniranosti (kao pasivnog stanja) i determiniranja (kao aktivnog djelovanja) između diskursa i društvenih struktura možemo zaključno ustanoviti:

(1) moguća su različita diskurzivna uokviravanja komunikacije odnosno različite interpretacije jednog te istog teksta. To pak ne znači da su sve interpretacije jednako moguće i validne. O tome govore Chouliaraki i Fairclough (1999: 136; treće poglavlje) kao o razlici između epistemičkog relativizma i relativizma suda).³⁸ Prisjetimo se ovdje i Millsina (1992) poimanja čitanja “s otporom” s jedne strane, ali i, s druge strane, Faircloughova (1992) stava o mogućnosti nepomirivanja diskontinuitetnih elemenata teksta u jedinstvenu i koherentnu interpretaciju.

(2) procesi interdiskurzivnosti koje promatramo u određenom tekstu/diskursu kao njegove tvorbene mehanizme mogu biti uvjetovani namjerom autora, ili, skupine autora (posebice u produkciji multimodalnog teksta), no jednako tako i odrazi diskurzivnih praksi i diskursnih tipova koji postoje (donekle) neovisno o pojedincu. Kada do interdiskurzivnosti, kao “principa gradnje teksta” dolazi autorskom namjerom, Ryznar takvu pojavu naziva stilizacijom, a kada do “miješanja diskurzivnih matrica” dolazi “nesvjesnim radom samog jezika” zove ju preregistracijom (2014: 64). Ryznar pritom govori o književnom diskursu, čije društveno polje nije istovjetno ne-literarnim diskursima, što treba imati na umu budući da je jedno od središnjih pitanja književne teorije (usp. Compagnon 2007) pitanje autorske namjere. Ono će biti dakle značnije u književnom polju negoli primjerice u poljima popularne glabe i medijske kulture iako ni u tom poljima odnosno tekstovima/diskursima koji im pripadaju nije zanemarivo.

38 Uzmemo li u obzir konstitutivnu narav diskursa, odnosno diskurzivno posredovanje stvarnosti Chouliaraki i Fairclough (1999) postavljaju zanimljivo pitanje teorijske diskursne prakse i njezina odnosa prema onome što zovemo stvarnost. Jednostavnije rečeno, kako procijeniti relevantnost i “istinitost” jednog diskursa naspram drugog kada govore o istom problemu, posebice u okviru akademskog diskursa? Chouliaraki i Fairclough (1999: 136) čine razliku između epistemičkog relativizma, prema kojem su svi diskursi derivirani iz određenih pozicija i reflektiraju te pozicije te relativizma suda (engl. *judgmental relativism*) prema kojemu su, budući da nema načina ocjenjivanja diskursa prema njihovom preklapanju sa stvarnosti, svi diskursi jednako dobri ili loši konstrukti stvarnosti. Autori odbacuju relativizam drugog tipa i smatraju da se “komparativne prednosti i limitacije različitih diskursa stalno prosuđuju unutar procesa praksi” – u našem slučaju teorijske prakse – te dodaju da o ovome možemo misliti “u okviru artikulacije diskursnog momenta s ostalim momentima društvene prakse – koliko je dobar ovaj diskurs za mišljenje (percipiranje, osjećanje, evaluaciju)?; koliko je dobar za materijalno djelovanje? (...)” (ibid). Dakle, pristup “stvarnosti” mimo diskursa nije moguć, no nisu ni svi diskursi jednaki u svojim konstruktima stvarnosti: unutar svake društvene prakse valja odrediti koji diskursi “odgovaraju” nediskurzivnim kretanjima, koji ih bolje/cjelovitije objašnjavaju itd.

U skladu s gore rečenim, stilu pristupamo ponajprije kao dimenziji diskursa. Stil je kao takav određen već u teorijskom radu M. Biti (2004) posvećenom okvirima i ciljevima diskursne stilistike. Biti stil definira kao “produkt međudnosa diskursnih praksi u diskursnom polju” (2004: 157). Ryznar govori i da se “iluzija o slobodnom subjektu govora, koji po potrebi bira iz stilske inventara jezičnog sustava, u teoriji diskurza raskrinkava kao utopija” (2014: 58). Naglasak u ovakvim diskursno-stilističkim pristupima stavlja na stil kao “proizvod precepcije i interpretacije” čitatelja koji uočava i one elemente koji nisu nastali autorovom namjerom, “od autorovih nesvjesnih semiotičkih trzaja, preko recikliranja stereotipa i ideologema, do njegove “bačenosti” u historijsko stanje jezika, svesti i svijeta” (Juvan 2010, prema Ryznar 2014: 59).

Kada je stil dakle kao analitička kategorija postavljen (inter)diskurzivno, stilske značajke proučavanog diskursa mogu kao predmet analitičkog interesa uputiti na diskurzivni sastav tog diskursa. Prvo istraživačko pitanje u ovom kontekstu može glasiti: koji/kakvi su elementi, iz kojih ishodišnih diskursa artikulirani kao momenti određenog teksta? Zatim, u kakvim se odnosima ti momenti – kao stilske odlike interdiskurzivnosti – nalaze u novoartikuliranom, proučavanom tekstu? Odgovori na ta pitanja u sljedećem interpretativnom koraku mogu uputiti na interdiskurzivne veze konjunktura koje s jedne strane diskurzivno proizvode teksts, kao i onih koje, s druge strane, proizvode diverzifikaciju unutar samog kulturnog diskursa kojemu analizirani tekst pripada.

Nacrt za diskursnostilističku analizu neoklaskog diskursa tema je sljedećeg poglavlja, u kojemu sintetiziramo do sada izložene teorijske i metodološke stavove te predstavljam ključne koncepte korištene u konceptualizaciji i analizi neoklaskog diskursa. Prije toga, pak, naglašavamo da je koncept diskursa u tradicijama koje slijedimo, izrazito multimodalan. Ova nam je činjenica važna budući da i sami smatramo kako je multimodalnost važan okvir razumijevanja reprezentacija identiteta u neoklaskom diskursu. Iako je Fairclough već u knjizi *Discourse and Social Change* (1992) naznačio otvaranje ovakvoj konceptualizaciji diskursa, Chouliaraki i Fairclough u potpunosti prihvaćaju ovakvu, semiotički širu, konceptualizaciju diskursa. Stoga prema ovim autorima “diskurs” uključuje:

jezik (pisan i govoren i u kombinaciji s drugim semiotičkim elementima, primjerice glazbom pri pjevanju), neverbalnu komunikaciju (izraze lica, pokret tijela, geste, itd.) te vizualne slike (primjerice fotografija, film). Koncept diskursa može se razumjeti kao određena perspektiva pri promatranju ovih različitih oblika semioze – koja ih vidi kao momente društvenih praksi u njihovoj artikulaciji s drugim ne-diskurzivnim momentima (1999: 38).

3. Nacrt za stilističko-diskurzivnu analizu neoklanskog diskursa kao primjer kulturalnog interdiskurza

3.1. Uvod

U drugom smo poglavlju dali pregled ključnih koncepata kritičke analize diskursa kao jedne od diskursnih teorija te njezinih dodirnih točaka s diskursnom stilistikom. Prikazali smo kritičku analizu diskursa s posebnim naglaskom na pristup Normana Fairclougha uz reference na diskursnu teoriju (Laclau i Mouffe) i druge kritičko-analitičke pristupe (Jäger, Wodak, van Dijk). Cilj trećeg poglavlja jest, nastavljajući se na prethodna dva, preciznije analitički pozicionirati neoklanski diskurs kao interdiskurs suvremene kulture, kao i metodologiju za njegovo proučavanje.

U ovom poglavlju nastojimo integrirati prikazane pristupe u metodološki koherentan sustav. Prvi je dio poglavlja posvećen stoga sintezi diskurzivne stilistike i kritičke analize diskursa. Diskurzivna stilistika se, kako je prikazano u prvom poglavlju, zapravo razvila u suradnji s kritičkom analizom diskursa. Drugi dio poglavlja otvara (u prvom dijelu poglavlja integriran) diskursnostilistički metodološki okvir polju kulturalnih studija. Raspravlja se o navodnoj nekompatibilnosti kulturalnih studija i tekstualne analize te predstavljaju neki od pristupa koji zagovaraju ovakvu sintezu, čemu, barem u teorijskoj pozicioniranosti, teži i naše istraživanje.

Predlažemo nacrt za analizu neoklanskog diskursa kao diskursnostilističkog istraživačkog područja. Taj nacrt čitateljima može biti idejno i metodološki instruktivan za analizu drugih tipova tekstova odnosno diskursa koji su (na usporediv način) interdiskurzivno kompleksni. U našem se prikazu dalje diskursna stilistika s jedne strane otvara kritičkoj analizi diskursa (i srodnim disciplinama), dok se s druge strane otvara području koje se obično naziva kulturalnim studijima.

3.2. Stilistika i kritička analiza diskursa

3.2.1. Kompatibilnost diskursne stilistike i CDA

Prožimanja stilistike i kritičke analize diskursa donekle su dobro zacrtana, budući da su ona konstitutivna za diskursnu stilistiku kako smo prikazali u prvom poglavlju. Anera Ryznar u diskursnoj stilistici, kao diskursno prevrednovanoj funkcionalnoj stilistici, prepoznaje najplodniju suradnju između stilistike i kritičke analize diskursa (2014: 56). Diskursna se stilistika ustrojava oko diskursa kao svog središnjeg termina i područja stilističkog interesa, “što već i samo po sebi upućuje na među-/kroz-disciplinarno protezanje okvira ove discipline” (Biti 2004: 158).

Stil, središnji pojam stilistike, u diskursnoj se stilistici poima relacijski, kao rezultat raznolikih i mnogostrukih gibanja u diskursnome polju. Tekst se poima kao poprište diskurzivnih borbi (Biti 2004), tragovi kojih ostvaruju njegove stilske efekte u kontekstu produkcije i interpretacije. Određenjem stila kao diskursne kategorije postaje potrebno odrediti interdiskursni sastav promatranog teksta kao i njegove diskursne okvire – što je cilj i našeg rada. Stoga ćemo u analizi neoklapskih tekstova govoriti o diskursima baštine, nostalgije, patriotizma, turizma i drugih diskursnih tvorevina.

Kako smo prikazali u prvom poglavlju, zapažene rasprave o stilistici (inter)diskursa u Hrvatskoj teorijski su postavile diskursnoanalitičke okvire stilistike (Biti 2002) te interesna žarišta stilistike diskursa (Biti 2004), dok je recentnije postavljen i nacrt za (literarnu) stilistiku interdiskurza (Ryznar 2014). Kako bismo kontekstualizirali naš rad u okviru dosadašnjih hrvatskih diskursnostilističkih radova, prije samog nacrtu za analizu neokalpskog diskursa u ovom radu, osvrnut ćemo se na diskursnostilističku studiju M. Kovačević i L. Badurine *Raslojavanje jezične stvarnosti* (2001). Objasniti ćemo zašto taj rad nismo uklopili u diskursnostilističke okvire kakve nudi ova studija već smo radije u okvire vlastitog istraživanja postavili direktnu komunikaciju s kritičkom analizom diskursa kakvu smo predstavili u drugom poglavlju.

3.2.2. Diskursna stilistika Kovačević i Badurine (2001) kao okvir za analizu NKD-a: prednosti i nedostatci

Budući da predmet našeg istraživanja nije literarni diskurs već diskursni tip koji se po mnogočemu može smjestiti u sferu popularne glazbe odnosno popularne (medijske) kulture, nameće se pretpostavka da bismo okvir za naše

istraživanje mogli naći u diskursnoj stilistici koja se bavi neliterarnim tipovima diskursa. Diskursom u ovom kontekstu smatramo “svaku jezičnu praksu vezanu nekim sklopom konvencija (ustaljenom tematikom, stilskim oblikovanjem, pragmatičkom funkcijom, ponovljivim okolnostima, tipičnim jezičnim vrstama i žanrovima, subjektima i objektima znanja)” (Ryznar 2013: 18).

Studiju M. Kovačević i L. Badurine *Raslojavanje jezične stvarnosti* (2001) spomenuli smo kao značajnu stoga što prva u hrvatskom stilističkom kontekstu preoblikuje funkcionalnu stilistiku u stilistiku diskursa. Ona se dakle većim svojim dijelom bavi neliterarnim diskursnim tipovima. Usto, ta studija opisuje multimedijalni diskurs, a koristi se i konceptom interdiskurzivnosti koji je središnji i u našem razumijevanju diskursa. No, konceptualizacija raslojavanja diskursnog polja kakvu su razradile autorice ne nudi, čini nam se, u potpunosti odgovarajuće okvire za opisivanje diskurzivnog sastava neoklanskog diskursa (dalje se u tekstu koristi kratica NKD). Nepodesnost se prvenstveno pokazuje posljedicom i dalje snažnog nasljeđa funkcionalne lingvistike pri podjeli i opisu diskursnih tipova. U ovom nam se kontekstu za naše istraživanje činilo primjerenijim ne pokušati uklopiti neoklanski diskurs i njegove žanrove u neke od ponuđenih diskursnih tipova (v. dalje u tekstu). Također, nesumjerljivost naše konceptualizacije neoklanskog diskursa naspram one autorica spomenute studije jest i u nesumjerljivosti paradigmi multimedijalnosti i multimodalnosti. Iako se u ovom radu koncentriramo prvenstveno na tekstualna značenja i reprezentacije, multimodalnost je važan dio šire konceptualizacije neoklanskog diskursa i oblikovanja značenja u njemu. S druge strane, temeljna konceptualizacija odnosa u diskursnom polju, koncepti hibridizacije, interdiskurzivnosti, intertekstualnosti te diskursnih tipova koje ove autorice iznose sumjerljivi su onima iznesenima u ovom radu.

Od Kovačević i Badurine (2001), preuzimamo stoga temeljnu premisu da diskursne tipove (diskurse) možemo razlikovati na višim i nižim razinama apstrakcije (diskursi i poddiskursi). Diskursni su tipovi na razini konkretizacije sačinjeni od tekstova (2001: 19). To što na najvišoj razini apstrakcije autorice razlikuju 5 diskursnih tipova *po funkcijama* (ibid: 20) odražava naslijeđe funkcionalne stilistike te je pedagoški je i analitički korisno. Temeljnu mrežu tipova čine privatni, javni, specijalizirani, literarni i multimedijalni diskurs. Za karakterizaciju neoklanskog diskursa unutar ovako postavljene mreže diskursnih tipova valjanom bi se kandidatima pokazali multimedijalni diskurs (klapski video spotovi, albumi) te javni diskurs (klapsko pjevanje kao dio popularne kulture u širem smislu, a u užem smislu nastupi i njihova medijska reprezentacija). Ako se radi o tradicionalnim a nanovo izvođenim klapskim tekstovima, možemo ih tretirati i kao primjere literarnog (narodna

književnost), ali i javnog diskursa. Za karakterizaciju (neo)klapskog diskursa međutim važnim čimbenikom smatramo i diskurs etnomuzikološke struke i drugih, dakle specijalističkog diskursa koji je u prošlosti oblikovao, i nastavlja oblikovati shvaćanja, izvedbe i razvoj (neo)klapskog diskursa i putem medija (multimedijalni i javni diskurs). Također, izvodi li se klapska pjesma u čijem domu i intimističkom okruženju, takav diskurzivni događaj možemo smatrati i ostvarajem unutar privatnog diskursa.

I dok koncept interdiskurzivnosti kojem autorice daju središnje mjesto u knjizi omogućuje analizu ovakvih diskurzivnih prožimanja, smatramo da nije nužno u diskurzivnostilističkoj analizi NKD-a slijediti podjelu na 5 tipova. Nasuprot tome, koncept artikulacije preuzet iz CDA omogućuje nam promotriti dani tekst ili (nastajući) diskursni tip bez prethodno određenog okvira mreže diskursa. Takav veći dinamizam, kao i koncept diskursnih konjunktura, koji iz društveno-kritičke perspektive omogućuju objasniti nastajuće diskursne tipove, smatramo prednošću za istraživanje našeg tipa. Diskursno uokviravanje i analiza NKD-a bit će tako određeni konjunkturuom diskursa popularne kulture, turizma, baštine itd. kao diskursnih domena te diskursa Mediterana kao tematskog diskursa (o čemu više u nastavku). Otvaranje diskurzivne stilistike NKD-a prema kritičkoj analizi diskursa omogućuje nam fokusiranje na NKD kao dio društvene promjene, što izlazi iz okvira komunikacijski/lingvistički zadane funkcionalne stilistike i diskursivne stilistike koja se na njoj temelji. S druge pak strane Kovačević i Badurina smatraju svaki tekst mozaikom interdiskursnih (i intermedijalnih) obilježja, makar latentnih (2001: 34–35), što pokazuju i naše analize (Buljubašić 2020).

Postavljanjem koncepta interdiskurzivnosti u središte rada dakle, slažemo se s Kovačević i Badurinom (2001) te Ryznar (2014), da je interdiskurzivnost kao obilježje polja odgovorno za nastajanje novih diskursa kakvim smatramo NKD. Upravo ćemo u analitičkom dijelu rada pokušati opisati interdiskurzivnost NKD-a, ili kako smo to ranije nazvali, njegov “diskurzivni sastav” koji proizvodi specifične stilske efekte NKD-a. Fairclough međutim u konceptu interdiskurzivnost više podcrtava njegov nesvodiv odnos s društvenim promjenama.³⁹

Osvrnut ćemo se i na konceptualizaciju multimedijalnog diskursa Kovačević i Badurine (te Cecilije Jurčić koja je suautorica na ovom poglavlju; 2001). Ishodište multimedijalnog diskursa autorice prepoznaju u višedimenzionalnosti ljudskog govora, koji zahvaljujući vrednotama govorenog jezika istodob-

39 O različitom poimanju odnosa interdiskurzivnosti i intertekstualnosti kod N. Fairclougha te M. Kovačević i L. Badurine, vidi Ryznar (2014).

no omogućuje i komentiranje govorenog. Multimedijalni diskurs definiraju kao skup jezičnih, parajezičnih⁴⁰ i nejezičnih (slikovnih, zvukovnih) elemenata koji je “pronašao svoj oslonac u sredstvima masovnog komuniciranja i u pratećim tehničkim mogućnostima obrade zvuka i slike, pa u skladu s time i pridruživanja zvuka i slike jeziku” (2001: 157). I dok autorice prepoznaju sve veći udio slike i zvuka u (jezičnoj) semiozi, njihov je pogled na multimedijalni diskurs dominantno filološki, lingvocentrički utemeljen: “Jezični je aspekt imanentan multimedijalnome diskursu; on je osnovica jezičnoga rastakanja i njegova pretapanja s drugim kodovima” (ibid: 166). Iz konteksta filološke discipline, ne iznenađuje da se vizualni i akustički elementi⁴¹ pridodaju parajezičnom planu poruke u ovakvoj konceptualizaciji *multimedijalnog* diskursa (ibid: 168). Riječ je o perspektivizmu kakav se nastoji izbjeći u *multimodalnoj* paradigmi (Kress 2010). Ono što nam se na ovom mjestu čini važnijim istaknuti jest da je riječ o različitim paradigmama te da jedna ne mora zamijeniti drugu, budući da se perspektive medijalnosti i modalnosti nadopunjuju. *Multimodalan* znači onaj koji koristi više semiotičkih resursa za izražavanje: jezik (govor i pismo kao dva različita modusa), sliku, zvuk itd. Iste resurse opisuju i autorice u raspravi o multimedijalnom diskursu, no ne praveći razliku među pojmom semiotičkog resursa komunikacije te medija komunikacije. Ovu je razliku naglasila tek teorija multimodalnosti koja u humanističkim znanostima predstavlja noviji (teorijski) razvoj od onog multimedijalnog. Primjerice, multimodalnost ukazuje na to da tiskani medij (novine) komunicira koristeći više modusa komunikacije: pismom, bojom (tinte), tipografijom, vizualnim elementima (fotografijama, faksimilima dokumenata koji opet inkorporiraju moduse boje i tipografije itd). Novine su stoga multimodalne no monomedijalne. Videospot NKD-a je pak multimedijalan i multimodalan, pri čemu su ove dvije karakteristike međusobno uvjetovane, no to, kako pokazuju tiskani mediji, nije nužnost. Kako napominju Kress i van Leeuwen (2001: 67), medij

40 U parajezik su uključeni zvukovi (uzdasi, usklici), mimika i geste, pa i prozodij-ska sredstva (netipično naglašavanje, duljenje glasova) (Kovačević i Badurina 2001: 155). No, ima i nejezično zasnovanih postupaka, koji su “parajezični i onda kad se začinjaju izvan samoga jezika” (ibid: 165).

41 Oni pokrivaju konotativni aspekt poruke: “Slika i zvuk, u osamostaljenom vidu, no usidreni u riječ, postaju tu sredstvom preoznačavanja riječi” (2001: 160). Lingvocentrična perspektiva autorica vidljiva je ne samo u teorijskoj raspravi nego i u analitičkim primjerima obilježenima odabirom materijala u kojem jezični sloj jest dominantan.

i modus su relativno samostalni – načini njihova spajanja su rezultat društvene organizacije semioze.

Iz navedenih razloga za bogatiju konceptualizaciju semiotičke kompleksnosti neoklanskog diskursa i njegove višestruke i višeslojne društveno-diskurzivne pozicioniranosti smatramo prikladnijim razvijati stilističku analizu na zasadama diskursne stilistike u onom smjeru u kojem se ta disciplina otvara kritičkoj analizi diskursa i kulturalnim studijima. Razlog je i taj što naše istraživanje, iako utemeljeno u analizi tekstova, uklapamo u šire zamišljen okvir analize neoklanskog diskursa u cjelini. Neoklanski diskurs u ovom širem smislu sadrži više žanrova i diskursnih tipova koji su multimodalno (i multimedijalno) artikulirani, a što pojašnjavamo u četvrtom poglavlju.

3.3. Nacrt za stilističko-(kritičko)-diskurzivni okvir i analizu NKD-a: pregled najvažnijih koncepata

3.3.1. Diskurs i zbilja

Kako je u prethodnom poglavlju pojašnjeno, ovaj se rad temelji na epistemološkoj premisi razlikovanja diskurzivnih i nediskurzivnih društvenih procesa. I diskursna teorija i kritička analiza diskursa dijele sociokonstruktivističku paradigmu prema kojoj diskursi oblikuju društvenu stvarnost, subjekte te odnose među njima. Razlikuje ih međutim konceptualizacija stupnja ne/ograničenosti koju pritom diskursi imaju. Kritička analiza diskursa diskurzivno omeđuje nediskurzivnim. Chouliaraki i Fairclough (1999), iako pozajmljuju od Laclaua i Mouffe (1985/2001) koncept artikulacije, kritiziraju diskursnu teoriju na temelju toga što artikulaciji kao takvoj pripisuju – bez obrisa na lokaciju proizvodnje diskursa – preveliku moć u kreiranju diskurzivne-društvene promjene. Diskurzivna teorija ne omogućava predviđanje za koje je društvene grupe vjerojatnije da će proizvoditi reproduktivne, odnosno kreativne artikulacije. Žižek i Eagleton, navodi Rear (2013) kao značajan nedostatak diskursne teorije ističu njezin neuspjeh u objašnjavanju političkih interesa, odnosno povezivanju interesa i društvene pozicije, pa Eagleton tvrdi da se “čini sasvim slučajnim što svi kapitalisti nisu također socijalisti revolucionari” te da “nema “sirovog materijala” na kojem politika i ideologija djeluju, jer su društveni interesi njihov produkt, a ne ono od čega oni dolaze. Politika i ideologija stoga postaju samo-konstituirajuće, tautološke prakse” (Eagleton 1991, u Rear 2013: bez paginacije). Kritička analiza diskursa, razlikuje pak diskurzivne i nediskurzivne dijelove stvarnosti koji su u dijalektičkom

odnosu (jedan oblikuje drugog i njime je oblikovan). Takva je konceptualizacija preuzeta i u ovom radu i omogućuje nam, primjerice, na jasniji način govoriti o diskursnim pozicijama i diskursnim događajima.

3.3.2. Interdiskurzivnost

U ovom radu je fenomen suvremene popularizacije klapskog pjevanja i ostalih mijena koje prate taj proces (usp. Biti i Grgurić 2010, Čaleta 1999) i koje se u njemu reflektiraju postavljen diskurzivno. Neoklapski je diskurs postavljen kao interdiskurs, dok se princip interdiksurzivnosti smatra općim principom poretka diskursa u suvremenom društvu (usp. Chouliaraki i Fairclough 1999; Kovačević i Badurina 2001).

Fairclough je, kako smo naveli u prethodnom poglavlju, konstitutivnu intertekstualnost postavio kao kategoriju koja objašnjava “kako je diskurzivni tip konstituiran kombinacijom elemenata iz poretka diskursa” (1992: 118). Pri oblikovanju/artikuliranju tekstova, opća pretopljenost polja diskursa dolazi do izražaja katkad interdiskurzivno, a katkad intertekstualno.⁴² Učinci obaju ovih načina iz teksta se mogu iščitati kao aspekti stila.

U poglavlju knjige *Raslojavanje jezične stvarnosti* naslovljenom “Interdiskurzivna i intradiskurzivna prožimanja” Kovačević i Badurina prvo konstatiraju: “Polje je diskursa, kontinuirano upozoravamo, heterogeno, konfliktno, dinamičko, pretopljeno” (2001: 183). U težnji delimitacije pojava u ovom dinamičkom polju, autorice razlikuju diskursne tipove i podtipove, a odnose među njima kao intradiskurzivne, kojima imenuju kretanja unutar istog diskursnog tipa, te interdiskurzive, kojima imenuju kretanja među različitim diskursnim tipovima (ibid: 186–187). S obzirom na pretopljenost polja diskursa kao njegova “normalnog stanja”, nema čistog iskaza, koji bi pripadao samo jednome diskursnom tipu: “*Intradiskurzivnost*, pa i *interdiskurzivnost*,

42 Iako se terminološki može činiti da je interdiskurzivnost podređen pojam intertekstualnosti, budući da Fairclough (1992) razlikuje “manifestnu intertekstualnost” (intertekstualnost u užem smislu i u smislu u kojem se ovaj termin koristi u književnoj teoriji odakle je preuzet) te “konstitutivnu intertekstualnost” (interdiskurzivnost), ipak on ovu pojavu promatra kao odliku (poretka) diskursa, koja se na različite načine manifestira u tekstovima. Dapače, interdiskurzivnost je princip konstitucije diskurzivnih tipova, te ju se ne bi trebalo smatrati podređenom intertekstualnosti (usp. Ryznar 2014: 62–63).

imanentne su značajke svakog teksta, iako ne uvijek i zamjetne” (ibid: 190).⁴³ Prihvatanjem koncepta artikulacije kao mehanizma oblikovanja tekstova i diskursnih tipova, razlika između inter- i intradiskursnih obilježja pokazuje se za naše potrebe izlišnom, tim više što se granice među diskursnim tipovima smatraju propusnima. Intradiskurzivnost je tako metodološki koncept koji je koristan pri analizi točno određenog (pr. reklamnog, literarnog) diskursa, no u našoj analizi neoklaskovog diskursa neće biti na jednak način relevantan. Ryznar (2014) za potrebe analize literarnog diskursa pojednostavljuje shvaćanje interdiskurzivnosti kod Kovačević i Badurine. Potonje autorice interdiskurzivnost organiziraju piramidalno, kako slijedi:

Interdiskurzivnost kao “globalnu pojavu imanentnu polju diskursa, prisutnu u njemu i onda kad su komponente diskursnih tipova pretopljene do neprepoznatljivosti”.

Interdiskursnost kao “izravnije sučeljavanje konkretnih i prepoznatljivih diskursnih tipova”, a u višem stupnju to sučeljavanje postaje citatno, pri čemu se i sam pojam teksta konkretizira.

Intertekstualnost, koja podrazumijeva prepoznatljivost preuzetih tekstualnih predložaka pa se s tog aspekta motre “oni tekstovi koji izravnije upozoravaju na svoje predloške, bile te prepoznatljive oznake kontrapunktno uključenih drugih diskursnih tipova ili – posve eksplicitno – tematsko-motivske i jezične relacije koje neki tekst ostvaruje spram nekog drugog teksta” (Kovačević i Badurina 2001: 191, prema Ryznar 2014: 61–62).

Ryznar (ibid:62) navedenu podjelu smatra logičnom, no zaključuje da “ostaje nejasno gdje se povlači granica između interdiskurzivnih i intertekstualnih pretapanja ako intertekstualna mogu uključivati i oznake diskursnih tipova, a interdiskurzivna se mogu konkretizirati do razine teksta”. Ona naglašava da je nemogućnost uspostave nedvosmislene razlike između teksta i diskursa u čitavoj diskursnoj teoriji uzrok ovim i srodnim teškoćama. Ryznar (2014) dakle u stilističkoj praksi ne razlikuje interdiskurzivnost (gore 1) i interdiskursnost (gore 2), iako priznaje njihovu razliku, što je primjer koji i mi terminološki slijedimo. I dok interdiskurzivnost u širem smislu postoji kao karakteristika čitavog polja diskursa, Ryznar za analitičke svrhe zanima tek

43 Nemogućnost razlikovanja inter- i intradiskursnih elemenata povezana je katkad s definiranjem “diskursnog tipa” i njegovih podtipova (koje se primjerice mogu usložnjavati od diskursnog tipa “sporta” preko diskursnog tipa “tenisa” do onog “profesionalnog tenisa”) (ibid: 188). Teškoće pri ovakvoj podjeli mogu predstavljati i dijalekti, sociolekti te intermedijalna, multimedijalna i multimodalna diskursna prožimanja.

interdiskurzivnost u užem smislu koja “može postati stilskim i strukturnim principom gradnje književnog ili nekog drugog teksta, bez obzira na to je li do miješanja diskurzivnih matrica došlo autorskom namjerom (stilizacija) ili nesvjesnim radom samoga jezika (preregistracijom)” (2014: 64). Intertekstualnim citatima Ryznar smatra one koji s tekstom primateljem uspostavljaju odnos 1:1, koji predstavljaju sami sebe, dok se interdiskurzivni citati prepoznaju ondje “gdje takvi citati postanu označiteljima kakve šire diskurzne sfere, gdje taj diskurz počnu konotirati i egzemplificiraju te tako proizvoditi stilske i druge učinke” (ibid).

Za potrebe ovog rada korisno je razlikovanje interdiskurzivnosti na jezično-stilskoj (užoj) i na semiotičkoj (široj) razini teksta. S jedne strane, kako navodi autorica, citiranje Matoševe poezije u romanu može biti intertekstualno pri čemu stihovi egzemplificiraju sami sebe, ili pak interdiskurzivno – pri čemu isti stihovi egzemplificiraju “poeziju” ili “modernost”. U potonjem slučaju riječ je o semiotičkoj interdiskurzivnosti, pojmu koji izvrsno upućuje na (multimodalnu) interdiskurzivnost neoklanskog diskursa s diskursima popularne glazbe, baštine, turističkog i drugih.

3.3.3. Artikulacija

Kod Fairclougha (1992) je interdiskurzivnost konceptualno vezana za diskursnu i društvenu promjenu. Poredak diskursa odnosno “zbroy svih žanrova i diskursa koji se koriste u određenoj domeni” delimitira što se u nekom trenutku može reći (Jørgensen, Phillips 2002: 72). No, pojedinci mogu utjecati na poredak diskursa “koristeći diskurse i žanrove na nove načine ili uvodeći diskurse i žanrove iz drugih poredaka diskursa” (ibid). Interdiskurzivnost se, kao znak promjene, smatra to značajnijom ako se prožimaju diskursi koji pripadaju različitim (tematski gledano) poretcima diskursa.⁴⁴ Interdiskurzivnost i artikulacija stoga su u najužoj vezi, budući da se artikulacijom naziva mehanizam proizvodnje diskursa. Artikulacijom Ernesto Laclau i Chantal Mouffe nazivaju svaku praksu koja uspostavlja odnos među elementima tako da je njihov identitet modificiran aktivnošću artikulacijske prakse (2001: 105). Ti

⁴⁴ Interdiskurzivnost se prema Faircloughu odvija unutar poretka diskursa i između poredaka diskursa. Posljednji tip nerijetko ukazuje na inovativnost. “Poredak diskursa” može biti poredak diskursa unutar neke institucije ili pak opći poredak diskursa u društvu. Zbog te zbunjujuće diferencijacije, radije se u ovom radu koristi “poredak diskursa” u općem smislu, a termin “polje diskursa” za određene društvene sfere i institucije (o tome v. dalje u ovom poglavlju).

autori smatraju da artikulacija može biti više ili manje reproduktivna ili kreativna, no svaka artikulacija, makar pripadala dominantnom diskursu, uvijek predstavlja barem minimalnu inovaciju. Isto, vidjeli smo, drže i Lillie Chouliaraki i Norman Fairclough (1999). Chouliaraki i Fairclough (1999), preuzimaju koncept artikulacije iz diskursne teorije Laclaua i Mouffe⁴⁵ (2001) tvrdeći da oni uspješno i instruktivno teoretiziraju o

otvorenosti i kompleksnosti modernog društvenog života – oni zahvaćaju nestabilnost i fluidnost društvenih procesa i identiteta te sveprisutno rastakanje i povlačenje granica, koji karakteriziraju kasni modernitet [...] smatramo da Laclau i Mouffe pružaju vrijedne konceptualne alate za analizu promjene u diskursu – posebice njihove konceptualizacije “artikulacije” i “ekvivalencije/diferencije (1999: 124).

Kako je navedeno u prethodnom poglavlju, diskurzivne prakse artikulacijom dovode momente⁴⁶ diskursa u međusobne veze. Stabilnost takvih veza je relativna i privremena, kao i ona u oblikovanju konjunktura. Interdiskurzivnost i hibridnost, važno je napomenuti, nisu uvijek znakovi promjene. Hibridnost je inherentna svim društvenim korištenjima jezika (1999: 13), pa ona može biti dijelom kako diskurzivnih strategija otpora, tako i strategija dominacije. Fairclough i Chouliaraki dakle koriste termin reartikulacije kako bi naglasili

45 Rear (2013) donosi zanimljiv primjer o diskusiji povodom okruglog stola u kojoj su sudjelovali istraživači kritičke analize diskursa te diskursne teorije, koji su se, usprkos otporu diskursnih teoretičara prema detaljnoj analizi vođenoj korak-po-korak metodologijom koju zagovaraju kritičari diskursa, uspjeli složiti da “kada je riječ o specifičnoj analizi teksta, razlike među perspektivama nisu toliko velike” (Sjolander 2011 u Rear 2013: bez paginacije). Sjolander i Payne smatraju upravo srodnost pojmova intertekstualnost i interdiskurzivnost s jedne te artikulacije s druge strane mostom među dvjema perspektivama (ibid).

46 Elementom se naziva znak čije značenje nije fiksirano u diskursu, a kada element postaje dijelom diskursa i njegovo je značenje njime određeno, tada postaje momentom tog diskursa. Laclau i Mouffe govore i o (uvijek privremenom) zatvaranju diskusa (eng. *closure*) odnosno zaustavljanju fluktuacije elemenata. Elementi posebno otvoreni različitim upisivanjima nazivaju se plutajućim označiteljima. U teoriji Laclaua i Mouffe (2001) to znači da je znak slobodan za raznolika upisivanja, no u praksi, pokazuje se, postoje restriktivni okviri upisivanja značenja jer se diskurzivne prakse uvijek nastavljaju na ranije proizvedena značenja kako bi mogle biti shvaćene. Ipak, artikulacijom nekih elemenata na novi način također mogu prouzrokovati promjenu. Tako pojam artikulacije služi za razumijevanje i promjene i reprodukcije, kao i Faircloughov pojam interdiskurzivnosti/intertekstualnosti i Jägerov (2001) pojam isprepletenost diskursa.

procesualnost diskursa i djelovanje subjekata, pri čemu potencijal za artikulacijsku promjenu ovisi o djelovanju subjekata u polju, o njihovim pozicijama i resursima. Budući da se značenje tekstova oblikuje i u recepciji, različite interpretacije stvaraju nove hibridnosti, dovodeći tekst u vezu s drugim tekstovima u procesu čitanja (ibid: 14).

Cilj je ovog rada postaviti temelje za opis interdiskurzivnost NKD-a u njegovu nastanku/oblikovanju. S druge strane, moguće je i postaviti pitanje o učincima rediskurzivizacije/reartikulacije elemenata poretka diskursa koji su značajni momenti NKD-a. Primjerice, u NKD-u su reartikulirani pojmovi “klapa” i “Dalmacija” koji kao momenti NKD-a dobivaju nova značenja u poretku diskursa. Drugim riječima, u NKD-u se kreira i prenosi novi tip znanja o ovim “objektima”. Pri analizi NKD-a, svaki se neoklapski tekst smatra primjerom artikulacije neoklapskog diskursa, u kojemu se na specifične interdiskurzivne načine, i sa specifičnim stilskim učincima, reprezentira dalmatinski identitet.

Usprkos pedagoškoj popularnosti Faircloughova trodimenzionalnog modela diskursa iz 1992. godine (Jørgensen i Philips 2000: 71), koncepte artikulacije i interdiskurzivnosti smatramo korisnijim metodološkim aparatom za istraživače suvremenog tipa diskursa kao što je neoklapski diskurs. Tomu je više razloga. Prvo, naša je analiza tekstualno orijentirana – produkcija i konzumacija se kao diskurzivne prakse ne analiziraju za sebe, iako se okvirno uzimaju u obzir.⁴⁷ Drugo, koncept artikulacije naglašava procesualnost i hibridnost diskursa. Ovaj nam koncept stoga omogućava nijansiraniji govor o prožimanju elemenata iz različitih diskursa u različitim omjerima u nekom tekstualnom predlošku, bez potrebe njegova (a priori) lociranja u jednu/određenu društvenu praksu ili diskursni (pod)tip. Treće, pojam artikulacije usmjeren je k analizi pojava kasnog moderniteta koje su bitno određene procesualnošću i hibridnošću, što smatramo prikladnim za analizu neoklapskog diskursa. Četvrto, i posljednje, koncept se artikulacije pojavljuje i u kulturalnim studijima, pogotovo onima koji zagovaraju korištenje metoda diskursne i/li tekstualne analize u kulturalnoj analizi (Lehtonen 2000, Threadgold 2003, McGuian 2010) o čemu se govori u posljednjem dijelu ovog poglavlja.

47 Drugim riječima, produkcijske prakse promatrat će se kao refleksi u tekstu, a u radu se ne koriste etnografske i sociološke metode (intervjui, ispitivanja publike, recepcije). Nasuprot tome, koriste se metode stilističkog istraživanja upotpunjenog diskurzivnom analizom te interpretacijske metode kulturalnih studija (studiji reprezentacije medijskih oblika).

3.3.4. Diskurni tip, žanr i konjunktura

Kritička analiza diskursa, te uže koncepti interdiskurzivnosti, artikulacije i s njima povezane društvene promjene omogućuju nam konceptualizirati neoklapski diskurs kao *novi diskursni tip*. Drugim riječima, impostacija neoklape kao (inter)diskursne tvorevine najuže vezane za brojne procese promjena u suvremenom (hrvatskom) društvu otvara mogućnost promatranja neoklapskog fenomena/diskursa kao, uvjetno govoreći, “slobodnog” od aprioristična određivanja NKD-a kao jednog od klapskih modela (više u Buljubašić 2020). Drugim riječima, ovakva nam konceptualizacija omogućava naglasiti *neo-* u “neoklapskom disursu”. Interdiskurzivnost dakle kreira novi diskursni tip uplivom većeg broja diskursa: klapski je interdiskurs tvoren prožimanjima s većim brojem različitih diskursā. Postavljanjem promatranog fenomena na ovaj način, otvara se mogućnost višestrukih odabira polazišne analitičke perspektive. Neoklapskom se fenomenu, impostiranom tako da je naglašena diskurzivna/društvena promjena (Fairclough 1992), može analitički pristupiti iz perspektive jednog ili više diskursa koji svojom interdiskurzivizacijom tvore ovaj novi diskursni tip. Koncepti artikulacije i konjunktura omogućuju nam nijansiraniiji govor o upravo takvim prožimanjima, njihovim uzrocima i učincima.

Žanr je kod Fairclougha definiran kao “relativno stabilan skup konvencija koji je povezan s društveno ratificiranim tipom aktivnosti koji dijelom utjelovljuje” (1992: 125). Takva definicija žanra ne podrazumijeva samo određeni tip teksta, već i određene procese proizvodnje, distribucije i konzumacije teksta” (ibid). Žanrom možemo smatrati neoklapski tekst, čitavu pjesmu (s glazbom) ili glazbeni video. Neoklapski diskurs artikulira te žanrove na različitim razinama pojavljivanja. Na neoklapski diskurs, također, nailazimo i u drukčijim žanrovskim materijalizacijama, primjerice u tiskanim promotivnim materijalima (omoti nosača zvuka, posterji za koncerte, letci) kao i onim audiovizualnim (medijski intervjui) ili u novinskim tekstovima. Žanrovima se mogu zatim smatrati i nastupi neoklape bili oni koncertni, (etno)festivalski ili intimistički.

Diskurzivna konjunktura (Fairclough i Chouliaraki 1999) koncept je koji nam omogućava mišljenje o tome kako određeni diskursi, društvene institucije i prakse ulaze u trajnije veze. Jedan od koraka analize odabranog diskursa, u našem slučaju NKD-a, jest odrediti u kakvoj se konfiguraciji praksi odabrani diskurs nalazi (ibid: 61). Konjunkturu Chouliaraki i Fairclough nazivaju “relativno trajne skupine ljudi, materijala, tehnologija i dakle praksi (u njihovom aspektu relativne permanentnosti) okupljenih oko određenih društvenih projekata u najširem smislu riječi” (ibid: 22). Pri analizi diskurzivnih

konjunktura važno je locirati ih unutar šire dinamike društvenog života kasnog moderniteta tako da se mogu procijeniti utjecaji društvenih i kulturalnih procesa na konjunkturu (1999: 137–8). U našem istraživanju, konjunkturu koju smo prepoznali kao konfiguraciju praksi koja uokviruje NKD pristupamo dominantno s diskurzivnog aspekta. Takav odabir odgovara i (filološkom) predmetu našeg istraživanja budući da Chouliaraki i Fairclough kao primjere za konjunkturu navode i “proširenje bolnice” i “građanske proteste 1960-ih” (ibid: 22; 51; 61).

Neoklapski diskurs je promatran iz perspektive konjunktуре određene diskursima “praktičnog mediteranizma” (Herzfeld 2005), baštine, turizma, nostalgije i drugih. Impostacija se neoklapske konjunktуре oslanja na postojeća istraživanja u imenovanim poljima. Ta su istraživanja, primjerice, uočila i istražila povezanost artikulacije mediteranskog identiteta s jedne te suvremene glazbe i književnosti s druge strane (Žanić 2010, Žanić 2012; Knežević 2013); mediteranizma i diskursa baštine, turizma i nostalgije (Rivera 2008; Oraić-Tolić 2007) te mediteranizma i klapskog pokreta (Čaleta 1999, 2003).

Identificirajući za sada spomenute diskurse ne iscrpljujemo čitav “sastav” konjunktуре neoklapskog diskursa, napominjemo i da je i delimitacija diskursa, institucija i praksi koji čine konjunkturu istraživački konstrukt. Neoklapski diskurs smatramo dijelom, ali i učinkom ovako naznačene konjunktуре. Prednost razmatranja konjunkturā nad izoliranim diskurzivnim događajima jest ta što “nam dozvoljava pratiti učinke ne samo individualnog događaja već niza konjunkturalno povezanih događaja kroz određeno vrijeme, [učinke] u održavanju ali i transformaciji (reartikulaciji) praksi” (Chouliaraki i Fairclough 1999: 22).

Vezano za konjunktуре važno je napomenuti dvije stvari. Prvo, stabilnost konjunkturā je trenutačna, ograničena u vremenu (Chouliaraki i Fairclough 1999: 22). Drugo, granice konjunktura su propusne. Drugim riječima, diskursi koji čine relativno stabilnu konjunkturu u stalnom su odnosu prožimanja s diskursima izvan konjunktуре (ibid: 61; usp. ibid: 58 o nenamjeravanoj hibridnosti otvorenog pisma u konjunkturi na razmeđu diskursa politike i prava). U tom smislu možemo istaknuti diskurs mediteranizma kao središnji diskurs neoklapske konjunktуре. Taj se diskurs u poretku diskursa (o hrvatskom nacionalnom) identitetu prožima, sukobljava i preklapa s drugim diskursima o nacionalnom identitetu. Time se potonji diskursi mogu dovesti u analitičku vezu s promatranim neoklapskim interdiskursom koji konjunktura proizvodi. Dakle, razmatranje diskursa koji u konjunkturu *nisu* uključeni ili pak onih koji su u antagonističkom odnosu s diskursom koji *jest* dio konjunktуре, može pridonijeti razumijevanju konjunktуре same.

3.3.5. Diskursni rukavac, diskursni događaj, diskursna pozicija

Termin *diskursni tip*, ili kraće *diskurs*, koristit će se kao opći termin kada nije potrebno razlikovati predmet od domene diskursa. Govor o seksualnosti možemo tako nazvati diskursom seksualnosti, govor o ženskom identitetu možemo nazvati diskursom femininosti, a govor o dalmatinskom identitetu možemo nazvati diskursom dalmatizma. S druge strane, kada želimo naglasiti da kakav govor (diskurs, reprezentacija) dolazi iz sfere medija, znanosti, popularne kulture, tada opet govorimo o diskursu medija/medijskom diskursu, diskursu znanosti /znanstvenom diskursu ili diskursu popularne kulture. Znanstveni diskurs o dalmatinskom identitetu razlikujemo od popularnog diskursa o dalmatinskom identitetu kao što razlikujemo medicinski diskurs (o) feminitetu od feminističkog diskursa o feminitetu. Kada u radu bude potrebo naglasiti da je riječ o diskursu predmeta govora, koristit će se termin *diskursnog rukavca*. Diskursni rukavac dalmatizma tako se pojavljuje u medijskim, političkim, etnografskom i ostalim diskursima. Kada bude potrebno naglasiti da se govori o domeni u kojoj se diskursni rukavac pojavljuje, koristit će se pojam *diskursnog polja*. Određeni se diskursni rukavac pojavljuje dakle u različitim diskursnim poljima. Oba se ova termina javljaju u kritičkoj analizi diskursa S. Jägera (2001) iz koje ih parafrazirano predstavljamo u nastavku teksta. *Diskursni rukavci* (engl. *discourse strands*) tematski su jedinstveni diskursni procesi. Takvim procesima nazivamo diskurse mediteranizma i dalmatizma. Svaki je diskursni rukavac dijakronijski/povijesno određen, a njegov je doseg u sinkroniji ograničen, što znači da sinkronijskim presjekom možemo utvrditi što je sve u suvremenom trenutku rečeno te što se (ne) može reći (2001: 47). Jäger terminom *diskursnog polja* (engl. *discourse plane*) označava društvene lokacije iz kojih se “govori”, mjesto s kojeg operiraju diskursni rukavci (politika, mediji, edukacija, svakodnevnica, administracija) (2001: 49). Diskursna su polja također međusobno povezana i utječu jedna na druga. Primjerice, medijsko polje usisava, prepakira, senzacionalizira i redistribuira diskurse. Jägerov koncept diskursnog rukavca blizak je Faircloughovom (1992) “poretku diskursa” kao skupu žanrova i diskursa koji pripadaju određenoj domeni. Domena je, kao i rukavac, tematski određena. No, u Jägerovom (2001) se pristupu diskursni rukavac križa s diskursnim poljem, uspostavljajući diskurse koji su tematsko-žanrovki određeni. Ako se preplitanjem diskursnih rukavaca opetovano povezuju određeni diskursi riječ je o *povezanim/isprepletenim diskursima* (eng. *entanglements of discourse strands*) (2001: 47). Jägerov koncept isprepletenosti sumjerljiv je Faircloughovoj

interdiskurzivnosti. U našem istraživanju, dakle, na razini diskursnog rukavca NKD možemo promatrati kao diskurs o dalmatizmu, koji je jednim svojim dijelom određen interdiskurzivnošću s rukavcima o mediteranizmu, europeizmu, balkanizmu itd. Na razini polja, NKD možemo smjestiti u polje popularne glazbe ili baštine, svakako naglašavajući interdiskurzivnost s poljima popularne kulture ili turizma. Takva “dvostruka artikulacija” NKD-a dopušta nam kompleksniji uvid u njegovu diskurzivnu narav i diskurzivnostilistička obilježja.

Siegfried Jäger (2001) predstavlja još dva termina koja koristimo. To su koncepti diskurzivnog događaja i diskursne pozicije. Oba koncepta postoje u sličnom obliku kod Fairclougha, no od Jägera ih preuzimamo zbog njegovih preciznih određenja tih pojmova.

Diskurzivni događaji imaju korijene u diskurzivnim konstelacijama,⁴⁸ čije su manifestacije (2001: 48). Jäger smatra diskurzivnim događajima samo one koji su istaknuti politički, medijski i kao takvi utječu na daljni razvitak diskursnog rukavca kojemu pripadaju (2001: 48). Hoće li događaj postati diskurzivan ili ne, ovisi o političkoj konstelaciji moći. Medijska popraćenost događaja, primjerice, može događaj učiniti diskurzivnim (ibid). Prepoznavanje diskursnih događaja može služiti praćenju razvojnog procesa određenog diskursnog rukavca, što će se pokazati korisnim za naše istraživanje (Buljubašić 2020). Termin *diskursnog događaja* nema jednakovrijedan ekvivalent u kritičkoj teoriji diskursa kasnog moderniteta, gdje se taj pojam koristi u konceptualnom nizu struktura – praksa – događaj (Chouliaraki i Fairclough 1999: 21). U našem radnom okviru stoga, radi veće jasnoće, diskurzivnim se događajima naziva samo one koje smatramo politički i medijski istaknutim generatorima promjene ili oznakama razvojnih kretanja neoklaskog diskursa. NKD kao popularni pokret omogućen je i oblikovan upravo diskurzivnim događajima (usp. Baker 2011: 193–195) među kojima se izdvajaju upis klaskog pjevanja na UNESCO listu reprezentativne nematerijalne baštine 2012. godine, manifestacija klape na Poljudu (2006) i Eurosong 2013.

Pojedinci, mediji pa čak i diskursni rukavci imaju svoje *diskursne pozicije* (Jäger 2001: 49). Diskursna pozicija je ideološko mjesto, lokacija iz koje se participira u diskursu (ibid). Jägerova je konceptualizacija diskurzivnih pozicija pojedinaca doprinos Foucaultovoj teoriji koja isključuje ontološki subjektivitet iz teorije diskursa (Mills 1997). Tom postavkom Jäger (2001), slično Faircloughu (1992), povezuje diskurzivno ispreplitanje i djelovanje

48 Jägerova (2001) upotreba termina “diskurzivnih konstelacija” odgovara, čini nam se, Faircloughovoj konjunkturi (Chouliaraki i Fairclough 1999).

pojedinaца, s time da oba autora naglašavaju *promjenu* kao posljedicu interdiskurzivnosti (Fairclough), odnosno njezinu ulogu u oblikovanju *znanja* (Jäger). Klape se, kao glazbene skupine, razlikuju svojim diskursnim pozicijama jer nemaju sve jednak pristup kvalitetnoj produkciji, medijskoj zastupljenosti itd. Njihova se pozicija oblikuje, mijenja i učvršćuje artikulacijama koje su im svojstvene, a koje smještaju pojedine klape u određene modalitete. Možemo u ovom kontekstu reći kako se razlikuju diskursne pozicije klapā koje su često nagrađivane, koje imaju pristup kvalitetnoj promidžbi i produkciji, ili onih koje se smatraju veteranima, od onih klapa koje se pojavljuju tek u novije vrijeme i na različite načine upostavljaju svoj status.

Zajedno s navedenim konceptima, koncept interdiskurzivnosti promatramo dakle kao indeks društvene promjene ili diskurzivnog gibanja, dok nam stil neoklapskih tekstova omogućava iščitavanje tragova tih promjena na razini teksta neoklapskih pjesama.⁴⁹ Analize klapskih tekstova (Buljubašić 2020) pokazuju kako “neoklapski diskurs” nije monolitan ni homogen. Neoklapski tekstovi, klapske skupine, institucije (festivali, koncerti) upućuju na razvoj tematsko-stilskih “poddiskursa” primjerice popularno-zabavnog, domoljubnog ili nostalgичnog izričaja, s raznolikim ideološkim “punjenjima” njihovih artikulacija.

3.4. Diskursnostilistička analiza i kulturalni studiji

S jedne strane, kulturalni studiji pružaju teorijski okvir za analizu kulturalne prakse, [...] semiotički i lingvistički koncepti i metode služe kao “zaprežni konj” koji obavlja većinu stvarnog analitičkog posla (Rheindorf 2004: 137).

3.4.1. Uvod

U prvom smo se poglavlju, odnosno pregledu poststrukturalističkih stilističkih disciplina poslužili “kontekstom” kako bismo pratili pomake u konceptualizaciji tog pojma od stilističkog formalizma do kontekstualizane, diskurzivne stilistike. U lingvističkim disciplinama orijentiranima uže na tekst

⁴⁹ Analiza diskursa dio je istraživačkog cilja fokusiranog na razumijevanje kako diskurs funkcionira s drugim dimenzijama društvene prakse, s time da se ti drugi momenti zahvaljujući internalizaciji mogu iščitati iz teksta (iako ne pravocrtno). Istraživanje dakle počiva na premisi da diskursi barem dijelom konstituiraju društvenu stvarnost i subjekte (grupne, individualne).

kao predmet istraživanja, kao što je konverzacijska analiza, kontekst je usko ograničen na komunikacijsku situaciju. Kontekst je pak šire teorijski zadan u foucaultovskoj tradiciji i kritičkoj analizi diskursa (Wetherel 2001).

Prihvativši teorijsko-metodološki aparat ktitičke analize diskursa kao okvira koji potpomaže šire diskurzivno pozicioniranje neoklanskog diskursa, predmet našeg istraživanja pozicioniran je u kontekst društvenih procesa u širem smislu. Kritička analiza diskursa u tom smislu, kako bi kontekstualizirala svoje tekstualne analize diskurzivno-društvene promjene, teorijsku “dopunu” pronalazi u raznolikim, ponajprije sociološkim, teorijama društva (v. Chouliarakis i Fairclough 1999). Budući da se naš predmet istraživanja smješta u polje popularne kulture, naša se diskurzivno-stilistička analiza interdisciplinarno otvara polju kulturalnih studija.

U ovom ćemo dijelu poglavlja stoga promotriti načine na koji se stilističko-diskurzivna analiza s jedne strane te kulturalni studiji s druge strane metodološki i teorijski približuju kako bi se predmet istraživanja (neoklanski diskurs, neoklanski tekstovi) preciznije odredio u svojim diskurzivnim, stilističkim i društvenim aspektima.

Fairclough (1995) nudi četiri razloga zašto je tekstualna analiza nužna u proučavanju društvenog konteksta, pa i u kulturalnim studijama: teorijski, metodološki, povijesni i politički razlog (prema Kovala 2002: 5–6). Teorijski jest razlog taj da je jezik, umjesto da bude pogrešno shvaćen kao transparentan, jedna od važnih društvenih struktura i područja djelovanja jer se u njemu društvene strukture, odnosi i identiteti stvaraju, održavaju i transformiraju. Metodološki je razlog taj da tekstovi služe kao izvor dokaza za tvrdnje o društvenim procesima. Povijesni je razlog taj da su tekstovi pokazatelji promjena u društvu. Politički je razlog istaknut u kritički usmjerenim istraživanjima, upućujući na to da se kroz tekstove odvija društvena kontrola i hegemonija pa njihova analiza može biti strategija otpora (ibid).

Prema navedenim postavkama, za potrebe diskurzivnostilističke analize tekstova NKD-a možemo zaključiti: (1) uz teoretizaciju popularne i medijske kulture općenito, kulturalni studiji su nam u slučaju proučavanja NKD-a nužni i kako bismo bolje razumjeli diskurzivi žanr koji promatramo; (2) pritom se kulturalnostudijski uvidi o neoklanskom diskursu/tekstovima nadopunjuju onima diskurzivno-stilističke teorije. Također, tu je i pitanje (3) reprezentacija dalmatizma odnosno teorije reprezentacije općenito koja je istaknuto područje proučavanja kulturalnih studija. Prema Stuartu Hallu, način reprezentacije u medijima nadilazi individualne orijentacije autora i kulturološki je uvjetovan/kontekstualiziran (Wetherel 2001: 390). Vezano uz reprezentaciju, u kontekstu kulturalnih studija, reprezentacije dalmatizma u NKD-u upućuju i

na razmišljanje o (4) reprezentaciji/konstrukciji kolektivnog identiteta u društvu kasnog moderniteta općenito.

Chouliaraki i Fairclough (1999) kao teorijske dopune kritičkoj analizi diskursa razmatraju, ovisno o predmetu istraživanja, sociološke, filozofske i etnografske teorije, koje “prevode” u diskursnoanalitički metodološki okvir. Ono što oni pišu u ovom kontekstu (1999: 61–62) može se primijeniti i na interdisciplinarno prožimanje našeg diskurzivnostilističkog istraživanja s onima iz kulturalnih studija. Kulturalni studiji, pače i postojeća etnografska literatura o suvremenim oblicima klapskog pjevanja (autora kao što su Čaleta, Primorac, Milin-Ćurlin) pružaju nezaoblazan okvir analizi neoklapskih tekstova. Oni dakle pružaju uvid u šire društvene prakse koje formiraju pozadinu istraživanja, te informiraju o relevantnom poretku diskursa u diskurzivnom polju i konjunkturi koje je istraživački objekt dio. U našem slučaju društvena konjunktura kroz koju prolazi NKD nas upućuje na njegovu povezanost s diskursom popularne kulture, baštinskim diskursom i diskursom (kulturalnog) turizma itd. Istraživanja klapskog pokreta iz kulturnostudijeske perspektive (Biti i Grgurić 2010) potvrđuju takvo teorijsko pozicioniranje, posebice smjestimo li neoklapu prvenstveno u polje popularne glazbe/kulture.

Koncept artikulacije također upućuje na interdiscipliniranost diskurzivnostilističkog i kulturalnostudijskog istraživanja. U našem istraživanju (Buljubašić 2020) promatramo naime moduse reprezentacije (odnosno artikulacije) dalmatizma i povezanih identiteta u neoklapskom diskursu. Taj nam koncept dopušta da uvijek iznova promotrimo elementi kojih diskursa (i u kojim odnosima) su prisutni u određenom neoklapskom tekstu, te kako je, naposljetku, reprezentiran dalmatinski identitet.

4.3.2. Kulturalna analiza, tekstualna analiza i artikulacija

U radu naslovljenom “Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures” [Kulturalni studiji, kritička teorija i kritička analiza diskursa: povijesti, sjećanje i budućnosti] (2003) Terry Threadgold raspravlja o “korisnosti” tekstualne i diskurzivne analize za kulturalne studije. Najjačom poveznicom među kulturalnim studijima i (kritičkom) analizom diskursa autorica smatra kritičku teoriju, odnosno poststrukturalistički jezični obrat na kojem su obje zasnovane. Kulturalni studiji i analiza diskursa pogrešno se smatraju nekompatibilnima jer, tvrdi autorica, te dvije discipline dijele društvenokonstruktivističke premise (2003: 6). Threadgold piše:

Na svim ovim mjestima, pak, neke se teorijske pretpostavke uzimaju zdravo za gotovo: društveno-konstruktivistička koncepcija jezika; ideja da se realnosti i subjektiviteti konstruiraju jezikom i u jeziku; da subjekti konstruiraju sebe i svijet koji nastanjuju u svakodnevnim jezičnim praksama; da su odnosi moći konstruirani i dekonstruirani u ovim procesima; da je ono što zovemo društvom i kulturom na sličan način konstruirano i dekonstruirano; da je ova aktivnost karakterizirana narativnošću, da mijene narativa, odnosno pričanje priča na drukčiji način može promijeniti društveni svijet te da je cilj rada s jezikom i na jeziku politika usmjerena na društvenu promjenu kroz ono što bi Eco (1979) nazvao semiotičkim radom na tekstovima i s tekstovima (2003: 6).

Jim McGuian u knjizi *Cultural Analysis* [Kulturalna analiza] (2010) posvećuje poglavlje kritičkodiskurzivnoj analizi američke i britanske inačice televizijske emisije *The Apprentice*, odnosno ideološkoj legitimaciji kapitalizma u zabavnoj emisiji. Ova analiza *reality-showa* koji autor naziva egzemplarnom pojavom *cool kapitalizma*⁵⁰ metodološki predstavlja “analizu ideološkog modusa reprezentacije u maniri kritičke analize diskursa” te “ima za cilj oprimjeriti vrijednost pomne tekstualne analize kulturalne forme” (2010: 7). Autor primjećuje da je analiza teksta u kulturalnim studijima podcijenjena u odnosu na naglasak koji se u istraživanjima publike stavlja na različita čitanja koja negiraju preferirano čitanje – nasuprot tome, on naglašava odlučujuću ulogu (engl. *determinacy*) tekstualnog⁵¹ značenja u konstrukciji popularnog znanja i javne kulture (ibid). Jasno je da McGuian želi pružiti korektiv medijskim studijama publike, odnosno dominantnoj paradigmi u medijskim/kulturalnim studijima u kojima se pri analizi medijskih tekstova pretpostavlja aktivna konzumacija tekstova i privilegiran položaj čitatelja/gledatelja tih tekstova u konstrukciji značenja. McGuian tvrdi da takva praksa “može rezultirati u disoluciji teksta – zapravo, negiranju ikakve određenosti [značenja] tekstualnim. Autor (ibid: 129–130) želi popraviti nesrazmjer koji uočava u medijskim analizama značenja u trokutu autor – tekst – čitatelj, odnosno

50 “Cool kapitalizam” uvelike je definiran “inkorporacijom znakova disafekcije i otpora u sam kapitalizam, time pridonoseći reprodukciji sustava i reducirajući opoziciju prema njemu” (McGuian 2010: 129).

51 McGuianov koncept “teksta” određen je semiotički, pa i multimodalno: “Pri analizi televizijskog programa kao što je *Apprentice*, važno je ne nametati apstraktni lingvistički model na objekt istraživanja. Tekstura medijskog teksta ne može se reducirati na riječi: slike i zvukovi također su važni i imaju vlastitu logiku koja mijenja značenje i uslođnjava ga (ibid: 133).

vratiti važnost tekstu u determinaciji interpretacije/čitanja. Mikko Lehtonen (2000) zauzima sličan “srednji put” u lociranju značenja, no nudi kompleksnije razdrađen model tvorbe tekstualnog značenja.

Finac M. Lehtonen u knjizi *The Cultural Analysis of Texts* [Kulturalna analiza tekstova] (2000) razvija tezu o kulturalnom i kontekstualnom kreiranju značenja tekstova. Želeći odgovoriti na pitanje gdje se i kako značenja formiraju, autor kombinira metodologije poetike teksta, hermeneutike konteksta i analize publike (2000: 1). Kombinacija tih triju metodologija (kod istraživanja publike riječ je o etnografskom pristupu), tvrdi Lehtonen, vodi ka uravnoteženoj kulturalnoj analizi teksta, iako se takva istraživačka širina (kakva se ostvaruje u duljim istraživačkim projektima s više istraživača) ne može ispoljiti u jednom radu (ibid: 3). Ipak, slažemo se s Lehtonenom da bi analize koje se fokusiraju na tekst, kontekst ili publiku trebale biti impostirane tako da u uvidu imaju svoju parcijalnost (ibid; usp. i Bilig 1995: 9). Integrirani i multiperspektivistički pristup koji bi proučavo produkciju, tekst i recepciju u suprotnosti je s “podjelom rada” u humanističkim disciplinama. Janet Wolff smatra da je potrebno razviti unificirajuću, ne-redukcionističku metodologiju koja bi bila društveno-povijesna, s osjetljivošću za reprezentaciju i tekstualnost (prema Kovala 2002: 6). Važnost Lehtonove knjige u ovom kontekstu je ta što teorijski premošćuje tekstualno orijentiranu analizu s kulturalnim (kontekstualnim) studijima. On pokazuje da proučavanje značenja teksta leži između esencijalizma (tvrdnje da tekstovi imaju određeno značenje) i antiesencijalizma (tvrdnje da tekstovi mogu značiti bilo što). Lehtonenov postupak je pritom sljedeći: prvi je korak dekonstrukcija tekstualnog značenja, zatim njegova rekonstrukcija kao kontekstualno uvjetovanog značenja te na kraju promatranja kulturalnih praksi čitatelja (2000: 158). Lehtonen se služi pojmom *artikulacije* kako bi upozorio da se spomenute razine formacije značenja (razdvojene samo analitički) prožimaju, utječući međusobno jedna na drugu. Artikulacija je dakle kod Lehtonena teorija konteksta koja tvrdi da se prakse, identiteti i tekstovi mogu proučavati samo iznutra, u kontekstu, gdje i postoje u svojim relacijama i sa svojim učincima (2000: 157–8). Lehtonen o artikulaciji piše:

Artikulacija nije solidificirana masa odnosa i poveznica, već su njezine poveznice procesualne i uvijek uzimaju nove forme. Iz perspektive teorije artikulacije, tekstovi su artikulirani s kontekstima, a artikulirani tekstovi i konteksti dalje su artikulirani sa subjektima i kulturalnim praksama. Formacija se značenja može pratiti s obzirom na svoje središnje dijelove, upravo iz ovih artikulacija. Dakle, artikulacija se može zamisliti kao rekontekstualizacija, slabljenje veze teksta i njegova pret-

hodnog konteksta (katkad i njihovo potpuno odvajanje) te dodavanje novih kontekstualnih elemenata, ili pak povezivanje teksta s potpuno novim kontekstom (ibid: 158).

Koncept artikulacije svoju kros-disciplinarnu prisutnost duguje društveno-konstruktivističkim premisama poststrukturalistički orijentiranih humanističkih disciplina koje problematiziraju tekstove, diskurse i značenja nastala u društvima kasnog moderniteta. Diskursi, tekstovi i identiteti u društveno-konstruktivističkoj paradigmi smatraju se kontingentnima i otvorenima novim upisivanjima i preispisivanjima značenja (Jørgensen i Phillips 2002: 5–6). Artikulacija se u ovom kontekstu može promatati i kao radikalna kontekstualizacija, u kojoj su pojmovi teksta i konteksta maksimalno isprepleteni i re-konstituirani. “Teorija artikulacije, koja dolazi od Laclaua i Mouffe i Gramscija, a koju su u kulturalnim studijima ponajviše elaborirali Hall i Grossberg, izrazito naglašava ono što možemo nazvati horizontalnim, kontekstualnim relacijama značenja, nasuprot vertikalnim, semantičkim relacijama” (Kovala 2002: 4). Teorija artikulacije naglašava potrebu za pomnim individualnim analizama (engl. *case-study*) fenomena koji se proučava. Kovala sugerira pritom teoretizaciju ne samo tragova konteksta u tekstu, već i konkretna načina na koji su oni isprepleteni (ibid: 5). Upravo to čini Fairclough kada svoj trodimenzionalni model teksta – diskurzivne prakse – društvene prakse zamjenjuje modelom artikulacije.

U članku naslovljenom “Cultural Studies and Cultural Text Analysis” [Kulturalni studiji i kulturalna analiza teksta] (2002) Kovala tvrdi da je argument o nekompatibilnosti kulturalnih studija i tekstualne analize neodrživ te zagovara “heterologično, višerazinsko i perspektivističko razumijevanje teksta i konteksta” (2002: 1). Kulturalni studiji se tradicionalno smatraju istraživačkom orijentacijom koja naglašava kontekst i koja stoji nasuprot tekstualističkim analizama (usp. Compagnon 2007: 23–25). Kovala objašnjava kako je razvoj kulturalnih studija doveo do jačanja takvih stajališta. Britanski kulturalni studiji, koji su se razvili s ciljem “razumijevanja kako je živjeti na određenom mjestu u određenom trenutku putem analize kulturalnih – umjetničkih i komunikacijskih – tekstova” (Grossberg, u Kovala 2002: 2) na početku su svog djelovanja smatrali tekst središtem analize. S vremenom se taj fokus sve više premještao na istraživanja publike i proučavanja svakodnevnog konteksta korištenja tekstova (ibid). Tekstualna analiza je dakle, u dominantnoj paradigmi kulturalnih studija, označena anti-kontekstualističkom. Međutim, kako smo pokazali u pregledu poststrukturalističkih stilističkih disciplina, stilistiku se više ne može ocijeniti formalističkom.

Kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih u disciplini se kulturalnih studija pojavljuju reakcije na prenaglašen istraživački fokus na studije publike i televizije, zagovarajući prednosti tekstualne analize⁵² (Kovala 2002: 5). Međutim, i tekstualistička i kontekstualistička čitanja mogu biti reduktivna, iako se ta etiketa uglavnom pripisuje (posebice u književnim studijima) prvim (ibid: 6). Upravo iz tog razloga Douglas Kellner, istaknuti teoretičar kulturalnih studija, zagovara “multiperspektivizam” pri analizi odabranog kulturalnog fenomena. Prema Kellneru, multiperspektivizam pri istraživanju kulturalnog artefakta kulture idealno uključuje: (a) produkciju i političku ekonomiju; (b) tekstualnu analizu i kritiku; (c) recepciju i korištenje spomenutog artefakta (prema Kovala 2002: 5). Pažljiva tekstualna analiza (engl. *close reading*) medijskih tekstova može otkriti raznolika, katkad kontradiktorna značenja, vrijednosti i poruke, upozoravaju Kellner i Durham (2006: xii).

3.4.3. Kulturalni studiji, popularna kultura, reprezentacija, identitet – kratke definicije

Potrebno je, zbog metodološke orijentacije i jasnoće, kratko definirati kulturalne studije, popularnu kulturu i pojam reprezentacije. Definiranje ključnih pojmova kulturalnih studija nužno je kako bismo promatrani (kulturalni) diskurs, u našem slučaju neoklapski diskurs, mogli prezentirati i sagledati kao (novi) diskursni tip i šire, kao (novi) oblik kulture, odnosno kulturnih artefakata. Napominjemo opet, po uzoru na Lehtonena (2000: 3) da tekstualnu analizu poduzetu u našem istraživanju (Buljubašić 2020) smatramo parcijalnom. Cilj nam je pritom neoklapski diskurs impostirati kao složeni (inter)diskurzivni fenomen, skup raznolikih multimodalnih žanrova i kulturnih artefakata. Iako

52 Kovala tvrdi da tekstualne analize unutar kulturalnih studija ili u suradnji s njima dijele nekoliko postavki, koje donosim parafrazirano (2002: 5). Prvo, one moraju biti kontekstualne, no taj je pojam toliko širok da je i određenje relevantnog konteksta kontekstualno, čega analize moraju biti svjesne. Drugo, važno je prepoznati postojanje raznolikih interpretativnih okvira i ne svesti proučavani tekst samo na jedan. Treće, svi aspekti i razine komunikacijske situacije trebaju se uzeti u obzir. Drugim riječima i u tekstualnoj analizi moraju se barem okvirno u obzir uzeti i produkcija, recepcija, materijalno postojanje teksta, njegovo korištenje itd., što navodi i Lehtonen. Te četvrto, potreban je (multi)perspektivizam, odnosno korištenje više perspektiva kako bi se promatrani tekst mogao osvijeteliti s više strana, kako bi se mogle zamisliti raznolike subjektne pozicije u recepciji teksta itd. Sve ove četiri postavke mogu se prepoznati i u kritičkoj analizi diskursa kasnog moderniteta zasnovanoj na artikulaciji kako je zamišljaju Chouliaraki i Fairclough (1999).

impostacija neoklanskog diskursa u tom širem smislu nadilazi mogućnosti jednog istraživačkog rada, ona čini analitički okvir analize neoklanskih teksova našeg korpusa i informira ju. Naša analiza tekstualnih reprezentacija dalmatizma uklapa se u tako impostiran neoklanski diskurs i, idealno, njegovo šire interdisciplinarno proučavanje.

Trima pojmovima iz naslova mogla bi se posvetiti čitava pregledna poglavlja kakva su prva dva poglavlja ovog rada, uzevši u obzir dijakronijski razvoj navedenih pojmova i višeznačnost koja im se pripisuje u sinkroniji (usp. Biti 2000: 282–291). Vrlo kratka određenja u nastavku stoga tek sažeto predstavljaju te pojmove u onim teorijskim i metodološkim okvirima u kojima se koriste u našem istraživačkom radu (Buljubašić 2020).

Dean Duda (2002: 10) objašnjava kako se diskurs kulturalnih studija sam opire svakom od triju tradicionalno ključnih epistemoloških elemenata: jednoznačno određenoj disciplini, predmetu istraživanja i metodologiji. Kulturalni se studiji poimaju kao interdisciplinarno područje studija ili pristup proučavanju široko shvaćene “kulture” koja bi obuhvaćala raznolike tekstove i prakse kulture kao i “načine života” (Buchanan 2010: 103). Promatramo li neoklanske pjesme ili glazbene videe kao tekstove/artefakte suvremene popularne kulture, njihovo je istraživanje valjano smjestiti (i) u područje kulturalnih studija. Kulturalni studiji su, poput definicija kulture, mnogostruki pa su unutar tog “područja” smješteni raznoliki pristupi. Hall (1996: 7) u tom kontekstu govori o diskurzivnom i semiotičkom pristupu. Semiotički pristup (primjerice Barthesov) zanima *kako* reprezentacije (poetika), dok diskurzivni pristup zanimaju *učinci* i posljedice reprezentacije (politika).⁵³ Zauzimanje jedne pozicije, međutim, ne isključuje u potpunosti drugu. Diskurzivni pristup koji smo zauzeli pri definiraju neoklape kao interdiskurzivne pojave koja proizvodi određena značenja o dalmatinskome identitetu nadopunjuje se semiotičkim pristupom pri analizi jezičnih i inih semiotičkih sredstava kojima su značenja proizvedena, posredovana ili konzumirana.⁵⁴ U svom začetku, kulturalni su se studiji oblikovali 1950-ih u Velikoj Britaniji, a kao začetnik

53 Drugim riječima, u središtu zanimanja su pitanja kako jezik i reprezentacija stvaraju značenje; kako je znanje proizvedeno diskursom povezano s moći te kako regulira ponašanje; kako reprezentacija doraduje ili konstruira identitete i subjektivitete te kako se u diskursu stvari reprezentiraju, misle, prakticiraju i proučavaju. Naglasak kod diskurzivnog pristupa je uvijek na povijesnoj specifičnosti oblika ili “režima” reprezentacije (Hall 1996).

54 Teorija multimodalnosti G. Kressa (2010) pokušava ujediniti aspekte tih dvaju pristupa.

se ističe Centar za suvremene kulturalne studije iz Birminghama, posebice pod vodstvom Stuarta Halla (CCCS; o povijesti kulturalnih studija v. sinteze u Duda 2002; Biti 2000; Buchanan 2010).

Kulturalni su studiji uvijek politični, ponešto izravnije u svojoj britanskoj tradiciji nego u američkoj (Duda 2002: 44). Kulturalne studije zanimaju “mehanizmi moći u kulturi, struktura dominacije, borba oko značenja i reprezentacija, dakle sve što proizvodi opresiju, zakinitost ili nejednakost, i u čemu političko ima, u najmanju ruku, zavidan dionički udio” (ibid: 27). Kulturalne studije obično zanima popularna kultura, medijska kultura, ono što se naziva *mainstream* kulturom, zatim subkulture, kontrakulture i ostale percipirane skupine kulturnog izražaja, a njihovih podjela i kategorizacija je mnogo (usp. Duda 2002, Strinati 2005, Kellner i Durham 2006, Kellner 1995: 93–108). Nedostatak jedinstvene metodologije i čvrsto definiranog područja proučavanja navodi se i kao prednost i kao mana kulturalnih studija (Duda 2002: 44). S druge strane, neke od teorijsko-kritičkih perspektiva unutar kulturalnih studija već smo spomenuli u poglavljima posvećenima kritičkoj analizi diskursa i poststrukturalističkoj stilistici (postmarksistička, postmodernistička, feministička, postkolonijalistička perspektiva).

Definicija popularne ili medijske kulture (ili kojeg drugog polja koje proučavaju kulturalni studiji) ovisi o teoriji koja ju pokušava objasniti i metodologiji kojom se analitičar služi (usp. teorije i metodologije u Strinati 1995; Durham i Kellner 2006; Brummett 2006).

Termin “popularna kultura” pojavljivao se u kritici frankfurtske škole u značenjima bliskima konceptima niske kulture (kao suprotnost elitnoj kulturi) i komercijalne masovne kulture (Buchanan 2010: 180). Hall (1980) konceptom enkodiranja/dekodiranja uvodi u popularnu kulturu raznolikost njezinih čitanja i značenja. Chandler i Munday (2011: 327) priznaju odjeke navedenih značenja u konceptualizaciji “popularne kulture” pa u pojmovnu natuknicu tog termina uključuju: (1) “kulturalne artefakte ili medijske sadržaje proizvedene za masovnu publiku”; (2) “svakodnevni život i/li umjetnosti koje reflektiraju ukuse i vrijednosti ‘običnih ljudi’”; (3) “produktivne načine na koje publika prisvaja pervazivne kulturalne proizvode i djeluje (s) njima”; (4) “mas-medijske sadržaje koji proizvode određene koncepcije kolektivnog identiteta “naroda” u društvu”. Budući da rasprava o popularnoj i medijskoj kulturi te razlikama među navedenim pojmovima nije relevantna za naše trenutne potrebe, pojasnit ćemo tek da u pojam popularne kulture uključujemo (djelomično) i medijsku kulturu, kakva je neoklupska glazba, posebice u značenju koje Chandler i Munday navode pod točkom (4). Medijski su tekstovi pak dobar primjer Faircloughove pozicije (1992) koja u cirkulaciji istog teksta

kulture prepoznaje diskursnu sferu (reprezentacije, konstruirani identiteti) te nediskursnu sferu (ekonomska razmjena), iako su one povezane u praksama distribucije i potrošnje. Kellner (1995) izbjegava “ideološke” termine “popularne” i “masovne” kulture odlučujući se radije za termin “medijske kulture”. Svoj izbor Kellner objašnjava tvrdnjom da je “naša kultura zapravo medijska, da su mediji kolonizirali kulturu i da su oni primarni prijenosnici u distribuciji i širenju kulture” (1995: 113). Medijska kultura je prema tom autoru “dominantna forma i mjesto kulture u suvremenim društvima, ali i mjesto borbe za nadziranje društva” (ibid).

Popularnoj kulturi pripisuju se uglavnom artefakti kao što su filmovi, glazba, TV programi, odjeća, oblici prijevoza (Strinati 2006: xiv) odnosno predmeti, ponašanja i iskustva koja susrećemo u svakodnevicu (Brummett 2006: 6). Neoklapu prema navedenom smatramo popularnom i medijskom kulturom, za koju generalno vrijedi da je, prema Dudi, “postvorena i stereotipna”, arena koja je “*dubinski mitska*. To je teatar popularnih žudnja, teatar popularnih fantazija. To je mjesto gdje se otkrivamo i poigravamo s identifikacijama nas samih, gdje smo imaginirani, gdje smo reprezentirani, i to ne samo publici koja je izvan i koja nije shvatila poruku, nego ponajprije nama samima” (Duda 2002: 95). Edensor, koji u konjunkciji promatra popularnu kulturu i formacije nacionalnog identiteta tvrdi da “formacije nacionalnog identiteta koriste ogromne i proliferirajuće resurse koji su proizašli iz decentriranja “vi-soke” kulture te da su “kulturalni sastojci nacionalnog identiteta sve više medijalizirani, polisemični, sukobljeni i promjenjivi” (2012: 17).

Reprezentacija i njezino proučavanje obično se smještaju u disciplinarni okvir kulturalnih studija (Hall 1996; Kellner; Durhan i Kellner 2006), no taj se pojam koristi i u kritičkoj analizi diskursa, književnoj teoriji i drugim filološkim disciplinama. Reprezentaciju ne smatramo tek predstavljanjem postojećeg već, u diskurzivnom i sociokonstruktivističkom okviru ovog rada, njegovom proizvodnjom/konstrukcijom. U diskurzivnom pristupu se značenje, reprezentacija i kultura smatraju konstitutivnim: “Diskursi su načini referiranja na znanje ili konstrukcija znanja o određenoj temi prakse: skup ideja, predodžbi i praksi koji podastiru načine na koje se može govoriti o određenoj temi, društvenoj aktivnosti ili društvenoj instituciji te oblike znanja i ponašanja povezane s njima” (Hall 1997: 6).

U određenim se kontekstima govori izravnije o “politici reprezentacije” odnosno o političnosti reprezentacija. Ovo se uglavnom odnosi na tezu da je način na koji su određeni identiteti i skupine prikazani izravno političan (Buchanan 2010: 406). Govor o političnosti reprezentacija nosi poruku da tekstovi i kulturalni artefakti nisu ideološki “nevini” ili apolitični. To se

posebice odnosi na tekstove koji reprezentiraju određene tipove identiteta, bilo da oni počivaju na etnicitetu, rasi, spolu, dobi itd. Kellner i Durham (2006: xxxii) politiku reprezentacije definiraju kao proučavanje tekstualnih mehanizama koji konstruiraju društvena značenja i reprezentacije određenih društvenih grupa. Tekstualni mehanizmi o kojima govore odnose se s jedne strane na značajke same kulturalne forme (film, glazba, tekst), a s druge strane na mehanizme uključivanja/isključivanja neke grupe u reprezentaciju i način prikazivanja (primjerice stereotipizacija). Drugim riječima, stav o političnosti reprezentacija shvaća kulturu kao područje borbe u kojoj “reprezentacije transkodiraju diskurse suprotstavljenih društvenih gibanja” (Kellner i Durham 2006: xxxiii). Jedan od primjera istraživanja politike reprezentacije jest analiza reprezentacija žena i Afroamerikanaca u glazbenim spotovima popularne kulture, od rapa do feminističkog popa (Railton i Watson 2012).

U našem istraživanju neoklape i njezinih tekstualnih (te u najužem opsegu vizualnih) reprezentacija kao fenomena popularne kulture/glazbe, slažemo se sa stavom Kellnera i Durhama da:

[n]ema čiste zabave koja ne bi sadržavala reprezentacije, često s mnogo predrasuda, o klasi, rasi, seksualnosti, i mnoštvu drugih društvenih kategorija i grupa. Tekstovi kulture zasićeni su društvenim značenjima, oni generiraju političke učinke, reproduciraju vladajuće društvene institucije i odnose dominacije i subordinacije, ili im se suprotstavljaju. Kultura također može utjeloviti određene političke diskurse – liberalne, konzervativne, opozicijske, ili njihovu mješavinu – promovirajući suprotstavljene političke pozicije o temama kao što su obitelj i seksualnost, maskulinitet ili feminitet, ili nasilje i rat. Kulturalne reprezentacije često transkodiraju važne političke diskurse i perspektive, predstavljajući primjerice, lepezu pozicija o temama kao što su seksualnost, država, ili religija (Kellner i Durham 2006: xiv).

Diskurzivne teorije identiteta obuhvaćaju konstruktivistički pogled na identitet na individualnoj i kolektivnoj razini (v. Hall 1995, Anderson 1990, Laclau i Mouffe 2001). U politici identiteta, čija je premisa pravo na razliku, kao i u diskurzivnom pristupu temeljenom na intersekcionalnosti kategorija roda, spola, etniciteta, rase, klase, nacionalnosti, religije (u novije vrijeme dodaju se kao relevantne i kategorije obrazovanja, dobi, invalidnosti), identitet se poima kao kompleksna i fluidna tvorevina koja je uvijek u nastajanju (usp. Buchanan 2010: 242). Različiti epistemološki preokreti, jezični, kulturalni, vizualni, imali su utjecaja na koncepciju identiteta u humanističkim znanostima na način da se identitet počeo poimati kao diskurzivni i narativni proces/

tvorba, pri čemu se identitet “neprestano proizvodi, varira i mijenja u izrazima, reprezentacijama i izvedbama” (Lähdesmäki 2008: 2). Identitet je uvijek duboko političan koncept, ma o kojem se obliku identiteta radilo, tvrdi Tuuli Lähdesmäki. Ona termin “politike identiteta” na nacionalnoj razini definira kao “opće politizirane diskurse identiteta” ili kao politike (engl. *policy*) koje se tiču funkcija i djelovanja države (ibid: 3).

Nacionalni identitet za Benedicta Andersona je “zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena. Zamišljena je zato što pripadnici čak i najmanje nacije nikada neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog od njih živi slika njihovog zajedništva” (1990: 17). U svojoj teoriji nacije, Anderson povezuje (tiskarski) kapitalizam i diskurs nacionalizma (različite stilove zamišljanja bivanja nacijom, ibid: 9). Usto, autor razmatra učinke zamišljanja nacije u svakodnevnom životu, tvrdeći da, primjerice, čitatelje istih, nacionalnih, novina povezuje upravo svijest o identičnosti njihovih radnji. Anderson u ovom kontekstu piše da “taj zamišljeni svijet ima vidljive korijene u svakodnevnom životu” (ibid: 40–41). Edensor (2012) također promatra sveze nacionalizma i svakodnevice, proširujući fokus s tiska na čitavo područje popularne kulture nacije (i izvan nje). Već je M. Bilig u knjizi *Banal Nationalism* (1995) primijetio da je nacionalizam *banalan*, odnosno da se iskazuje i reproducira u svakodnevnom, gotovo neprimjetnim ali ipak “ideološkim navikama” i praksama poput gledanja televizije ili naturalizacijom pogleda na obješenu zastavu na zgradi (1995: 6;10). Na njegovu tragu, Edensor istražuje raznovrsne sadržaje popularne kulture (popularna glazba, kazalište, moda, festivali, arhitektura, film i tomu slično) u (re)konstrukciji nacionalizma, tvrdeći da je veza nacionalnog identiteta “s popularnom kulturom i svakodnevicom nedovoljno istražena, usprkos popularnosti kulturalnih studija kao područja istraživanja”, te da je u globaliziranom svijetu “nacionalno još uvijek moćan dio identiteta upravo zato jer je uzemljeno u popularnom i svakodnevnom (2002: vi). Edensorova je perspektiva, pri kojoj autor koristi metaforu matrice kroz koju promatra premreženost kulturalnog s diskurzivnim, svakodnevnom i političkim, sukladna našem interdiskurzivnom pozicioniranju neoklape i, pače, promatranju neoklape u odnosu na mediteranističke artikulacije identiteta.

O važnosti popularne kulture za oblikovanje nacionalnog identiteta i redistribuciju te resignifikaciju tradicionalnog, Edensor piše:

‘Tradicionalne’ kulturne oblike i prakse nadopunjuju i sve više u njihovoj afektivnoj moći zamjenjuju značenja, slike i aktivnosti koje dolaze

iz popularne kulture. Ne želim sugerirati da tradicionalne ceremonije i ostali dijelovi kulture na koje su se prethodni istraživači koncentrirali nisu važni, već da se njihova moć sada velikim dijelom održava kroz popularnu kulturu i (re)distribuiraju njome, gdje se miješa s nebrojenim drugim ikoničnim elementima kulture koji sudjeluju u označavanju na raznolike i međusobno suprotstavljene načine (2002: 12).

Sadržaj se nacionalnog identiteta u takvoj sociokonstruktivističkoj paradigmi smatra kontingentnim i otvorenim za preispisivanja. Ako identitet nije fiksiran, istraživački je zadatak praćenje i tumačenje njegovih stalnih mijena. Slijedeći postavku o interdiskurzivnosti, na primjeru neoklape kao žanra popularne kulture možemo promatrati reartikulaciju nacionalnog identiteta kao mediteranskog, prateći pritom različite diskurse: “mediteranski okret” u širem smislu i njegove instance u akademskom, političkom, pop-kulturalnom, turističkom i diskursu brendiranja (v. Buljubašić 2020 za analizu neoklapskog diskursa na temeljima zadanima u ovom radu).

4. Zaključak

Pregled razvoja diskursne i multimodalne stilistike u ovoj knjizi pratio je kontinuiran pomak: od teksta prema diskursu i od diskursa prema multimodalnosti. U prvom smo poglavlju pokazali kako je poststrukturalistički obrat razgradio granice formalističke i strukturalističke stilistike, otvarajući prostor za niz poddisciplina, uključujući kritičku, feminističku, kulturalnu i naposljetku multimodalnu stilistiku, koje dijele temeljnu metodološku i konceptualnu premisu: značenje nastaje u dinamičnom suodnosu teksta, konteksta i diskursa. Drugo poglavlje fokusira se na susret stilistike s kritičkom analizom diskursa, ponajprije u Faircloughovoj koncepciji, gdje pojmovi interdiskurzivnosti i artikulacije nude precizniji metajezik za istraživanja kojima se otvara suvremena diskursna stilistika. Treće je poglavlje taj teorijski aparat nastojalo pokazati u metodološko-analitičkom okviru, kroz nacrt analize neoklanskog diskursa, kao ilustraciju kako se koncepti poretka diskursa, konjunktura, diskursnog rukavca i diskursne pozicije mogu operacionalizirati u konkretnom istraživanju.

Ovdje ponuđeni pregled nije, niti je mogao biti, iscrpan. Kognitivna stilistika (kognitivna poetika) i korpusna stilistika, iako izrazito produktivne poddiscipline suvremene stilistike, ostale su izvan našeg fokusa, ponajprije stoga što se njihov analitički interes u manjoj mjeri preklapa s diskurzivno-kritičkom perspektivom koja je ovdje bila dominantna. Slično vrijedi i za intermedijalnu stilistiku, stilistiku hiperteksta i hipermedija te druge poddiscipline i istraživačke trendove spomenute tek uzgred. Stoga ovaj nacrt ne treba čitati kao gotov model, nego kao metodološko uporište koje se može prilagoditi širokom rasponu istraživačkih tema. Perspektive diskursne i multimodalne stilistike osobito su podesne za analizu javnog i političkog diskursa, gdje je pitanje ideologije i reprezentacije moći nezaobilazno, za proučavanje reklamnog i medijskog diskursa, koji po definiciji djeluju interdiskurzivno i multimodalno, za digitalne i hipertekstualne žanrove, čija je semiotička kompleksnost teško uhvatljiva tradicionalnim, monomodalnim alatima te za istraživanja identitetskih, baštinskih, turističkih i inih diskursa, u kojima se, kao što smo pokazali na primjeru neoklape, tradicionalno i suvremeno, lokalno i globalno, autentično i konstruirano neprestano iznova artikuliraju. Smatramo i da ponuđeni nacrt može biti pedagoški instruktivan za studente koji tek ulaze u diskursne studije i traže jezik kojim mogu opisati ono što prepoznaju u tekstovima/diskursima koji cirkuliraju oko njih.

Stilistika je, pokazali smo, disciplina koja svoju vitalnost crpi upravo iz nemogućnosti da se konačno omeđi iz stalnog pregovaranja s lingvistikom, književnom teorijom, kritičkom analizom diskursa i kulturalnim studijima. Iako je ta pozicija “između” nekoć smatrana njezinom slabošću, smatramo da upravo u tom prostoru leži njezina najsnažnija prednost: kroz navedena “pregovaranja” stilistika zadržava analitičku preciznost te spremno dočekuje svaki novi oblik teksta koji suvremenost pred nju postavi.

Literatura

- Anderson, B. (1990). *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bagić, K. (2004). *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*. Zagreb: Disput.
- Baker, C. (2011). *Zvuci granice: Rat i nacionalizam u Hrvatskoj 1990ih*. Beograd: XX vek.
- Baldry, A., & Thibault, P. J. (2010). *Multimodal Transcription and Text Analysis: A multimedia toolkit and coursebook*. London, Oakville: Equinox Publishing.
- Barthes, R. (2009). *Mitologije*. Zagreb: Pelago.
- Bertoša, M. (2014). *Od monarhijske reklame do queer lingvistike. Semiološki i jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Antibarbarus.
- Bilig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Biti, M. (2004). Interesna žarišta stilistike diskursa. *Fluminensia*, 157–169.
- Biti, M., & Grgurić, D. (2010). *Tvornica privida: Očučujući efekti diskursnih prožimanja*. Rijeka: Adamić Facultas.
- Biti, M., & Marot Kiš, D. (2008). *Poetika uma: osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja*. Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Biti, V. (2000). *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Blommaert, J., & Bulcaen, C. (2000). Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29, 447–466.
- Božanić, J. (1984). Proturječnosti proučavanja umjetnosti riječi. *Mogućnosti*, 6–7, 567–578.
- Božanić, J. (2011). Prolegomena za vernakularnu stilistiku. *Časopis za hrvatske studije /Croatian Studies Review*, 7(1), 231–282.
- Božanić, J. (2015). *Viški facendijer: stil, leksik, svijet facende otoka Visa dvadesetoga stoljeća*. Split: Književni krug.
- Bradford, R. (1997). *Stylistics*. London: Routledge.
- Brummett, B. (2006). *Rhetoric in Popular Culture. Second Edition*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Buchanan, I. (2010). *Oxford Dictionary of Critical Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Buljubašić, E. (2020). *Neoklapski diskurs i stil: O aspektima interdiskuzivnosti mediteranizma, baštine i popularne kulture*. Split: Književni krug.

- Buljubašić, E. (2012). Popeljuha Zavaljuha: stilistička interpretacija narodne bajke. U *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* (Svez. 5, str. 129–145). Split.
- Burke, M., & Evers, K. (2014). Formalist stylistics. U *The Routledge Handbook of Stylistics* (str. 31–44). Oxon and New York: Routledge.
- Carter, R., & Simpson, P. (Ur.). (1995). *Language, Discourse and Literature: An Introductory Reader in Discourse Stylistics*. London: Routledge.
- Chandler, D., & Munday, R. (2011). *Oxford Dictionary of Media and Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Compagnon, A. (2007). *Demon teorije*. Zagreb: AGM.
- Ćaleta, J. (1999). The Ethnomusicological Approach to the Concept of the Mediterranean in Music in Croatia. *Narodna umjetnost*, 36(1), 183–195.
- Ćaleta, J. (2003). Klapsko pjevanje i ča val – mediteranske dimenzije popularne glazbe u Hrvatskoj. *Bašćinski glasi*, 225–248.
- Doležel, L. (2010). Poststrukturalizam: pogled s Karlova mosta. *K.: časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju*, 10(10), 55–81.
- Doležel, L. (2013). *Poetike Zapada*. Beograd: Službeni glasnik.
- Duda, D. (2002). *Kulturalni studiji: Ishodišta i problemi*. Zagreb: AGM.
- Edensor, T. (2002). *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, New York: Berg.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N., & Chouliaraki, L. (1999). *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fish, S. (2011). Postoji li tekst u ovom kolegiju? *Quorum*, 3/4.
- Forceville, C. J.-A. (Ur.). (2009). *Multimodal Metaphor*. New York: De Gruyter.
- Foucault, M. (1994). *Znanje i moć*. (H. Burger, Ur.) Zagreb: Nakladni zavod Globus; Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Foucault, M. (2002). *Riječi i stvari: arheologija humanističkih znanosti*. Zagreb: Golden Marketing.
- Freeman, M. H. (2014). Cognitive Poetics. U M. Burke (Ur.), *The Routledge Handbook of Stylistics* (str. 313–328). Routledge.
- Gibbons, A. (2008). Multimodal literature ‘moves’ us: dynamic movement and embodiment in VAS: An Opera In Flatland’. *Hermes*, 41, 107–124.
- Gibbons, A. (2009). I contain multitudes’: Narrative multimodality and the book that bleeds’. U R. Page (Ur.), *New Perspectives on Narrative and Multimodality* (str. 99–114). London: Routledge.

- Gibbson, A. (2010). Narrative worlds and multimodal figures in House of Leaves: "find your own words; I have no more". U M. Grishakova, & M.-L. Ryan (Ur.), *Intermediality and Storytelling* (str. 285–311). Berlin: Waler de Gruyter.
- Hall, S. (1980). Encoding and decoding. U S. Hall, & e. al. (Ur.), *Culture, media, language*. London: Hutchinson.
- Hall, S. (1996). Who Needs 'Identity'? U S. Hall, & P. du Gay (Ur.), *Questions of Cultural Identity* (str. 1–17). London: Sage.
- Hall, S. (1997). The Work of Representation. U S. Hall (Ur.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (str. 13–64). London: Sage Publications.
- Hallet, W. (2009). The Multimodal Novel: The Integration of Modes and Media in Novelistic Narration. U S. Heinen, & R. Sommer, *Narratology in the age of cross-disciplinary narrative research* (str. 129–153). Berlin, New York : Walter de Gruyter.
- Herzfeld, M. (2005). *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State. Second Edition*. New York and London: Routledge.
- Hidalgo Tenorio, E. (2011). Critical Discourse Analysis. An Overview. *Nordic Journal of English Studies*, 10(1), 183–210.
- Jäger, S. (2001). Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. U R. Wodak, & M. Meyer (Ur.), *Methods in Critical Discourse Analysis* (str. 32–62). London: Sage.
- Jefferies, L. (2010). *Critical Stylistics: The Power of English*. London: Palgrave MacMillan.
- Jefferies, L. (2014). Critical Stylistics. U M. Burke (Ur.), *The Routledge Handbook of Stylistics* (str. 408–420). London: Routledge.
- Jørgensen, M., & Phillips, L. (2002). *Discourse analysis as Theory and Method*. Sage Publications.
- Josić, L. (2011). Mikrostilistika Umjetnosti riječi: jezikoslovna razradba koncepta stilema. *Studia Lexicographica*, 5, 85–102.
- Katnić-Bakaršić, M. (2000). Feministička stilistika: izazovi i ograničenja. *Novi izraz: časopis za književnu i umjetničku kritiku*, 8, (online izdanje).
- Katnić-Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Katnić-Bakaršić, M. (2003). Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika. *Fluminensia*, 2, 37–48.
- Kellner, D. (1995). *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Postmodern*. London: Routledge.

- Kellner, D. M., & Durham, M. G. (2006). *Adventures in Media and Cultural Studies: Introducing the KeyWorks*. U D. M. Kellner, & M. G. Durham (Ur.), *Media and Cultural Studies: KeyWorks. Revised edition* (str. ix–xxxviii). Oxford: Blackwell Publishing.
- Knežević, S. (2013). *Mediterranski tekst hrvatskoga pjesništva. Postmodernističke poetike*. Zagreb: Ljevak.
- Kordić, S. (2008). Izmišljanje neodrživih teorija. *Književna republika*, 3–4, 230–244.
- Kovačević, M. (2002). Diskursnoteorijski i diskursnoanalitički okviri stilistike. U K. Bagić (Ur.), *Važno je imati stila* (str. 117–129). Zagreb: Disput.
- Kovačević, M., Badurina, & Lada. (2001). *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Kovala, U. (2002). Cultural Studies and Cultural Text Analysis. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 4(4).
- Kress, G. (2010). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. New York: Taylor & Francis.
- Kress, G., & Leeuwen, v. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design. 2nd edition.* . London: Routledge.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. Arnold Publications.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. Second Edition*. London: Verso.
- Lähdesmäki, T. (2008). Concepts of locality, regionality and Europeaness in Tallinn, Turku and Pécs as European Capitals of Culture. *Ethnologia Fennica*, 35, 6–15.
- Lazar, M. M. (2005). Politicizing Gender in Discourse: Feminist Critical Discourse Analysis as Political Perspective and Praxis. U M. M. Lazar (Ur.), *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse* (str. 1–28). New York: Palgrave Macmillan.
- Lazar, M. M. (2007). Feminist Critical Discourse Analysis: Articulating a Feminist Discourse Praxis. U: *Critical Discourse Studies* 4:2, 141–164. Taylor and Francis.
- Lehtonen, M. (2000). *The Cultural Analysis of Texts*. London: Sage.
- Livia, A. (2003). One Man in Two is a Woman: Linguistic Approaches to Gender in Literary Texts. U J. Holmes, & M. Meyerhoff (Ur.), *The Handbook of Language and Gender* (str. 142–158). Berlin: Blackwell Publishing.
- Machin, D. (2013). What is multimodal critical discourse studies? *Critical Discourse Studies*, 10(4), 347–355.

- Majenova, M. R. (2009). *Teorijska poetika*. Beograd: Službeni glasnik.
- McGuian, J. (2010). *Cultural Analysis*. London: Sage.
- McIntyre, D. (2008). Integrating multimodal analysis and the stylistics of drama: a multimodal perspective on Ian McKellen's Richard III. *Language and Literature*, 17(4), 309–334.
- Meyer, M. (2001). Between theory, method and politics: positioning of the approaches to CDA. U R. Wodak, & M. Meyer (Ur.), *Methods in Critical Discourse Analysis* (str. 14–31). London: Sage.
- Mićanović, K. (2006). *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- Milin Ćurin, V. (2008). Četrdeset godina Festivala dalmatinskih klapa u Omišu. U *Predstavljajanje tradicijske kulture na sceni i u medijima* (str. 153–161). Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- Milin-Ćurin, V. (1995). Dalmatian pop songs in the Folklore Practice of the Inhabitants of the Island of Murter. *Narodna umjetnost*, 32(1), 219–235.
- Mills, S. (1992). Knowing your place: a Marxist feminist stylistic analysis. U M. Toolan (Ur.), *Language, Text and Context: Essays in Stylistics*. Routledge.
- Mills, S. (1995). *Feminist Stylistics*. New York: Routledge.
- Mills, S. (1997). *Discourse*. London: Routledge.
- Miloš, D. (1988). *Smrt u Opatiji*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Montoro, R. (2014). Feminist Stylistics. U M. Burke (Ur.), *The Routledge Handbook of Stylistics* (str. 346–361). London: Routledge.
- Morini, M. (2013). Towards a musical stylistics: Movement in Kate Bush's 'Running Up That Hill'. *Language and Literature*, 22(4), 283–297.
- Nørgaard, N. (2010). Modality. Commitment, Truth Value and Reality Claims Across Modes in Multimodal Novels. *Journal of Literary Theory*, 4(1), 63–80.
- Nørgaard, N. (2011). Multimodal Stylistics: The Happy Marriage of Stylistics and Semiotics. U S. C. Hamel (Ur.), *Semiotics. Theory and Applications* (str. 255–260). New York: Nova Science Publishers Inc.
- Nørgaard, N., Busse, B., & Montoro, R. (2010). *Key Terms in Stylistics*. London, New York: Continuum.
- O'Halloran, K. L., & A., S. B. (2012). Multimodal Text Analysis. U C. A. Chapelle (Ur.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Oraić-Tolić, D. (2006). Hrvatski kulturni stereotipi: Diseminacije nacije. U D. Oraić-Tolić, & E. Kulcsár Szabó (Ur.), *Kulturni stereotipi: Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima* (str. 29–45). Zagreb: FF Press.

- Paton, F. (2000). Beyond Bakhtin: Towards a Cultural Stylistics. *College English*, 63(2), 166–193.
- Petrović, S. (1972). *Priroda kritike*. Zagreb: Liber.
- Pranjić, K. (1983). Stil i stilistika. U Z. Škreb, & A. Stamać (Ur.), *Uvod u književnost* (str. 253–302). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Primorac, J. (2008). Klapsko pjevanje i tradicijska vokalna glazba u Hrvatskoj. U A. Muraj, & Z. Vitez (Ur.), *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima* (str. 77–87). Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- Protrka, M. (2008). *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: FF Press.
- Purgar, K. (Ur.). (2009). *Vizualni studiji: umjetnost i mediji u doba slikovnog obrata*. Zagreb: Centar za vizualne studije.
- Railton, D., & Watson, P. (2011). *Music Video and Politics of Representation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rear, D. (2013). [Laclau and Mouffe's Discourse Theory and Fairclough's Critical Discourse Analysis: An Introduction and Comparison](#). Preuzeto 26. 1 2017 iz Academia.edu.
- Rheindorf, M. (2004). A Cultural Studies Approach to Multimodal Discourse Analysis: The Multiple Modes of Dirty Dancing. U E. Ventola, C. Casily, & M. Kaltenbacher (Ur.), *Perspectives on Multimodality* (str. 137–152). John Benjamins Publishing Company.
- Riffaterre, M. (1989a). Kriteriji za stilsku analizu. *Quorum*, 524–537.
- Riffaterre, M. (1989b). Stilistički kontekst. *Quorum*, 538–545.
- Rivera, L. (2005). *After nationalism: tourism and the production of post-war Croatian identity*. The annual meeting of the American Sociological Association, Philadelphia, PA, 12 August 2005.
- Rivera, L. A. (2008). Managing 'Spolied' National Identity: War, Tourism, and Memory in Croatia. *American Sociological Review*, 73, 613–634.
- Ryznar, A. (2010). Od interpretativne zajednice do kulture. *Quorum*, 3/4, 231–237.
- Ryznar, A. (2013). *Interdiskurzivnost u suvremenom hrvatskom romanu (doktorski rad)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Ryznar, A. (2014). Interdiskurzivnost: stilistički prilog teoriji književnog diskurza. *Umjetnost riječi*, 1, 55–73.
- Scollon, R., & LeVine, P. (2004). Multimodal Discourse Analysis as the Confluence of Discourse and Technology. U R. Scollon, & P. LeVine (Ur.), *Discourse and Technology. Multimodal Discourse Analysis* (str. 1–6). Georgetown University Press.

- Serafini, F. (2012). Reading Multimodal Texts in the 21st Century. *Research In The Schools*, 19(1), 26–32.
- Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskog jezika*. Zagreb: Disput.
- Spivak, G. C. (2011). *Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji*. Zagreb: Fraktura.
- Stockwell, P. (2000). (Sur)real Stylistics: From Text to Contextualizing. U T. Bex, M. Burke, & P. Stockwell (Ur.), *Contextualized Stylistics: In Honour of Peter Verdonk*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Stockwell, P. (2006). Language and Literature: Stylistics. U B. Aarts, & A. McMahon (Ur.), *The Handbook of English Linguistics*. Malden: Blackwell Publishing.
- Stockwell, P. (2012). Textual Analysis and Stylistics. U D. Clayton (Ur.), *Language – A Student Handbook on Key Topics and Theories* (str. 150–162). London: English and Media Centre.
- Stockwell, P., & Whiteley, S. (Ur.). (2014). *The Cambridge Handbook of Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strinati, D. (2005). *An Introduction to Theories of Popular Culture. Second Edition*. London and New York: Routledge.
- Threadgold, T. (2003). Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures. *Linguistik online*, 14(2), 5–37.
- Tikvica, L. (2008). Riffaterreovi koncepti stilema i stilističkog konteksta u suvremenoj stilistici. *Studia Lexicographica*, 1, 139–153.
- Toolan, M. (2014). Stylistics and film. U M. Burke (Ur.), *The Routledge Handbook of Stylistics* (str. 455–470). Oxon and New York: Routledge.
- Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi. Funktionale Stile*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.
- Udier, S. L. (2006). Napokon i hrvatska funkcionalna stilistika. *LAHOR*, 2, 237–240.
- van Dijk, T. (1997). The Study of Discourse. U T. van Dijk (Ur.), *Discourse as Structure and Process* (str. 1–34). London: Sage.
- van Dijk, T. (2001). Critical Discourse Analysis. U D. Schiffrin, D. Tannen, & H. Heidi (Ur.), *The Handbook of Discourse Analysis* (str. 352–371). Oxford: Blackwell.
- van Leeuwen, T. (2004). Ten Reasons Why Linguists Should Pay Attention to Visual Communication. U R. Scollon, & P. LeVine (Ur.), *DISCOURSE AND TECHNOLOGY: Multimodal Discourse Analysis* (str. 7–19). Georgetown University Press.
- van Leeuwen, T. (2005). *Introducing Social Semiotics*. London, New York: Routledge.

- Vuković, P. (2015). *Jezična kultura: program i naslijeđe Praške škole*. Zagreb: Srednja Europa.
- Vuletić, B. (2005). *Fonetika pjesme*. Zagreb: FF Press.
- Wales, K. (2001). *A Dictionary of Stylistics. Second Edition*. London: Longmann.
- Walsh, M. (2004). [Reading visual and multimodal texts: how is 'reading' different?](#) *Pristupljeno 5. 2. 2015.*
- Wetherell, M. (2001). Debates in Discourse Research. U M. Wetherell, S. Taylor, & S. J. Yates (Ur.), *Discourse Theory and Practice. A reader* (str. 380–399). London: Sage Publications.
- Wodak, R. (1997). Introduction: Some Important Issues in the Research of Gender and Discourse. U R. Wodak (Ur.), *Gender and Discourse* (str. 1–20). London: Sage.
- Wodak, R. (2001a). What CDA is all about – a summary of its history, important concepts and developments. U R. Wodak, & M. Meyer (Ur.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (str. 1–13). London: Sage.
- Wodak, R. (2001b). The discourse-historical approach. U R. Wodak, & M. Meyer (Ur.), *Methods in Critical Discourse Analysis* (str. 63–94). London: Sage.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London : Sage.
- Wynne, M. (2005a). [Stylistics: corpus approaches](#). *PALA uploads*.
- Wynne, M. (2005b). Developing Linguistic Corpora: a guide to good practice. Oxford: Oxbow Books. Dostupno na: <http://www.ahds.ac.uk/linguistic-corpora/>
- Zyngier, S. (2001). Towards a cultural approach to stylistics. *Cauce, Revista de Filología y su Didáctica*, 24, 365–380.
- Žanić, I. (2010). Hrvatski jezik danas: od povijesne tronarječnosti do trokuta standard – Zagreb – Dalmacija. U K. Mićanović (Ur.), [Povijest hrvatskoga jezika / Književne prakse sedamdesetih. Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole](#) (str. 103–122). Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu /Zagrebačka slavistička škola.
- Žanić, I. (2012). Kako govori more? Jezična konstrukcija Dalmacije u hrvatskoj zabavnoj glazbi. U L. Pon, V. Karabalić, & S. Cimer (Ur.), *Aktualna istraživanja u primijenjenoj lingvistici. Zbornik radova s 25. međunarodnog skupa HDPL-a* (str. 185–197). Osijek: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Bilješka o autorici

Eni Buljubašić docentica je stilistike na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Splitu na kojem je diplomirala (2009.) kroatistiku i anglistiku te doktorirala (2017.) interdisciplinarne humanističke znanosti. Njezina istraživanja bave se ponajprije literarnom i diskursnom stilistikom. Monografija *Neoklapski diskurs i stil: aspekti interdiskurzivnosti mediteranizma, baštine i popularne kulture* (2020) detaljno proučava predmet za čiju je analizu ovdje dan metodološki nacrt.

STILISTIKA

www.stilistika.org